

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Є. В. Купріянов, Н. С. Угольнікова, О. М. Юрченко

ПРАКТИКУМ ЗІ СТРУКТУРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Навчально-методичний посібник

для студентів першого (бакалаврського) рівня підготовки спеціальності

035 «Філологія»

Затверджено
редакційно-видавничою
радою університету,
протокол № 1 від 13.02.2025 р.

Харків
НТУ «ХПІ»
2025

УДК 81-116 (075)
К 92

Рецензенти:

О. П. Левченко, д-р філол. наук, проф., завідувачка
кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет
«Львівська Політехніка»;

Н. В. Шаронова, д-р техн. наук, проф., проф. кафедри
інтелектуальних комп'ютерних систем, Національний
технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Купріянов Є. В.

К 92 Практикум зі структурної лінгвістики : навчально-методичний
посібник для студентів першого (бакалаврського) рівня підготовки
спеціальності 035 «Філологія» / Є. В. Купріянов, Н. С. Угольнікова,
О. М. Юрченко. – Харків : НТУ «ХПІ», 2025. – 180 с.

ISBN 978-617-05-0547-7

У навчально-методичному посібнику розглянуто методичну базу структурної лінгвістики та її практичне застосування на матеріалі української та іноземних мов. Наведено методику аналізу й опису системно-структурної організації мови. Завдання забезпечуються прикладами, рекомендаціями, указівками й посиланнями на корисні ресурси, а також супроводжуються дискусійними питаннями та завданнями для самостійної роботи.

Призначено для студентів напряму підготовки «Філологія» денної та заочної форм навчання, які планують надалі вивчати дисципліни у межах прикладної та комп'ютерної лінгвістики.

Бібліогр. 62 назви.

УДК 81-116 (075)

ISBN 978-617-05-0547-7

© Купріянов Є. В., Угольнікова Н. С.,
Юрченко О. М., 2025
© НТУ «ХПІ», 2025

ВСТУП

Навчально-методичний посібник має на меті поглибити практичні знання та розвинути навички використання методів структурної лінгвістики у розв'язанні завдань, запропонованих у навчальному посібнику «Структурна лінгвістики в теорії та практиці»¹ (далі у посиланнях – СЛТП). Основну увагу приділено самостійній роботі студентів, що передбачена навчальним планом кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем за дисципліною «Структурна лінгвістика».

Кожне заняття відповідає певній лекційній темі, що висвітлюється у СЛТП, і спрямоване на закріплення теоретичних знань, а також на розвиток умінь та навичок роботи з мовним матеріалом. Під час розв'язання завдань студенти мають продемонструвати вміння аналізувати матеріал та надати його систематизовану репрезентацію з використанням теоретичних знань, набутих на лекційних заняттях.

До уваги студентів пропонуються 12 практичних занять з 12 лекційних тем, які опрацьовуються протягом 32 академічних годин на денній формі навчання. Посібник також може бути корисним для студентів заочної форми навчання під час самостійної роботи або з викладачем. Залежно від реальної кількості годин, відведених на засвоєння дисципліни, деякі завдання можна виконувати в межах самостійної / контрольної роботи або того чи іншого розрахункового завдання (курсова, реферат). Виконані завдання можуть бути перевірені під час практичних занять або завантажені у відповідну систему управління навчанням (СУН). Для зручності виконання завдань викладач може зробити відповідний робочий лист в електронній формі та заздалегідь надіслати його студентам.

Кожне заняття за своєю контент-структурою включає вступну частину та три тематичні розділи. Вступна частина включає назву теми лекції разом із гіперпосиланням у дужках на номер сторінки у СЛТП, а також мету заняття

¹ <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/074a2f79-9567-42b1-9ef2-ffd2b31a030d/content>

й попередні інструкції для студентів та викладача. У свою чергу кожний тематичний розділ присвячується окремому питанню лекції за заданою темою та містить:

- загальну інформацію про предмет дискусійних питань, а також сутність і характер пропонованих практичних завдань, виконуваних у межах окремого лекційного питання;

- вказівки на додаткові літературні джерела для більш детального ознайомлення з питанням теми і підготовки до обговорення дискусійних питань на практичному занятті;

- питання для обговорення, мета яких не лише перевірити засвоєння теоретичних знань, а й сприяти формуванню власних думок щодо проблеми, яка розглядається в темі заняття;

- блок практичних завдань, спрямованих на закріплення теоретичних знань і отримання навичок опрацювання мовного матеріалу (*англ.* NLP – natural language processing) на відповідних лінгвістичних завданнях.

Кожне практичне завдання супроводжується інструкціями та порадами, зміст яких визначається його метою. Так, завдання поділяються на такі типи:

- а) фактографічні, що виконуються з метою закріплення та конкретизації вивченого теоретичного матеріалу;

- б) аналітичні, що ставлять за мету розвивати навички аналізу лінгвістичної інформації та уміння репрезентувати (систематизувати) її у вигляді таблиці, класифікаційної схеми або іншої структури;

- в) творчі, що пов'язані з виробленням моделей та алгоритмів опрацювання мовного матеріалу.

Для виконання завдань типу (а) подається вказівка на конкретний підрозділ СЛТП; для завдань типу (б) вказуються посилання на довідковий інтернет-ресурс для пошуку потрібної інформації та подаються деякі інструкції щодо її подальшого опрацювання та упорядкування; для завдань типу (в) надаються вихідні дані та рекомендації щодо побудови алгоритмів та моделей. Деякі завдання можуть поєднувати наведені типи.

Наприкінці практикуму подано перелік літератури та довідкові ресурси із їхніми посиланнями, якими студенти користуються під час підготовки до практичних занять та більш детального ознайомлення з питанням лекції. Проте перелік не є обмежувальним, тому студенти можуть користуватися іншими ресурсами, окрім указаних.

Практикум розраховано на здобувачів освіти, які засвоїли курс із загального мовознавства та планують надалі вивчати дисципліни у межах освітньо-професійної програми «Прикладна та комп'ютерна лінгвістика» за спеціальністю 035 «Філологія».

Ознайомитися зі змістом тем практичних занять, що розглядаються в цьому практикумі, можна [тут](#).

ЗАНЯТТЯ 1

Тема: Структурна лінгвістика та її місце серед сучасних мовознавчих дисциплін.

Перш ніж переходити до вивчення основних питань структурної лінгвістики, необхідно визначити, що являє собою структурний підхід як метод наукового пізнання (дійсності, певного об'єкта або явища тощо), що зумовило мовознавців на початку ХХ ст. звернутися до структурного підходу до вивчення мови і які саме результати вони хотіли отримати за допомогою цього підходу.

Мета: Закріпити на практиці теоретичні знання щодо напрямів сучасної лінгвістики, розвинути навички використання структурного підходу на конкретних завданнях, а також навчити прийомам пошуку та репрезентації мовного матеріалу у вигляді певної системи.

Попередні інструкції:

- Повторіть теоретичний матеріал лекції 1 на тему «Передумови виникнення структуралізму».
- За необхідності прогляньте презентацію на тему «Передумови виникнення структуралізму» для остаточного закріплення теоретичного матеріалу.
- Вивчіть визначення термінів, що зустрічаються в теоретичному матеріалі теми 1.
- Для виконання практичних завдань використовуйте робочий лист на [стор. 117](#) Лист можна роздрукувати або редагувати у pdf файлі.

1.1. Сучасні наукові парадигми у лінгвістиці

Цей блок присвячено першому питанню теми 1 ([СЛТП, стор. 5](#))², що висвітлює особливості розвитку сучасної лінгвістичної науки та її окремих напрямків. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання стосуються

² Тут і надалі: навчальний посібник «Структурна лінгвістика в теорії та практиці» (режим доступу: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/074a2f79-9567-42b1-9ef2-ffd2b31a030d/content>).

визначення проблематики кожної окремої підгалузі та виокремлення методів, що в ній використовуються, а також виявлення взаємозв'язків лінгвістики з іншими спорідненими та неспорідненими науками.

Рекомендована література: [1](#), [14](#), [20](#), [22](#), [23](#), [42](#), [46](#)

Питання для обговорення

1. Які наукові методи / підходи використовуються у різних лінгвістичних науках (див. таблицю нижче) для того, щоб отримати знання про мову?
2. Які саме властивості мовних одиниць (фонема, морфема, лексема, синтаксема) є предметом опису в описовій лінгвістиці?
3. Які знання про мову продукує лінгвістика на стику суміжних наук (див. третій стовпчик таблиці)?
4. Перелічіть види практичної діяльності, де можуть застосовуватися знання про мову.

«Чиста» лінгвістика	+ порівняння мов	+ суміжні науки	Прикладна лінгвістика
Описова лінгвістика	Порівняльно-історичне мовознавство	Психолінгвістика	Комп'ютерна лінгвістика
Теорія мови	Типологія та універсалії	Соціолінгвістика	Польова лінгвістика
	Контрастивна лінгвістика	Нейролінгвістика	Лінгводидактика
	Ареальна лінгвістика	Етнолінгвістика	Мовна політика
	Діалектологія	Математична лінгвістика	Мовний вплив
		Квантитативна лінгвістика	Міжмовна комунікація

Практичні завдання

1. *Подайте власні визначення до термінів: структурна лінгвістика, генеративна лінгвістика, формальна лінгвістика, функціональна лінгвістика та когнітивна лінгвістика.*

- У кожному наведеному терміносполученні знайти ключове слово, що позначає той чи інший напрям лінгвістики.
- З'ясувати семантику ключового слова у контексті термінологічного сполучення.
- Сформулювати відповідь у вигляді власної дефініції типу: «лінгвістика, предметом якої є...» або «лінгвістика, що вивчає...», або «лінгвістика, коло питань якої охоплюють...» тощо.

2. Визначте, що є спільного і відмінного у таких напрямках, як порівняльно-історичне мовознавство, лінгвістична типологія та контрастивна лінгвістика.

- Знайдіть дефініції / довідкову інформацію до перелічених термінів, що позначають споріднені розділи лінгвістики.
- Розкладіть знайдені дефініції на кілька інформаційних елементів, що вказують на: предмет, методи, аспекти дослідження тощо.
- Визначте той спільний аспект, що поєднує зазначені розділи лінгвістики між собою.

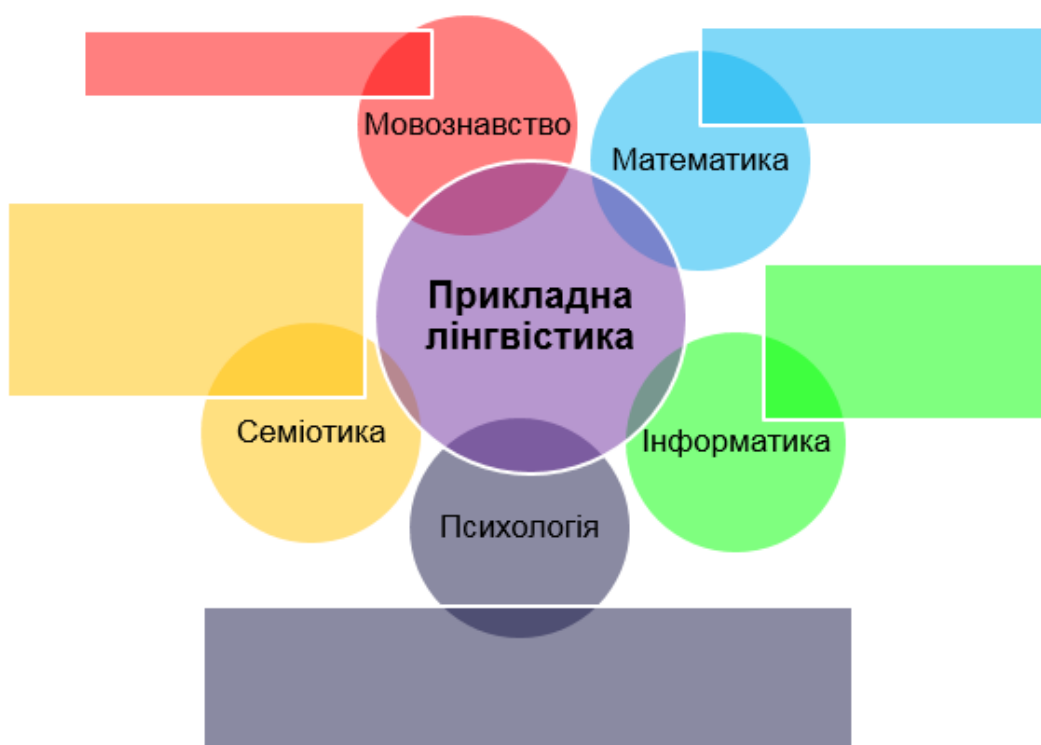
3. Заповніть таблицю про напрямки лінгвістики, утворені на стику зі суміжними науками:

Напрямок	Час виникнення	Засновник напрямку	Які проблеми розглядає?
Психолінгвістика			
Соціолінгвістика			
Нейролінгвістика			
Етнолінгвістика			
Математична лінгвістика			

Квантитативна лінгвістика			
---------------------------	--	--	--

Для пошуку інформації рекомендується формувати запити на кшталт «проблеми психолінгвістики», «засновник психолінгвістики», «історія виникнення психолінгвістики» тощо.

4. Схарактеризуйте зв'язки прикладної лінгвістики з іншими галузями знань:

Визначаючи зв'язок прикладної лінгвістики з тією чи іншою галуззю, слід враховувати такі чинники, як (а) спільний предмет вивчення, (б) властивості цього предмету (наприклад, семіотика є наукою про знакові системи, а мова є одним із різновидів знакових систем), (в) використання у прикладній лінгвістиці методів інших наук (математика, інформатика, психологія) для опрацювання або використання мови.

1.2. Структурний підхід у лінгвістиці

Цей блок присвячено другому питанню теми 1 ([СЛТП, стор. 8](#)), яке стосується реалізації структурного підходу в лінгвістиці. Перелік запитань і практичних завдань спрямовані на закріплення знань про типи і характеристики системних відношень у системі мови та навичок виявляти ці відношення на

різних рівнях мови (фонологічному, морфологічному, лексичному та синтаксичному).

Рекомендована література: [1](#), [14](#), [22](#), [41](#), [43](#), [45](#), [50](#)

Питання для обговорення:

1. Як співвідносяться поняття *парадигма* і *парадигматика*, *синтагма* і *синтагматика*?
2. Визначте різницю між поняттями *фон*, *фонема* і *алофон*; *морф*, *морфема* і *аломорф*. Наведіть приклади. Що є спільним з точки зору контексту між алофонією та лексичним змістом слова у словосполученні або реченні?
3. Що саме складає парадигму одиниць фонологічного, словотвірного, лексичного та синтаксичного рівнів?
4. Наведіть приклади елементарних синтагматичних відношень, що можуть мати місце на фонетичному, словотвірному та синтаксичному рівнях.
5. Наведіть приклади складних елементів мови, які можна побудувати на синтагматичних відношеннях.

Практичні завдання

1. Нижче перелічено характеристики парадигматичних і синтагматичних відношень, але у змішаному порядку. Визначте їх належність до певного типу відношення та подайте їх у таблиці:

характерним є взаємовиключення («або – або»), угруповання чи асоціація, «горизонтальні», лінійність (послідовність), засновані на виборі, ніколи не зустрічаються у мовленні, неспостережувані, характерна спільна зустрічальність («і – і»), засновані на комбінаториці (сполучуваності елементів), спостережувані, реалізуються у мові й мовленні (у тексті), «вертикальні».

Синтагматичні відношення	Парадигматичні відношення
<i>Властивості</i>	
1.	1.
2.	2.
3.	3.

4.	4.
5.	5.
6.	6.

Для заповнення таблиці дивіться підрозділ 1.2. «Структурний підхід у лінгвістиці» навчального посібника ([СЛТП, стор. 10](#)) або глосарій термінів ([СЛТП, стор. 234](#)).

2. Розподіліть у таблиці подані нижче характеристики відношень у системі мови:

парадигматичні (в основному), включення та входження, не можуть поєднуватися один з одним, ієрархічні, синтагматичні, можуть поєднуватися один з одним.

Відношення між одиницями мовної системи	
між одиницями різних рівнів	між одиницями одного рівня

Для заповнення таблиці дивіться підрозділ 1.2. «Структурний підхід у лінгвістиці» навчального посібника ([СЛТП, стор. 10](#)) або глосарій термінів ([СЛТП, стор. 234](#)).

3. Наведіть елементи парадигми для різних мовних одиниць англійської та української мов:

- ✓ фонemi [a];
- ✓ дієслова *to work, працювати*;
- ✓ лексеми: *to go, ходити*;
- ✓ речення: *The workers build a house* та *Робочі будують дім*.

Визначаючи парадигму для наведених мовних одиниць, необхідно взяти до уваги, що:

- Парадигму однієї фонemi утворюють область її реалізацій у вигляді ряду звуків, що чергуються позиційно та перебувають один з одним у відношенні контрасту (алофони).

- Морфологічною парадигмою називається сукупність всіх можливих граматичних форм одного й того ж слова.
- Лексичною парадигмою називається сукупність слів, об'єднаних за якоюсь семантичною ознакою (синонімія, антонімія, гіперо-гіпонімія тощо).
- Синтаксична парадигма або парадигма речення – сукупність семантично тотожних конструкцій речення, які відбивають видозміни синтаксичних значень.

1.3. Основні принципи лінгвістичного структуралізму

Цей блок присвячено третьому питанню теми 1 ([СЛТП, стор. 12](#)) про становлення структуралізму в лінгвістиці та формуванню його засадничих принципів. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання цього блоку мають на меті розвинути навички зіставлення двох парадигм – доструктурне мовознавство (молодограматики) та лінгвістичний структуралізм, а також уміння побудувати систему мовних елементів із визначенням місця кожного з них у цій системі за характерними ознаками.

Рекомендована література: [1](#), [4](#), [14](#), [28](#), [44](#)

Питання для обговорення:

1. Визначте сильні сторони молодогограматизму як лінгвістичного напрямку.
2. Які саме чинники привели до кризи молодогограматизму?
3. Порівняйте предмет дослідження у молодогограматичному і структурному напрямках лінгвістики.
4. Дослідники визначають мову як знакову систему. Подайте власне визначення *мовного знаку* у системі?
5. Що таке граматичні класи слів? На якому ґрунті слова об'єднуються у різні граматичні класи?
6. Що таке лексичні класи слів? Як ви розрізняєте поняття *лексичний склад мови* та *лексична система мови*?

Практичні завдання

1. *Наведіть у таблиці нижче характерні риси молодогограматизму та структуралізму:*

№	Молодограматизм	Структуралізм
1		
2		
3		
4		
5		

Для заповнення таблиці дивіться підрозділ 1.3. «Основні принципи лінгвістичного структуралізму» ([СЛТП, стор. 12](#)) або глосарій термінів ([СЛТП, стор. 234](#)).

2. Визначте місце голосних: українських [a], [o], [y], [e], [u], [i], німецьких [i:] та [ö], а також англійських [ɑ:], [ə:], [ə], [ɔ], [ʌ] та [æ] за вказаними ознаками:

Піднесення	Ряд					
	Високий		Середній		Низький	
	Нелаб.	Лабіал.	Нелаб.	Лабіал.	Нелаб.	Лабіал.
Високе						
Середнє						
Низьке						

Рекомендується використовувати такі ресурси для визначення властивостей голосних:

- [українських](#)
- [англійських](#)
- [німецьких](#).

3. Визначте місце елементів у лексичній системі української мови (на прикладі назв істот):

бик, бичок, вовк, вовчиця, вовчєня, корова, собака (чол. р., жін. р.), пес, тапір, тєлиця, тєля (чол. р.), щєня.

‘adult’	‘young’
---------	---------

‘male’	‘female’	‘male’	‘female’

Для заповнення таблиці рекомендується використовувати лінгвістичний ресурс – [онлайн-словник української мови «Горих»](#).

4. Визначте місце слів на позначення родинних відносин у лексичній системі англійської мови:

spouse, mother, father, sister, sibling, son, son-in-law, daughter, daughter-in-law, step-son.

‘close relative’		‘distant relative’	
‘male’	‘female’	‘male’	‘female’

Для заповнення таблиці, що відображає певний фрагмент лексичної системи, необхідно:

- Використовувати тлумачний словник англійської мови (наприклад, словник [Collins](#)).
- Крім цього можна залучати додаткові ресурси (наприклад, тлумачні юридичні словники).
- Під час аналізу дефініцій звертати увагу на наявність у них семантичних ознак, за якими відбувається угруповання слів у таблиці.

ЗАНЯТТЯ 2

Тема: Школи структуралізму та їх роль у сучасній лінгвістиці.

Основні ідеї та методи структуралізму досі залишаються актуальними в наш час. Вони використовуються не лише теоретиками-мовознавцями, а й також фахівцями у сфері прикладної та комп'ютерної лінгвістики. Як відомо, провідними школами структурної лінгвістики, що зробили значний внесок у розвиток сучасної лінгвістики, є празький лінгвістичний гурток, копенгагенська школа структуралізму та американський дескриптивізм. Розглянемо нижче їхні напрацювання.

Мета: Закріпити на практиці теоретичні знання щодо методів дослідження та репрезентації системи мови, запропонованих представниками шкіл структуралізму, а також розвинути навички використання цих методів на матеріалі конкретних мов.

Попередні інструкції:

- Повторіть теоретичний матеріал лекції 2 на тему «Школи структуралізму та їх роль у сучасній лінгвістиці».
- За необхідності прогляньте презентацію на тему «Школи структуралізму та їх роль у сучасній лінгвістиці» для остаточного закріплення теоретичного матеріалу.
- Вивчіть визначення термінів, що зустрічаються в теоретичному матеріалі теми 2.
- Для виконання практичних завдань використовуйте робочий лист на [стор. 123](#) Лист можна роздрукувати або редагувати у pdf файлі.

2.1. Празька лінгвістична школа

Цей блок присвячено першому питанню теми 2 ([СЛТП, стор. 19](#)), у якому розглядаються наукові підходи Празького осередка до вивчення системи мови з функціонального погляду. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання цього блоку стосуються ідей та досягнень осередка, які залишаються

актуальними у теоретичній лінгвістиці та мають практичну цінність для розроблення систем опрацювання природної мови.

Рекомендована література: [1](#), [7](#), [21](#), [22](#)

Питання для обговорення:

1. Перелічіть усі відомі вам ознаки фонем, за якими вони утворюють фонологічні опозиції. Наведіть приклади.

2. За якими формальними показниками можна виокремити граматичні класи слів (іменник, прикметник, дієслово тощо)?

3. Які граматичні опозиції можуть утворюватися між словами у межах тих чи інших граматичних класів (іменник, прикметник, дієслово тощо)? Наведіть приклади.

4. Чи існують, на вашу думку формальні ознаки, за якими можливо виокремити в реченні тему і рему? Можна за приклад узяти будь-яку відому вам мову.

5. Які одиниці мовного рівня мають план вираження і план змісту? Наведіть приклади.

Практичні завдання

1. За рахунок чого можна розрізняти схожі за звуковим складом слова у таких логопедичних скоромовках, і які диференційні ознаки реалізують фонemi у цих словах:

1. У дворі собача будка, в Петрика співуча дудка. Рекс почує звуки дудки, зразу вибігає з будки (Ю. Рібцун).

2. Заплетена в Катрусі кіска. Готова йти на пашу кізка. Напаслась кізонька й брикає, а поруч дівчинка стрибає. Розвеселилась дуже кізка і розплелась в Катрусі кіска. (Ю. Рібцун).

3. Каже Килинка: – Калинка – не малинка! – Так, так, Килинко, гірка калинка! (Г. Бойко).

4. За рецептом на базарі Дятел вибрав окуляри, натягнув собі на ніс, полетів трудитись в ліс. У осінню хмуру пору хитрий жук зашивсь під кору,

дятел глянув, сів на сук, носом тук – і згинув ЖУК. Ось які-то окуляри вибрав дятел на базарі. (М. Стельмах).

Визначаючи диференційні ознаки, що реалізують фонemi у складі слів, схожих за звучанням, необхідно з'ясувати:

- можливі способи творення звуків, за рахунок яких вони відрізняються у мовленні;
- тип фонологічної опозиції між фонемами у кожному окремому реченні.

Як приклад, розберемо речення: «Вбрання зелене має, ніколи не скидає. І хоч мала Яринка, вже знає: це – ялинка»:

1) знаходимо в ньому схожі за звуковим складом слова: «Вбрання зелене має, ніколи не скидає. І хоч мала **Яринка**, вже знає: це – **ялинка**»;

2) виявляємо два звуки, що використані в тому самому звуковому оточенні: у виокремлених словах протиставляються два звуки [p] і [л];

3) надаємо характеристику цих двох звуків:

[p] – приголосний, передньоязиковий, твердий, дрижачий;

[л] – приголосний, передньоязиковий, твердий, боковий (зімкнено-прохідний);

4) опозиція між звуками еквіполентна (рівнозначна), оскільки обидва є приголосними та передньоязиковими, але в той самий час мають ще по одній диференційній ознаці: [p] – дрижачість, а [л] – зімкнено-прохідність.

2. Визначте, за якими лінгвістичними ознаками можна об'єднати подані іменники у відповідні лексико-граматичні розряди:

книга, бібліотека, автомобіль, світлофор, метро, вулиця, людина, штурман, сміливець, красуня, хатня робітниця, комаха, Василь, Карпати, золото, нафта, сіль, доброта, молодість, темрява, чорнота, білизна, біг, плавання, сон, зліт.

book, library, car, traffic light, subway, street, man, navigator, brave, beauty, domestic worker, insect, Basil, Carpathians, gold, oil, salt, kindness, youth, darkness, blackness, underwear, running, swimming, dream, take off.

Buch, Bibliothek, Auto, Ampel, U-Bahn, Straße, Mensch, Navigator, Draufgänger, Schönheit, Hausmädchen, Insekt, Vasyl, Karpaten, Gold, Öl, Salz, Freundlichkeit, Jugend, Dunkelheit, Schwärze, Leinen, Laufen, Schwimmen, Schlaf, Abheben.

Лексико-граматичні розряди – групи слів, що виділяються у межах тієї чи іншої частини мови і протиставляються одна одній за семантикою, а також за словотвірними флексіями, афіксами, особливостями граматичної сполучуваності. За якими саме ознаками об'єднуються і водночас протиставляються наведені вище слова? Результат роботи репрезентувати у вигляді таблиці:

Назва лексико-граматичного розряду	Слова, що входять до лексико-граматичного розряду

Одне й те саме слово може входити в різні лексико-граматичні розряди, залежно від того, яка ознака береться за основу. Наведіть власні приклади, що ілюструють це твердження.

3. Порівняйте наведені нижче дієслівні форми польської мови та їхні українські відповідники. Вкажіть формальні ознаки, які відображають граматичне значення особи, числа, часу? Визначте формальну ознаку, яка відображає значення чоловічого роду у кожній мові?

Czytałem	Я читав
Czytałam	Я читала
Czytałeś	Ти читав
Czytałaś	Ти читала
Czytał	Він читав
Czytała	Вона читала
Czytaliśmy	Ми читали
Czytaliście	Ви читали
Czytali	Вони читали

Для того, щоб розв'язати це завдання, потрібно виконати попередні кроки, а саме:

- з'ясувати структурний тип, до якого належать аналізовані мови;
- визначити, яким чином виражаються синтаксичні відношення між словами в цих мовах, знайти відповідні формальні ознаки;
- на основі отриманої інформації виокремити ті елементи дієслів, які є носіями (формальними ознаками) граматичного значення числа та особи.

Інформацію про [типологічну класифікацію можна знайти тут](#).

4. Наведіть власні приклади, які відображають асиметрію мовного знаку, дотримуючись таких умов:

- а) одна форма знаку включає кілька значень;
- б) одне й те саме значення може бути відображено кількома формами;
- в) дві однакові форми мають різний зміст.

Для того, щоб розв'язати це завдання, потрібно виконати попередні кроки, а саме з'ясувати:

- що є мовним знаком, що являє собою мова як знакова система та що може бути знаком у системі;
- з яких елементів складається мовний знак та яким чином вони виражаються;
- як саме співвідносяться між собою складові елементи мовного знаку та що є наслідком цього співвідношення?

Відповіді на вище подані запитання можна знайти у підручнику М. П. Кочерган «Вступ до мовознавства», тема «[Мова як знакова система](#)» або у посібнику ([СЛТП, стор. 24](#)).

5. Побудуйте речення відомою вам мовою, у яких:

- а) тему / рему складають: одне слово; два-три-чотири слова; складно-підрядне речення;
- б) можуть бути кілька тем і рем.

Дивіться підрозділ 2.1. «Празька школа структуралізму» ([СЛТП, стор. 22](#)), де мова йде про теорію актуального членування речень. Інформацію про актуальне членування речення [можна також знайти на цьому ресурсі](#).

Залежно від структурних особливостей аналізованих мов, ознаки теми і реми можуть бути різними. Так, наприклад, для англійської мови ознаками теми вважається наявність:

- визначеного артикля;
- вказівних, присвійних або особистих займенників;
- попередньої згадки про предмет мовлення;
- низького контекстуально-семантичного навантаження.

До ознак реми, якщо говорити про англійську мову, зараховують:

- невизначений артикль;
- наявність заперечення;
- високе контекстуально-семантичне навантаження.

2.2. Копенгагенський структуралізм (гloseматика)

Цей блок присвячено другому питанню теми 2 ([СЛТП, стор. 26](#)), яке стосується універсальної лінгвістичної теорії опису та репрезентації мови «Гloseматичі», яку запропонували представники копенгагенської школи. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання цього блоку спрямовані на перевірку можливості застосування основних положень «Гloseматичі» на конкретному лінгвістичному матеріалі.

Рекомендована література: [1](#), [14](#), [61](#)

Питання для обговорення

1. Поясніть різницю між празьким лінгвістичним осередком та копенгагенським структуралізмом?

2. У чому полягає сутність універсальної лінгвістичної теорії?

3. Чи можливо, на вашу думку, виробити універсальну теорію мови? Обґрунтуйте свою думку.

4. Поясніть своїми словами поняття *універсальної мови*. Які в неї можуть бути обмеження?

Практичні завдання

1. Спробуйте виявити залежності (інтердепенденція, детермінація та констеляція) у наведеному нижче тексті:

Садок вишневий коло хати, // Хрущі над вишнями гудуть, // Плугатарі з плугами йдуть, // Співають ідучи дівчата, // А матері вечерять ждуть.

Сем'я вечеря коло хати, // Вечірня зіронька встає. // Дочка вечерять подає, // А мати хоче научати, // Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати // Маленьких діточок своїх; // Сама заснула коло їх. // Затихло все, тільки дівчата // Та соловейко не затих.

Про типи відношень, що розглядаються в універсальній лінгвістичній теорії «Глосематика», детально висвітлено у [СЛТП на стор. 27](#) навчального посібника. Як приклад, розберемо просте речення «...соловейко не затих.» у межах складного «Затихло все, тільки дівчата // Та соловейко не затих»:

1) за своєю структурою, це просте непоширене речення, яке складається з підмета «соловейко» і присудка «не затих»; сполучник «та» розглядаємо як поєднальний між простими реченнями у межах складного;

2) у поданому реченні можна виокремити усі три типи відношень: інтердепенденція, детермінація і констеляція, що реалізуються таким чином:

– *інтердепенденція*: якщо в реченні є підмет та присудок, то вони мають узгоджуватися один із одним (якщо присудок використано у минулому часі, то він має узгоджуватися з підметом за особою, числом і родом);

– *детермінація*: якщо в реченні наявний присудок, то також має бути підмет, але в той самий час поданий іменник не завжди передбачає присудок (речення може складатися з одного підмета, наприклад: «тільки дівчата»);

– *констеляція*: крім присудка, аналізований підмет *соловейко* також може сполучатися з обставиною (*соловейко в гаю*), складеним іменним присудком (*соловейко – корисна пташка*) та прийменниковою конструкцією (*соловейко як символ*); своєю чергою, після присудка *затихає* може слідувати обставина (*затихає зовсім, затихає трохи, затихає на деякий час*).

Ці три типи відношень розглянуто на прикладі флективно-синтетичної мови, а саме – української. В аналітичних мовах зазначені типи відношень будуть реалізовані іншим чином.

1а. Які формальні ознаки обумовлюють наявність тих чи інших залежностей?

У простому реченні «...соловейко не затих.» формальними ознаками виокремлених залежностей є:

– *морфологічні*: наявність відповідних флексій, що відображають ті чи інші граматичні характеристики (рід, число, відмінок для іменників, прикметників, а також інших слів, що виконують функцію іменника або прикметника);

– *синтаксичні*: місце слова в реченні (так, підмет зазвичай знаходиться на початку, а після нього – присудок, хоча можливі випадки коли, наприклад, присудок може йти перед підметом).

Указані ознаки під час аналізу речення враховуються не окремо одна від одної, а комплексно. Так, підмет виражається іменником або іншою частиною мови (субстантивованим прикметником або порядковим числівником) у називному відмінку і разом із цим може стояти або на початку речення перед дієсловом, або після дієслова. Додатково можуть враховуватися функціональні характеристики, тобто роль слова в реченні (наприклад, підмет означає предмет, присудок – дію або стан, що пов'язаний з предметом).

2. З якими елементами пов'язані виділені дієслова у поданому реченні? З якими іншими частинами мови вони можуть поєднуватися в реченні? Наведіть конкретні приклади:

Jeremy Hunts **tells** the BBC he **needs** to **show** the world the numbers add up, but warns difficult decisions on tax and spending lie ahead.

2а. Проаналізуйте відповідні дієслова в інших мовах, наприклад, українській.

Для виконання цього завдання рекомендується використовувати словник «[Online Collocation Dictionary](#)». Розкриваючи комбінаторні характеристики дієслів, потрібно вказати:

- частину мови, використовуючи позначення типу ADV, ADJ, N тощо;
- формулу сполучення, наприклад: READ + N;
- приклади сполучень, що відповідають виокремленим формулам, наприклад: READ + A BOOK.

Рекомендується усі характеристики аналізованих слів наводити у вигляді таблиці:

Слово	Формула сполучення	Приклади сполучень

Українські слова аналізуються за наведеним принципом з використанням [онлайн словника «Горих»](#).

3. З якими відмінками поєднуються прийменники *an, auf, für, hinter, in, über, neben, unter, vor, zwischen*? Продемонструйте на конкретних прикладах.

Прийменник	Відмінок	Приклади речень

Для виконання цього завдання можна використовувати [онлайн-ресурс «Deutsche Grammatik 2.0»](#).

2.3. Американський дескриптивізм

Цей блок присвячено третьому питанню теми 2 ([СЛТП, стор. 30](#)), а саме: лінгвістичній концепції американського структуралізму, більш відомого як дескриптивізм. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання цього блоку спрямовані на перевірку можливості застосування ідей американської школи, зокрема теорії дистрибутивного аналізу, для опрацювання певного лінгвістичного матеріалу.

Рекомендована література: [1](#), [13](#), [14](#), [34](#)

Питання для обговорення

1. Визначте різницю між європейським структуралізмом та американським дескриптивізмом.

2. Як ви розумієте термін *дистрибуція* у контексті дистрибутивного аналізу?

3. За яким принципом визначається, що саме перед нами: різні фонemi чи варіант тієї самої фонemi?

4. Як ви розумієте термін *дистрибутивний клас*? За яким принципом такі слова як *bee, girl, war, street* об'єднуються в один дистрибутивний клас?

Практичні завдання

1. Подано український текст такого змісту:

Я глянув і побачив будинок. І сходинок. Я побачив там двері. А біля будинку стоять два хлопчики. І грають на трубі. Тільки вони нічого не грають. Бо вони дуже великі та сірі. Бо вони – статуї. Я стояв на сходах.

Нижче подано варіанти цього самого тексту різними мовами:

Польська:

Spojrzałem i zobaczyłem dom. I kroki. Zobaczyłem drzwi. A przed domem stoją dwaj chłopcy. I grają na trąbce. Tylko, że oni nie grali w nic. Bo to są bardzo duże i szare. Bo to są posągi. Stałem na schodach.

Португальська:

Olhei e vi uma casa. E os passos. Eu vi uma porta. E havia dois rapazes à porta de casa. E eles estão a tocar trompete. Só que eles não tocam nada. Porque são muito grandes e cinzentos. Porque são estátuas. Eu estava de pé nos degraus.

Шведська:

Jag tittade och såg ett hus. Och stegen. Jag såg en dörr. Två pojkar stod utanför huset. Och de spelar trumpet. Men de spelar ingenting. För att de är väldigt stora och grå. För att de är statyer. Jag stod på trappan.

Виокреміть із цих текстів усі можливі частини мови (ЧМ: іменники, прикметники, дієслова, частки тощо). Впишіть їх у таблицю:

Мова	ЧМ1	ЧМ2	ЧМ...
Українська			
Польська			
Португальська			
Шведська			

2. Які, на вашу думку, формальні показники допомагають виокремити частини мови у наведених вище текстах?

Загальним принципом є те, що одиниці мови, подібні у своїй дистрибуції, об'єднуються в один дистрибутивний клас. Так, англійські іменники (*boy, book, dog, street, war, peace* тощо) виокремлюються в окремий клас не тому, що вони можуть позначати предмет, а тому, що їм можуть передувати слова з класу детермінативів: *a, the, my, this, some* тощо, а самі вони передують словам із класу дієслів (*is, has, looks, can* тощо). Для побудови класів (частин мови, словоформ) використовується принцип субституції: два елементи входять в той самий клас, якщо вони здатні заміщати один одного в одних і тих самих оточеннях без порушення правильності даної фрази.

Розберемо приклад утворення дистрибутивного класу шведських іменників на основі поданого тексту. Оскільки шведська мова може бути малозрозумілою для нас, то виокремлення частин мови без досконалого її знання надалі буде відбуватися на основі припущень. Будемо виходити з того, що шведська мова є аналітичною, отже обов'язково потребує наявності в реченні підмета і присудка. Виокремимо з наведеного фрагменту два речення, у яких зустрічаються два однакових за функцією елементи:

(1) *Och de spelar trumpet.*

(2) *Men de spelar ingenting.*

У контекстах (1) і (2) одиниці *Och* і *Men* замінюють одна одну в тому самому оточенні. Припустимо, що це іменники, так само як і слова *trumpet* та *ingening*. Розберемо тепер фрагмент «*de spelar*», який поєднує ці слова. Припустимо, що це синтаксична конструкція, яка виконує функцію предиката (дієслова). Однією з формальних ознак такої дієслівної конструкції є те, що вона знаходиться між словами, які схожі на іменники. Щоб перевірити правильність гіпотези про належність слів *och, de* і *men* до дистрибутивного класу іменників, розглянемо інші контексти, в яких вони зустрічаються:

(3) *Jag tittade **och** såg ett hus.*

(4) ***Och** stegen.*

(5) För att de är väldigt stora **och** grå.

Як бачимо, слово *och* займає різне положення в наведених контекстах, на відміну від *Jag*, що завжди стоїть на початку речення:

(6) **Jag** tittade och såg ett hus.

(7) **Jag** såg en dörr.

(8) **Jag** stod på trappan.

Отже, можна припустити, що *och* є службовим словом: прийменником або сполучником, тобто належить до дистрибутивного класу службових слів. Щоб точно встановити належність слова *och* до конкретної частини мови, потрібен додатковий мовний матеріал. Але в межах цього завдання, на основі українського варіанту аналізованого тексту, можна стверджувати, що *och* є сполучником, що відповідає українському «і», який поєднує однорідні члени речення, як це відбувається, наприклад, у контекстах (3) і (5):

... tittade **och** såg...

...глянув і побачив...

.... stora **och** grå

...великі та сірі...

Перейдемо до аналізу слова *de*, що зустрічається у контекстах (1) і (2). Так, у реченні (1) слово *och* є сполучником, *trumpet* – додатком, функцію якого виконує іменник, *spelar* – присудком (дієсловом), а *de* – підметом, функцію якого може виконувати або іменник, або займенник. У контекстах (6) – (8) першим іде підмет *jag*, який може бути іменником або займенником.

ЗАНЯТТЯ 3

Тема: Дослідження мови з погляду системи та структури.

Поняття системи і структури є фундаментальними у структурній лінгвістиці. В історії розвитку цього напрямку спостерігалися різні тлумачення вказаних понять, унаслідок чого з'являлися різні підходи до вивчення системно-структурної організації мови: зокрема відомими є інвентарно-таксономічний, функціональний та структурний. Дослідження системно-структурної організації мови має як теоретичне (побудова нових теорій, концепцій), так і практичне (створення відповідних моделей мови та алгоритмів обробки тексту за цими моделями) значення.

Мета: Закріпити на практиці теоретичні знання щодо системно-структурної організації мови, а також розвинути навички використання методів її дослідження.

Попередні інструкції:

- Повторіть теоретичний матеріал лекції 3 на тему «Дослідження мови з погляду системи та структури».
- За необхідності прогляньте презентацію на тему «Дослідження мови з погляду системи та структури» для остаточного закріплення теоретичного матеріалу.
- Вивчіть визначення термінів, що зустрічаються в теоретичному матеріалі теми 3.
- Для виконання практичних завдань використовуйте робочий лист на [стор. 129](#). Лист можна роздрукувати або редагувати у pdf файлі.

3.1. Мова як системно-структурне утворення

Цей блок присвячено першому питанню теми 3 ([СЛТП, стор. 35](#)), у якому розглядаються підходи до аналізу системної організації мови. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань про системну організацію мови на різних мовних рівнях, а також на розвиток навичок дослідження системи мови, зокрема зв'язків:

парадигматичних, синтагматичних тощо, за рахунок яких одиниці мови набувають свого місця у системі мови, утворюючи відповідні класи, групи та підгрупи.

Рекомендована література: [1](#), [2](#), [14](#), [27](#)

Питання для обговорення

1. Як співвідносяться одне з одним поняття словоформа, парадигма та лексема? Наведіть приклади.

2. Кожний елемент набуває своїх властивостей лише в межах певної системи. Визначте, які саме властивості набуває мовний елемент «к» у кожній підсистемі мови: фонетичній, морфемній та лексичній?

3. Синтагматичні відношення між мовними одиницями також утворюються на лексичному рівні, що зумовлює такі явища як *лексична сполучуваність* та *семантична сполучуваність*. Дайте власне визначення цих понять і наведіть приклади.

4. Які парадигматичні відношення між словами утворюються на лексичному рівні? Наведіть власні приклади.

5. Що являють собою парадигматичні відношення на рівні синтаксису? Наведіть власні приклади.

Практичні завдання

1. *Утворіть парадигми різного типу (словотвірну, словозмінну і лексичну) для поданих нижче слів українською мовою:*

блат, болт, гриб, кіт, народ, м'яч, полон, піп, піт, кермо, світло, спирт, сором, хміль, джміль, шторм, шум, щит.

Словотвірна: *сукупність однокореневих слів.*

Однокореневі форми слова *страх*: страхіття, страховисько, страхота, страхітливість; страшний, безстрашний; страшити, устрашати, устрашити; страхітливо;

Словозмінна: *парадигма відмінювання / дієвідмінювання, тобто усіх словозмінних форм*

Наведемо словозмінну парадигму слова *страх*.

Відмінок	Однина	Відмінок	Множина
Називний	Страх	Називний	Страхи
Родовий	Страху	Родовий	Страхів
Давальний	Страху, страхові	Давальний	Страхам
Знахідний	Страх	Знахідний	Страхи
Орудний	Страхом	Орудний	Страхами
Місцевий	Страху, страхові	Місцевий	Страхах
Кличний	Страху	Кличний	Страхи

Лексична: сукупність слів, об'єднаних за якоюсь семантичною ознакою (синоніми, антоніми, семантичні групи тощо);

Синоніми до слова *страх*: боязкість, боязнь, жах (підсил.), моторошність, настрашка (розм.), острах, обава (діал.), острашка (розм.), пострах (розм.), побоювання.

Антоніми до слова *страх*: відвага, героїзм; геройство, мужність, хоробрість.

Для виконання цього завдання рекомендується використовувати такі ресурси:

- [«Словники України онлайн»](#);
- [Електронний онлайн словник «Горох»](#);
- [Словник антонімів онлайн](#);

2. Розподіліть слова у завданні 1 по відповідних семантичних групах. Наприклад, слова *спирт* і *піт* входять до групи «Назви речовин, субстанцій».

Семантична група	Слова
Назви речовин, субстанцій	спирт, піт

Щоб виокремити групи, необхідно попередньо визначити лексичне значення всіх слів, для чого можна використати такі ресурси:

- [Тлумачний словник СУМ 11 онлайн](#);
- [Електронний онлайн словник «Горох»](#).

3. Для утворення прикметників чоловічого роду використовуються суфікси -ов-, -ев-, -ан-, -н-, -ін-, -інн-, -ин- і, відповідно, закінчення -ий та -ій, як це показано нижче:

кавуновий, барабанний, ватний, верхній, вечірній, винний, зовнішній, вчорашній, задній, марний, олівцевий, кіношний, крайній, літній, мідний, новорічний, нинішній, осінній, передній, післязавтрашній, тодішній, хвойний, шоколадний.

3а. Користуючись правописом, визначте правила (алгоритм) утворення прикметника, які зумовлюють вибір того чи іншого суфікса і закінчення.

3б. За якими параметрами (напр.: основа слова, семантика, кількість складів, частина мови тощо) здійснюється вибір суфікса і закінчення? Обґрунтуйте свій вибір і надайте у таблиці параметри та їхні можливі значення:

Параметр	Значення параметра	Суфікс	Закінчення

Для виконання цього завдання рекомендується використовувати додаткові ресурси: [іменникові суфікси](#); та [прикметникові та дієприкметникові суфікси](#).

3.2. Конститутивні та неконститутивні одиниці мови

Цей блок присвячено другому питанню теми 3 ([СЛТП, стор. 42](#)), а саме мовним одиницям, зокрема їхній класифікації за місцем та роллю в організації системи та структури мови. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання сприяють закріпленню теоретичних знань про системні властивості мовних одиниць та розвивають навички аналізу цих властивостей під час функціонування системи мови. Результатом такого функціонування може бути утворення нових лінгвістичних об'єктів, наприклад, словоформ або граматичних форм того самого слова, словосполучень, речень тощо.

Рекомендована література: [1](#), [12](#), [14](#), [19](#)

Питання для обговорення

1. Визначте спільні та відмінні риси між поняттями *іменника* та *підмета*, *дієслова* та *присудка*, *прикметника* і *означення*?
2. Перелічіть основні типи морфем. Які значення вони можуть передавати? Що таке внутрішня форма слова?

3. Конститутивні одиниці вищого рівня не являють собою суму значень одиниць нижчого рівня. Подайте приклади, що ілюструють таке твердження.

4. Дайте визначення поняття *інтонації* та надайте приклади, як вона може міняти зміст речення з тією самою синтаксичною конструкцією.

Практичні завдання

1. У наведених нижче словах виокреміть суфікси та визначте, які значення реалізує суфікс у складі того чи іншого слова.

children, bookish, worked, Chinese, reading, usefully, worker, easiness, childhood, better, impossible, chosen; unspoken, government, closest, wisdom, writes, upbringing; available, hairy, rooms, speechless, recommendation, fashionable, discover, pleasantly.

Слово	Суфікс	Значення, що реалізує суфікс у складі слова

Для зручності виконання цього завдання рекомендується використовувати [онлайн словник Merriam-Webster](#).

2. Наведіть характеристику суфіксів із завдання 1.

Суфікс	Тип суфікса	Що позначає слово, з яким сполучається суфікс	Частина мови, до якої належить слово	Яке значення набуває слово після додання суфікса
-ish (2)*	СЛТ**	істота	іменник	щось характерне або притаманне істоті
-es (1)	СЛЗ***	істота/неістота	іменник	множина предметів
-es (2)	СЛЗ***	дія	дієслово	граматичне значення 3-ої ос. однини Present Simple

*номер значення, що може реалізовувати суфікс;

**СЛТ – словотвірний суфікс;

***СЛЗ – словозмінний суфікс;

Для зручності виконання цього завдання можна використовувати [онлайн словник Merriam-Webster](#).

3. Розбийте поданий нижче текст на речення, а самі речення – на лексичні синтагми.

Я серед нив

Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налітої зеленим хлібом. Безконечні стежки водять мене. по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі та хлюпають ними аж у краї неба.

На небі – сонце, серед нив я. Більше нікого. Іду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Тихо пливе блакитними річками льон. Так тихо й спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен і попливти. А там ячмінь хилиться та тче з тонких вусів зелений серпанок. Волошки дивляться в небо. Тепер пішла пшениця. Біжить за вітром, немов табун лисиць, і блищить на сонці хвилясті хребти. А я все йду.

Урешті зупиняюся. Мене спиняє біла піна гречок, запашна її легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою й слухаю.

Повні вуха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна.

Вкажіть, за якими ознаками може відбуватися поділ на синтагми. Порахуйте кількість фонетичних слів у кожній синтагмі.

Під час членування речень на синтагми, потрібно враховувати такі важливі моменти:

- синтагма може охоплювати речення або його певну частину;
- під час виявлення синтагматичного відрізка можуть змінюватися як інтонаційні характеристики словосполучення або речення, так і його зміст;
- розбиваючи текст на фрази, а фрази на синтагми, важливо не поставити межу синтагми там, де вона може порушити сприйняття змісту, наприклад, між предметом і його ознакою.

Першим етапом є членування тексту на пунктуаційно-лексичні синтагми – речення (за відсутності в ньому розділових знаків) або частина речення, обмежена будь-яким розділовим знаком або будь-яким із лексичних маркерів. У межах речення неподільними є фразеологічні звороти, фонетичні слова та

підрядні словосполучення, до числа яких належать атрибутивні, об'єктні, релятивні та інші³.

Атрибутивні включають сполучення, що утворюються поєднанням іменника з:

а) прикметником: *корисна книга, зеленою листвою, свою знахідку, п'яте колесо* (формальна ознака: прикметник + іменник в одному відмінку). Замість прикметника може також використовуватися присвійний займенник або порядковий числівник, які також сполучаються з іменником в роді, числі та відмінку.

б) іменником: *гілка дерева, машина тата, книга брата* (формальна ознака: іменник в називному відмінку + іменник в родовому відмінку);

в) прийменниковою конструкцією: *сорочка в клітинку, будинок із дерева* (формальна ознака: іменник в називному відмінку + прийменник + іменник у непрямому відмінку);

г) інфінітивом: *бажання вчитися, прагнення висловитися, готовність діяти* (формальна ознака: іменник в називному відмінку + інфінітив);

Об'єктні словосполучення утворюються шляхом поєднання дієслова в особовій та інфінітивній формах із:

а) іменником у непрямому відмінку (формальна ознака: дієслово + іменник у непрямому відмінку). Другий компонент цього словосполучення може позначати власне об'єкт дії (*писати твір, робити справу*), інструмент або засіб дії (*працювати руками, малювати картину олівцем*), дійову особу (*підтриманий комітетом*), співучасника дії (*мріяти про подорож*), особу, для якій виконується дія (*пишу матері*);

б) інфінітивом (формальна ознака: дієслово + інфінітив)⁴: *готується виступити, збирався зробити*.

³ Додаткову інформацію про типи словосполучень можна знайти або у підручнику «Загальне мовознавство» М.П. Кочерган або [за цим посиланням](#).

⁴ Залежно від мови, словосполучення цього виду можуть містити різні форми другого дієслова. Наприклад, в англійській мові друге дієслово може стояти в інфінітиві з / без частки *to* або у формі Participle I (-ing form): див. [пояснення щодо Verb Patterns на сайті Cambridge Dictionary](#).

Об'єктні відношення реалізуються також у словосполученнях типу «прикметник + іменник у непрямому відмінку» або «прикметник + прийменник + іменник у непрямому відмінку»: *сильний духом, здатний до малювання*.

Релятивні (або обставинні) словосполучення утворюються поєднанням дієслова з прислівником, що позначає:

а) часовий період: *повернутися вранці, прийти запізно, приїхати через місяць*;

б) простір: *йти полем, жити в селі, сидіти на тополі*;

в) причину: *сказати помилково, вчинити наперекір*;

г) спосіб дії: *битися хоробро, говорити гаряче*;

Крім прислівників у складі релятивних словосполучень можуть також використовуватися інші частини мови (*приїхати відпочити* – обставина мети) або конструкції (*подарувати на згадку, зробити на радість* – обставина мети), що виконують функцію обставини в реченнях.

Всі вказані вище види словосполучень є вільними, тобто вони можуть доповнюватися різними частинами мови або поєднуватися між собою, утворюючи складні словосполучення або речення.

3.3. Основні напрямки вивчення системи мови

Цей блок присвячено третьому питанню теми 3 ([СЛТП, стор. 48](#)), що розглядає різні підходи до вивчення системи мови: інвентарно-таксономічний, функціональний і власне структурний. Пропоновані дискусійні питання та практичні завдання сприяють закріпленню теоретичних знань про сутність зазначених підходів і розвивають навички їхнього застосування для розв'язання певних лінгвістичних проблем.

Рекомендована література: [1](#), [32](#), [36](#), [42](#)

Питання для обговорення

1. Які мінімальні та максимальні одиниці, а також типи зв'язків між ними виокремлюють в інвентарно-таксономічному підході?

2. Які існують основні принципи виокремлення системних одиниць у функціональному підході?

3. У чому полягає перевага структурного підходу до опису мови?
4. У чому полягає різниця в інтерпретації поняття системи у таксономічному, функціональному та структурному підходах?

Практичні завдання

1. Визначте, які із запропонованих ознак є означальними для розподілу слів за певними частинами мови:

Ознака	Відповідь: так / ні	Обґрунтуйте відповідь та надайте приклади
Семантичні класи слів		
Формальні класи слів		
Граматичні класи слів		
Мають єдність лексичного значення		
Мають спільне категоріальне значення		
Мають спільні морфологічні категорії		
Мають спільну систему парадигм словозміни		
Мають спільні словотвірні форманти		
Мають спільні синтаксичні функції		

Для зручності виконання цього завдання рекомендується використовувати довідкові ресурси, такі як «[Поділ слів на граматичні класи – частини мови](#)», «[Принципи поділу на частини мови](#)» та інші.

2. Визначте, за якими семантичними ознаками можна об'єднати подані нижче дієслова стану у відповідні групи:

admire, adore, appear, believe, belong, care for, consist, contain, depend, deserve, desire, detest, dislike, enjoy, expect, feel, forget, hate, hear, include, involve, know, lack, like, look, love, mean, notice, possess, prefer, realize, recognize, remember, resemble, respect, see, smell, sound, taste, think, understand, want, wish.

Сформулюйте назви ознак та розподіліть наведені дієслова у таблицю:

Ознака 1: _____	Ознака 2: _____	Ознака 3: _____	Ознака 4: _____	Ознака 5: _____

Для зручності виконання цього завдання рекомендується використовувати [онлайн словник Merriam-Webster](#).

3. Морфемі виконують різні функції: утворюють нові слова (словотворча функція) й змінюють форму того самого слова (формотворча функція). Проаналізуйте морфемний склад слів та розподіліть морфемі по відповідних стовпчиках для кожного слова.

молочниця, дочитати, золотистий, позолотити, перемалював, синюватий, золотитися, театральний, квіткою, зробити, зеленесенький, обійти, безхмарний, надламати, найкращий, собачий, зареєструвати, куряча, дослухати, виспівати, тепліший, зроблений, тесак, викрадач.

Приклад аналізу слова *знесилений*

Словотворчі морфемі			Формотворчі морфемі		
префікс	суфікс	закінчення	префікс	суфікс	закінчення
з-	Ø	-ий	не-	-ен	-ий

Для зручності виконання цього завдання рекомендується повторити розділ 4.2 «Морфема і словоформа» підручника «Загальне мовознавство» М. П. Кочерган.

ЗАНЯТТЯ 4

Тема: Структурна лінгвістика та предмет її вивчення.

Структурна лінгвістика є важливим розділом сучасної мовознавчої науки, що має власний предмет та методи дослідження. Протягом усієї історії її існування було вироблено та вдосконалено теоретичну базу, що підвищила експліцитність лінгвістичного опису, сприяла виробленню апарату опису синтаксису, стала підґрунтям для введення в лінгвістику техніки формалізації опису для полегшення автоматизації процесів опрацювання мовного матеріалу засобами комп'ютерних систем.

Мета: Закріпити на практиці теоретичні знання щодо методів класичної та сучасної структурної лінгвістики, а також розвинути навички їх використання на практиці.

Попередні інструкції:

- Повторіть теоретичний матеріал лекції 4 на тему «Структурна лінгвістика та предмет її вивчення».
- За необхідності прогляньте презентацію на тему «Структурна лінгвістика та предмет її вивчення» для остаточного закріплення теоретичного матеріалу.
- Вивчіть визначення термінів, що зустрічаються в теоретичному матеріалі теми 4.
- Для виконання практичних завдань використовуйте робочий лист на [стор. 136](#). Лист можна роздрукувати або редагувати у pdf файлі.

4.1. Структурна лінгвістика: її предмет, завдання і методи

Цей блок присвячено першому питанню теми 4 ([СЛТП, стор. 52](#)), у якому розглядаються предмет, методи і завдання структурної лінгвістики. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань про підходи класичної та сучасної структурної лінгвістики до аналізу і репрезентації системи і структури мови, а також на

розвиток навичок застосування дослідницькі методики на конкретних завданнях.

Рекомендована література: [1](#), [8](#), [18](#), [47](#)

Питання для обговорення

1. У чому полягають особливості вивчення і репрезентації мовної структури в класичній та сучасній структурній лінгвістиці?
2. Які можна виявити обмеження у використанні методів класичної та структурної лінгвістики?
3. Які переваги дає метод моделювання у традиційній та комп'ютерній лінгвістиці?

Практичні завдання

1. Виконайте компонентний аналіз слів, інтегральною семою яких є «предмет меблі для сидіння», а саме визначте диференційні семи, за якими ці слова відрізняються одне від одного:

stool, chair, armchair, sofa, rocking chair, high chair, love seat, lawn chair.

Для пошуку визначень можна використовувати будь-який тлумачний словник, наприклад [Oxford Learners' Dictionaries](#).

Приклад розкладу значення слова *stool* на окремі семи на основі визначення:

Stool: “a seat with legs but with nothing to support your back or arms”.

Фрагмент визначення	Сема №	Сема
with legs	C1	Наявність ніжок
with nothing to support your back	C2	Відсутність спинки
but with nothing to support your arms	C3	Відсутність підлокітників

Після цього заповніть таблицю та впишіть до неї усі семи, які були виокремлені для всіх слів. Якщо те чи інше слово має відповідну сему, позначте відповідну клітинку знаком «+», якщо ні – знаком «-»:

Слово	C1	C2	C3	C4	...	...	...	...	...	...

*Поясніть, чому деякі слова можуть мати спільні диференційні семи?
Надайте стислий аналіз отриманої таблиці.*

2. Подані речення, які начебто мають однакову синтаксичну будову:

(1) Рахунок складається бухгалтером.

(2) Людина зачісується гребінцем.

(3) Микола повернувся старим.

Визначте, чи відповідають подані речення одній глибинній структурі? Як можна перетворити структуру речення, для того щоб це визначити?

Для того, щоб визначити глибинну структуру, необхідно виокремити з речення певні елементи, що відображають комунікативну ситуацію: суб'єкт дії, виконувана дія та об'єкт дії. Перевірте, чи присутні такі елементи в усіх реченнях (1) – (3).

3. Як можна перефразувати, тобто синтаксично перетворити, наведені словосполучення, не змінюючи при цьому їхній зміст? Поясніть ці перетворення.

(1) Вити по-вовчому.

(2) Порада лікаря.

(3) Командирський наказ.

Існує множина синтаксичних конструкцій, якими можна передати той самий зміст, майже не порушуючи його. Розберемо приклад словосполучення *журналістське розслідування*, що має зміст «розслідування, що здійснюється або здійснене журналістами». Отже, конструкції матимуть такий вигляд:

N_{nom} + N_{gen}: *розслідування журналістів.*

N_{nom} + N_{instr}: *розслідування журналістами.*

N_{nom} + V_{act_pres}: *журналісти розслідують.*

N_{nom} + V_{pas_pres}: *журналістами розслідується.*

4. Скільки речень (поверхневих структур) можна побудувати з наведеного вихідного речення (глибинної структури):

High voltage caused fatal failure.

Спробуйте зобразити вихідне речення (глибинну структуру) у вигляді дерева, як на рис. 4.3.

Основу трансформацій наведеного речення складатимуть різні граматичні конструкції, у яких подане дієслово набуватиме інших граматичних форм, таких як: інфінітив (за можливістю), герундій, дієприкметник, форма пасивного стану тощо. Розберемо такий приклад:

The doctor treats a patient.

Глибинну конструкцію цього речення складають два іменника, перший з яких позначає суб'єкта дії (*the doctor*), а другий об'єкт дії (*a patient*). Предикат, виражений дієсловом (*treat*) позначає дію, виконувану суб'єктом по відношенню до об'єкта. Для передання змісту можна перетворювати наведене речення у певну кількість фраз, змінюючи форми дієслова:

A patient is treated by the doctor.

A patient being treated by the doctor.

A patient treated by the doctor.

Treating a patient by the doctor.

The doctor treating a patient.

4.2. Структура і система: співвідношення понять

Цей блок присвячено другому питанню теми 4 ([СЛТП, стор. 62](#)), у якому розглядаються проблеми співвідношення *системи* і *структури* як двох фундаментальних понять структурної лінгвістики. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань про взаємозв'язок цих понять, а також на розвиток навичок їх репрезентації на конкретних завданнях.

Рекомендована література: [1](#), [24](#), [59](#)

Питання для обговорення

1. Як ви розумієте словосполучення: *синтаксична структура* / *синтаксична система*, *морфологічна структура* / *морфологічна система*, *семантична структура* / *семантична система*?

2. Яким чином репрезентується мова в сучасних інформаційних системах? Чому саме таким чином? Поясніть свою думку.

3. Якщо уявляти систему мови у вигляді тріади «структура – субстанція – суб'єкт», схарактеризуйте, що являє собою кожний з її елементів, коли говоримо, наприклад, про словотвірний, лексичний чи синтаксичний рівні?

Практичні завдання

1. Подано українські іменники, що належать, відповідно, першій, другій, третій та четвертій відмінам:

бідолаха, в'яз, ведмежа, вовча, глибочінь, глуш, голуб, далеч, дуб, зайча зброяр, здобич, зелень, кача, княжа, коровай, красень, мова, надія, небожа, палац, паморозь, північ, подорож, поріг, рік, рілля, розбишака, розкіш, сирота, собача, староста, сув'язь, суша, хмара, шпача.

Подайте у вигляді тріади «структура – субстанція – суб'єкт» систему розподілення українських іменників за відмінами.

Для виконання цього завдання рекомендується слідувати такому порядку виконання етапів:

- провідмінювати усі іменники;*
- визначити формальний показник (або показники), за якими відбувається цей розподіл;*
- указати, що являє собою кожний елемент системної тріади та яку інформацію він містить;*
- розписати покрокову процедуру розподілу іменників за відповідними відмінами.*

2. У словотвірній системі сучасної української мови утворення фемінітивів (бандуристка, доповідачка, лікарка) відбувається за певними правилами:

автор, вершник, виборець, депутат, дизайнер, директор, диякон, доцент, засновник, керівник, лідер, очільник, патрон, плавець, поет, речник, рятувальник, учень, фахівець.

Для виконання цього завдання можна використовувати довідковий ресурс: [«Фемінітиви у новій версії українського правопису»](#).

Схарактеризуйте нижче елементи цієї системи:

Структура:

Субстанція:

Суб'єкт:

4.3. Граматика і словник як дві підсистеми мови

Цей блок присвячено третьому питанню теми 4 ([СЛТП, стор. 68](#)), у якому розглядаються питання взаємозв'язку словника і граматики – двох підсистем мови. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань про їх взаємозв'язок, а також на розвиток навичок їх репрезентації на конкретних завданнях.

Рекомендована література: [1](#), [14](#), [26](#), [53](#)

Питання для обговорення

1. Чим пов'язано включення до сучасних словників граматичної інформації (наприклад, словотвір, словозміна, сполучуваність слів тощо)?
2. Яка інформація лексичного характеру має враховуватися граматиною для побудови, наприклад, словозмінної парадигми?
3. Чи можна стверджувати, що граматика і словник є автономними підсистемами мови?
4. Наведіть приклади зі знайомої вам мови, коли граматичне значення виражається лексичними засобами?

Практичні завдання

1. Нижче подано низку деяких визначень для дієслова «йти» та іменника «хліб» зі словника української мови ([sum.in.ua](#)). Оберіть для них параметри словозміни. Визначте кількісний склад їхньої парадигми залежно від лексичного значення.

ІТИ (ЙТИ), іду (йду), ідеш (йдеш); мин. ч. ішов (йшов), ішла (йшла), ішло (йшло), ішли (йшли); наказ. сп. іди (йди); недок.

1. Ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі (про людину або тварин).
2. Рухатися в якомусь напрямі (про види транспорту та інші засоби пересування).

3. Виходити, вирушати в певному напрямі, до кого-небудь. <...>

9. за кого і без додатка. Брати шлюб (про жінку); виходити заміж. <...>

15. Наставати, наблизатися (про певний відрізок часу, період життя, розвитку, про якусь подію).

ХЛІБ

1. Харчовий продукт, що випікається з борошна. *Хліб усьому голова.*

// перен. Основний життєво необхідний харчовий продукт. *Картопля – половина хліба.*

// Виріб з борошна певної форми (паляниця, буханець, коровай тощо). *На столі лежав ясний да високий хліб.*

// Тісто, приготовлене для випікання таких виробів. *Стала хліб місити, піч затопила, в хаті убрала, – так мені любо!*

2. тільки одн. Зерно, з якого виготовляють борошно. Швидше й швидше летять ешелони, хліб, і вугіль, і нафту везуть...

3. перев. мн. хліба, хліби, ів. Зернові культури. *Хліби зійшли, Радіють люде, бога просять...*

// перев. одн. Необмолочені зернові. *Коли б я хліба не возив, То що б стеріг тоді кудлатий.*

// перев. одн. Урожай зернових. *Моя мати між двома хлібами вмерла: одного не дочекала, а другий уже минувся.*

4. перев. одн., перен., розм. Засоби до існування; заробіток. *Коли людина має цікаву роботу, ...коли вона не має побоювань про завтрашній хліб, фізично здорова...*

5. перен., розм. Харчі, їжа. *Чий хліб їси, під того й дудочку скачи!*

2. Розпишіть у таблиці нижче парадигму словозміни відповідно до кожного значення:

ІТИ (ЙТИ)

Знач. №	Парадигма

ХЛІБ

Знач. №	Парадигма

ЗАНЯТТЯ 5

Тема: Структурна і таксономічна лінгвістика.

Структурна і таксономічна лінгвістика є важливими для розуміння принципів формування та функціонування мови як системи. Таксономічна лінгвістика надає класичний погляд на систему мови як усталену, упорядковану сукупність мовних одиниць, яку ми можемо уявити у вигляді ієрархії елементів (статика). А структурна лінгвістика репрезентує її як механізм породження нових об'єктів у мові (динаміка). Не зважаючи на те, що ці дисципліни розв'язують різні завдання, вони пов'язані між собою. Перша упорядковує елементи мови відповідно до їхніх характеристик або властивостей. А друга моделює механізм утворення лінгвістичних об'єктів, використовуючи вихідні елементи з потрібними для цього характеристиками. Здобутки таксономічної та структурної лінгвістики використовують під час розроблення комп'ютерних систем, що опрацьовують природну мову. Як таксономічна, так і структурна лінгвістика оперує поняттями синхронії та діахронії, а також їх співвідношенням із поняттями статичності та динаміки.

Мета: Закріпити на практиці теоретичні знання щодо методів опису та репрезентації системи мови структурною і таксономічною лінгвістикою, а також розвинути навички їхнього використання на практиці.

Попередні інструкції:

- Повторіть теоретичний матеріал лекції 5 на тему «Структурна і таксономічна лінгвістика».
- За необхідності прогляньте презентацію на тему «Структурна і таксономічна лінгвістика» для остаточного закріплення теоретичного матеріалу.
- Вивчіть визначення термінів, що зустрічаються в теоретичному матеріалі теми 5.
- Для виконання практичних завдань використовуйте робочий лист на [стор. 142](#). Лист можна роздрукувати або редагувати у pdf файлі.

5.1. Синхронія та діяхронія. Статика і динаміка

Цей блок присвячено першому питанню теми 5 ([СЛТП, стор. 74](#)), у якому розглядаються питання синхронічного та діяхронічного опису системи мови. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань про поняття синхронії та діяхронії та пов'язані з ними статика і динаміка, а також на розвиток навичок застосування двох різновидів опису на конкретних завданнях.

Рекомендована література: [1](#), [3](#), [14](#), [35](#), [40](#)

Питання для обговорення

1. Схарактеризуйте різницю в інтерпретації понять синхронії та діяхронії у доструктурній та структурній лінгвістиці.
2. Які приклади синхронічних та діяхронічних досліджень мови ви можете навести?
3. На якій підставі Себастьян Шаумян виокремлював таксономічну та структурну лінгвістику?
4. Чи є коректним твердження, що синхронія є лише статикою, а діяхронія – це лише динаміка? Поясніть свою думку.

Практичні завдання

Нижче наведені твердження, що стосуються мови або мовлення. Визначте відповідність кожного твердження до певного поняття та впишіть їх у таблицю:

абстрактне поняття, відношення підпорядкованості елементів «від нижчого до вищого рівня», притаманна динаміка, відношення визначають послідовність елементів, притаманна статика, містить набір правил побудови лінгвістичних об'єктів, реалізація лінгвістичних явищ, конкретне явище, можна репрезентувати як породжувальний механізм, можна зобразити структуру як дерево безпосередніх складників.

Мова	Мовлення

Для заповнення таблиці дивіться підрозділ 5.1. «Синхронія та діяхронія. Статика і динаміка» ([СЛТП, стор. 74](#)).

5.2. Специфіка структурної і таксономічної лінгвістики

Цей блок присвячено другому питанню теми 5 ([СЛТП, стор. 80](#)), у якому розглядаються взаємозв'язок двох дисциплін: структурної і таксономічної лінгвістики. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань про специфічні риси двох дисциплін, а також на розвиток навичок застосування їхніх методів на конкретних завданнях.

Рекомендована література: [1](#), [11](#), [49](#), [59](#)

Питання для обговорення

1. У чому полягає системний підхід у лінгвістиці?
2. Схарактеризуйте особливості опису системи мови у таксономічній та структурній лінгвістиці.
3. У яких галузях використовують напрацювання таксономічної та структурної лінгвістики?
4. Чим зумовлене інше бачення системи мови в структурній лінгвістиці, якщо порівнювати з таксономічною лінгвістикою?

Практичні завдання

1. Заповніть таблицю «Таксономічна / структурна лінгвістика»

Таксономічна лінгвістика	Структурна лінгвістика
Предмет	
Метод опису мови	
Інтерпретація поняття системи	
Інтерпретація поняття структури	

Для заповнення таблиці дивіться підрозділ 5.1. «Синхронія та діяхронія. Статика і динаміка» ([СЛТП, стор. 80](#)).

2. Розподіліть подані нижче слова по парадигматичних типах, залежно від їхніх словозмінних характеристик:

верблюд, який, хто, фарба, лисий, мужва, хтось, п'ятий, п'ять, синій, три, чотири, депо, кольє, таксі, штани, ягода.

Для кожного типу вкажіть, за якими граматичними параметрами змінюються слова, що входять до нього:

Тип	Параметри	Слова

Для того, щоб визначити словозмінні типи і з'ясувати належність кожного слова для типу, необхідно зробити такі кроки:

- Розподіліть подані нижче слова на парадигматичні типи, вважаючи що два слова входять у той самий парадигматичний тип, якщо їх словозміна відбувається за однаковими граматичними категоріями або параметрами (приклади граматичних категорій – відмінок, число, час тощо).
- Розпишіть словозміну за параметрами для одного слова з кожного виокремленого парадигматичного типу.
- З'ясуйте, чи за всіма параметрами змінюються слова у визначених парадигматичних типах.

5.3. Системна тріада: структура, суб'єкт і субстанція

Цей блок присвячено третьому питанню теми 5 ([СЛТП, стор. 85](#)), у якому розглянуто концепцію провідного українського ученого в галузі комп'ютерної лінгвістики Володимира Широкова. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань про систему мови за концепцією, а також на розвиток навичок її застосування на конкретних завданнях.

Рекомендована література: [1](#), [29](#), [59](#)

Питання для обговорення

1. Порівняйте погляди структуралістів (Фердинанда де Соссюра) та сучасних лінгвістів (Себастьяна Шаумяна, Володимира Широкова) на системно-структурну організацію мови.

2. За якими параметрами відбувається словозміна? Від чого залежить реалізація словозміни тим чи іншим словом?

3. Схарактеризуйте динаміку поглядів на структурну лінгвістику від її зародження до сьогодення.

4. У якому вигляді відбилися синхронічні та діяхронічні погляди у теорії системи мови Володимира Широкова?

Практичні завдання

1. Подайте у вигляді таблиці власні приклади словозмінної парадигми (будь-якою мовою) відповідно до теорії системи мови Володимира Широкова, так щоб були дотримані такі умови:

$$- c(x) = \emptyset;$$

Особа / число	$c(x)$	$f(x)$
1 особа однини	$\emptyset$	
2 особа однини	$\emptyset$	
3 особа однини	$\emptyset$	
1 особа множини	$\emptyset$	
2 особа множини	$\emptyset$	
3 особа множини	$\emptyset$	

$$- f(x) = \emptyset;$$

Особа / число	$c(x)$	$f(x)$
1 особа однини		$\emptyset$
2 особа однини		$\emptyset$
3 особа однини		$\emptyset$
1 особа множини		$\emptyset$
2 особа множини		$\emptyset$
3 особа множини		$\emptyset$

$$- c(x) = x - f(x);$$

Особа / число	$c(x)$	$f(x)$
1 особа однини		
2 особа однини		
3 особа однини		
1 особа множини		
2 особа множини		
3 особа множини		

Для зручності виконання цього завдання рекомендується повторити розділ 5.3 «Системна тріада: структура, суб'єкт і субстанція» ([СЛТП, стор. 85](#)).

2. Подано займенники і займенникові прислівники угорської мови разом із перекладами українською:

amely – який, *hogy* – як?, *néhány* – декілька, *valamikor* – коли-небудь, *néhol* – де-інде, *aki* – хто.

Перекладіть з угорської:

valamely, hol, ahogy, némely, valaki, hány

Визначте алгоритм утворення займенників та займенникових прислівників. Керуючись визначенням алгоритмом, утворіть від поданих українських відповідні угорські займенники та займенникові слова:

скільки-небудь, де, як-небудь, коли?, де-небудь, інколи.

Для виконання цього завдання необхідно виконати морфологічний аналіз, який включає:

(1) пошук слів зі спільним компонентом, наприклад: *amely* – ***valamely***, *hogy* – ***ahogy***;

(2) виокремлення елементів (морфем), з яких складаються займенники та займенникові слова, наприклад: *valamely* складається з префікса *val-* та кореня *amely*, *ahogy* – з префікса *a-* та кореня *hogy*;

(3) визначення семантики складових елементів, що були виокремлені на кроці (2), наприклад префікс *val-* надає займеннику семантичного відтінка неозначеності; *amely* означає «який»; префікс *a-* не має семантики, за його допомогою утворюються займенникові прислівники та відносні займенники, пор. різницю *hogy* – як?, *ahogy* – як;

(4) зіставлення словотвірних елементів угорської та української мов, наприклад, неозначені займенники творяться шляхом додавання часток таких як *де, сь, будь, небудь*, можемо зробити висновок, що префікс *val* має значення часток *будь, небудь*.

Здійснюючи морфологічний аналіз, необхідно звернути увагу на те, що займенники (питальні) та займенникові прислівники відрізняються у написанні.

Побудуйте формальну модель, яка відображає морфологічну структуру займенників та займенникових прислівників. Схарактеризуйте складники

системної тріади, що репрезентує словотвір: структура, суб'єкт і субстанція.

Побудова формальної моделі передбачає структурний аналіз займенників та займенникових прислівників з урахуванням результатів проведеного морфологічного аналізу. Під час аналізу необхідно:

(1) визначити словотвірні елементи (префікс, основа тощо), що були виявлені в угорських та українських займенниках / прислівникових займенниках;

(2) встановити порядок слідування словотвірних елементів у цій структурі та їх взаємозв'язки;

(3) подати субстантивні характеристики, тобто «інвентар» мовних засобів в обох мовах;

(4) прописати алгоритм утворення займенників та займенникових слів елементом «суб'єкт».

3. Нижче подано фрази угорською мовою:*

Az asztalon a térkép van.	На столі мапа.
Az asztalokban a térképek vannak.	У столах мапи.
A füzetnél az újság van.	Біля зошиту газета.
Az újságokon a füzetek vannak.	На газетах зошити.
Az ablakoknál a pad van.	Біля вікон лава.
A székeken a kasok vannak.	На стільцях кошики.

Побудуйте механізм породження речень угорською мовою. Для цього необхідно:

- Визначити граматичні правила побудови речень.
- З'ясувати засоби вираження категорій відмінка, числа.
- Побудувати синтаксичну структуру речення угорською мовою.
- Визначити складники механізму (у вигляді тріади).

Перед тим, як будувати механізм породження речень угорською мовою необхідно виконати попередній аналіз угорських речень, в процесі якого мають бути:

- виявлені спільні елементи речень, такі як, наприклад: «az»/«a» *van / vannak*;
- з’ясовані функції елементів у реченні, що були виявлені на попередньому кроці;
- проаналізована морфологічна структура угорських слів та зіставлена зі структурою українських слів (пор., наприклад структуру слів *újśág* та *újśágokon*);
- визначені значення словотвірних елементів, що зустрічаються в угорських словах (наприклад, що означають *ok* і *on* в угорських словах і що саме їм відповідає в українській мові);
- знайдені різновиди тих словотвірних елементів угорської мови (наприклад, *ok* має різновид *ek*).

ЗАНЯТТЯ 6

Тема: Структурна лінгвістика серед інших галузей мовознавства.

На сучасному етапі розвитку структурної лінгвістики виникла необхідність у новому формулюванні як її завдань, так і її предмету, що зумовлено зміною наукової парадигми. Так, предметом стає динамічний аспект синхронії мови: тобто науковці зосереджують увагу на інтелектуальних процесах, пов'язаних із володінням мовою. Під володінням мається на увазі здатність утворювати будь-який лінгвістичний об'єкт із вихідних елементів. Побудова такого об'єкта відбувається за певними шаблонами або моделями, які у формальному вигляді задають його загальну структуру. Можна сказати, що сучасна структурна лінгвістика вивчає та описує механізми породження мовних явищ на структурах, репрезентованих для наочності у вигляді моделей. Завдяки цьому, її методика використовується також в інших мовознавчих галузях, які також вимагають структурного принципу опису мови.

Мета: Закріпити на практиці теоретичні знання щодо особливостей застосування методів структурної лінгвістики в інших мовознавчих галузях, а також розвинути навички використання цих методів на практиці.

Попередні інструкції:

- Повторіть теоретичний матеріал лекції 6 на тему «Структурна лінгвістика серед інших галузей мовознавства».
- За необхідності прогляньте презентацію на тему «Структурна лінгвістика серед інших галузей мовознавства» для остаточного закріплення теоретичного матеріалу.
- Вивчіть визначення термінів, що зустрічаються в теоретичному матеріалі теми 6.
- Для виконання практичних завдань використовуйте робочий лист на [стор. 146](#). Лист можна роздрукувати або редагувати у pdf файлі.

6.1. Структурна лінгвістика і порівняльне мовознавство

Цей блок присвячено першому питанню теми 6 ([СЛТП, стор. 91](#)), у якому розглядаються застосування методів структурної лінгвістики у порівняльних мовознавчих студіях. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань про взаємозв'язок структурної лінгвістики з порівняльним мовознавством, а також на розвиток навичок аналізу структурних особливостей споріднених / неспоріднених мов у синхронії та діяхронії.

Рекомендована література: [1](#), [22](#), [33](#)

Питання для обговорення

1. Які складнощі можуть виникнути під час реконструкції системи тієї чи іншої мови?
2. Чим зумовлена необхідність застосування методів структурної лінгвістики у порівняльно-історичних розвідках?
3. У чому полягає перевага використання породжувальних граматики як мови-еталону?
4. Які можуть існувати обмеження у використанні мов-еталонів (у вигляді породжувальних граматики) під час типологічних досліджень?

Практичні завдання

1. На основі матеріалу наукової статті⁵ відтворіть історичну систему відмінювання українських іменників, які зараз належать до другої відміни.

Друга відміна сучасної української мови включає переважно іменники чоловічого роду з нульовим закінченням (*гай, явір, плуг, друг*), із закінченням *-о* (*тато, дядько, Павло*), одиничні на *-е* (*вітрище*) та субстантиви середнього роду із флексіями *-о* (*озеро, вікно, відро*), *-е* (*серце, море, поле*) і *-я* (*колосся, обличчя, між гір'я*). Історично вона склалася шляхом об'єднання іменників зі старими основами на: 1) **-о-*, **-jo-*; 2) **-ŷ-*; 3) **-ĭ-*; 4) **-n-*; 5) **-s-*.

⁵<http://dspace.cuspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1784/1/Історичні%20коментарі%20відмінкових%20закінчень%20іменників%20української%20мови%20%28друга%20відміна%29.pdf>

Розподіліть знайдені іменники по п'яти групах, що репрезентують відповідну основу, та подайте до них відповідний набір флексій:

Стара основа	Слова	Набір флексій						

Опишіть історичну систему відмінювання іменників, використовуючи модель словозміни (див. підрозділ 5.3) та теорію системи мови Володимира Широкова, визначаючи зміст кожного складника системної тріади:

Структура:

Суб'єкт:

Субстанція:

Наведемо приклад розв'язання пропонованого завдання для іменників другої відміни зі старою основою *-о-, *-jo-. Такими іменниками є *братъ*, *другъ*, *конь*, *село*, *море*, які відмінюються таким чином:

Слово/Відмінок	<i>братъ</i>	<i>другъ</i>	<i>конь</i>	<i>село</i>	<i>море</i>
Називний	<i>братъ</i>	<i>другъ</i>	<i>конь</i>	<i>село</i>	<i>море</i>
Родовий	<i>брата</i>	<i>друга</i>	<i>коня</i>	<i>села</i>	<i>моря</i>
Давальний	<i>брату</i>	<i>другу</i>	<i>коню</i>	<i>селу</i>	<i>морю</i>
Знахідний	<i>братъ</i>	<i>другъ</i>	<i>конь</i>	<i>село</i>	<i>море</i>
Орудний	<i>братомъ</i>	<i>другомъ</i>	<i>конемъ</i>	<i>селомъ</i>	<i>моремъ</i>
Місцевий	<i>братѣ</i>	<i>друзѣ</i>	<i>конѣ</i>	<i>селѣ</i>	<i>морѣ</i>
Кличний	<i>брате</i>	<i>друже</i>	<i>коню</i>	<i>село</i>	<i>море</i>

Наведені слова, хоч і використовують різний набір закінчень (точніше, квазіфлексій), але мають спільну структуру, яку можна описати моделлю словозміни:

$$[x] = c(x) * [f(x)_1 \dots f(x)_n]$$

Субстанцією є набір квазіфлексій, що були виокремлені у наведеній таблиці для слів зі старою основою *-о-, *-jo-. Так, набір для слів типу *братъ* складатимуть такі квазіфлексії:

$$F_1(x) = [f(x)_1 \dots f(x)_7] = \{\text{ъ, а, у, ъ, омь, ѣ, е}\}$$

Аналогічним чином можна розписати набори квазіфлексій для слів типу *другъ, конь, село, морє*. Слова, яким відповідає певний набір, об'єднуються у парадигматичні класи. Так, відповідно до наведеної таблиці, можна виокремити п'ять парадигматичних класів.

До субстанції можуть належати алгоритми, за якими встановлюється належність слова до певного парадигматичного класу та відбувається побудова словозмінної парадигми з використанням набору квазіфлексій, що відповідає парадигматичному класу.

2. В угорській мові, так само як і в українській, можна утворювати від одних слів інші різними способами: а) додаванням до кореня різних суфіксів або закінчень; б) з'єднанням декількох коренів у складне слово тощо. Нижче подано слова угорською мовою та їх переклад українською:

háború	війна	körről	про коло, про кільце
háborúról	про війну	bátor	сміливий
bűn	вина	bátorságról	про сміливість
bűntelen	безвинний	bátortalan	несміливий
bűnről	про вину	föld	земля, поле
út	дорога, шлях	földtelen	безземельний
útról	про дорогу, про шлях	sötét	темний
kör	коло, кільце	sötétség	темнота

Побудуйте модель утворення слів, яку можна застосувати як для угорської, так і української мов. Для цього потрібно:

– Проаналізувати морфологічну структуру угорських слів та порівняйте її зі структурою в українській мові.

Для цього потрібно виписати слова зі спільним компонентом та з'ясувати його значення. Наприклад, у словах *háborúról, bűnről, útról, körről, bátorságról*, таким компонентом є суфікс *ról / ről*. Суфікс *ról / ről*, який в українській мові означає предмет мовлення та відповідає місцевому відмінку. Але в той самий

час аналізований суфікс неможна прирівняти до місцевого відмінка в цілому, оскільки у разі зміни прийменника в українській мові угорське слово набуватиме іншого суфікса:

Про війну	háborúról
На війні	háborúban

Той самий суфікс має різні варіанти. Так, угорський суфікс, що частково відповідає місцевому відмінку, має два варіанти: *ról* та *ről*. Використання того чи іншого варіанта в угорській мові зумовлено поділом на голосні переднього і заднього ряду. До перших належать *e, é, i, í, ö, ő, ü, ű*, а до других – *a, á, o, ó, u, ú*. Так, *ről* наявний у словах з голосними переднього ряду, а *ról* – з голосними заднього ряду. Цю гіпотезу потрібно перевірити для інших угорських суфіксів, що використовуються у поданих вище словах.

– *Визначити правила використання тих чи інших суфіксів в угорській мові (суб'єкт).*

На цьому кроці необхідно виписати всі виявлені суфікси та встановити, який саме елемент значення (сему) вони додають до слова. Для зручності можна зробити таку таблицю:

Суфікс	Сема

– *Визначити компоненти, які мають бути присутніми у морфологічній моделі (структура).*

Морфологічна структура слова складають обов'язковий компонент – корінь та додаткові – префікси, суфікси, інтерфікси тощо. Які саме елементи притаманні угорській, а які – українській. Для зручності можна використовувати умовні позначення елементів словотвірної структури, наприклад: $sf(x)$ – суфікс слова x , $st(x)$ – корінь слова x і т. д. Побудуйте модель, що відображає процес утворення слів в угорській та українській мовах, ґрунтуючись на поданому мовному матеріалі.

– *Схарактеризувати реалізацію компонентів моделі в угорській та українській мовах (субстанція).*

Так, наприклад, словотвірний елемент в угорській мові $sf(x)$ має множину таких значень: $\{ról, ról\}$ (та інші суфікси, виокремлені на етапі аналізу морфологічної структури слів).

6.2. Структурна лінгвістика і навчання мові

Цей блок присвячено третьому питанню теми 6 ([СЛТП, стор. 101](#)), у якому висвітлюється побудова мов-еталонів та їх використання у навчанні мові. Такі мови-еталони являють собою абстрактний опис граматичних правил побудови речень та синтаксичних зв'язків між елементами речення у мові, що вивчається. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань про використання методів структурної лінгвістики у побудові мов-еталонів для навчання мові, зокрема відмінковій системі.

Рекомендована література: [1](#), [14](#), [58](#)

Питання для обговорення

1. Схарактеризуйте роль мов-еталонів у теоретичному та практичному мовознавстві.
2. Які сучасні мови зберегли систему відмінків, що були наявні у латинській мові?

Практичні завдання

1. Визначте усі можливі семантичні відмінки (партиципанти), яких потребують наведені нижче англійські дієслова. Як виявлені відмінки можна передати засобами української мови?

To bring, to buy, to create, to detect, to destroy, to enjoy, to feel, to love, to paint, to receive, to take.

Примітка: у відмінковій граматиці Чарльз Філмор виокремлює такі семантичні відмінки: агент, експерієнсер, інструмент, джерело, напрямок, локатив, час, стимул, об'єктив, природня сила, реципієнт, спосіб дії, мета, причина. Стислу довідку про семантичні відмінки [можна знайти тут](#).

Під час виконання цього завдання можна [використовувати «The Britannica Dictionary»](#) або інший ресурс, що надає приклади вживання дієслів.

Дієслово	Семантичні відмінки імен

Під час виявлення семантичних відмінків для поданих вище дієслів рекомендується здійснювати таку процедуру аналізу (на прикладі дієслова *to take*):

(1) Обрати зі словникової статті достатню кількість контекстів уживання аналізованого дієслова в різних комунікативних ситуаціях. Так, наприклад, для дієслова *to take* зі словника «The Britannica Dictionary» було взято такі контексти:

a: to carry or move (something) to a place

– She *took* her things to her room.

– It looks like rain. You had better *take* an umbrella with you.

b: to carry and give (something) to a person.

– *Take* this note to your teacher, please.

c: to carry, move, or lead (someone) to a place

– This bus *takes* you downtown.

– Her office is down that hallway. I can *take* you there, if you want me to.

– He was *taken* to the hospital by ambulance.

– She *took* us for a ride in her new car.

– He's not the kind of guy you can *take* home to meet your parents.

(2) Виокреміть семантичні відмінки, що реалізує дієслово *to take* у семантико-синтаксичній структурі наведених речень:

– She [Агент] *took* [Предикат] her things [Об'єкт] to her room [Напря́м].

– You [Агент] had better *take* [Предикат] an umbrella [Об'єкт] with you [Напря́мок].

– *Take* [Предикат] this note [Об'єкт] to your teacher [Реципієнт], please.

– This bus [Агент] *takes* [Предикат] you downtown [Напря́мок].

– I [Агент] can *take* [Предикат] you [Об'єкт] there [Напря́мок], if you want me to.

– He [Об’єкт] *was taken* [Предикат] to the hospital [Напрямок] by ambulance [Спосіб].

– She [Агент] *took* [Предикат] us [Об’єкт] for a ride [Мета] in her new car [Локатив].

– He’s not the kind of guy you [Агент] can *take* [Предикат] home [Напрямок] to meet your parents [Мета].

Якими граматичними засобами відображаються виявлені семантичні відмінки:

Семантичний відмінок	Граматичні засоби

Заповнюючи таблицю, слід мати на увазі, що той самий семантичний відмінок може виражатися різними граматичними конструкціями. Так, у випадку з дієсловом *to take* у значенні «брати, забрати, відвести когось», семантичний відмінок DESTINATION (НАПРЯМОК) виражається з використанням таких граматичних конструкцій:

(a) TO TAKE + SOMEONE/SOMETHING + **TO + THE (SOMEONE’S) ROOM** – коли іменник позначає конкретне місце, у напрямку якого здійснюється дія, при чому іменник супроводжується детермінантом (наприклад, артиклем, вказівним займенником або присвійним займенником);

(б) TO TAKE + SOMEONE/SOMETHING + **DOWNTOWN (THERE, HOME)** – коли напрямок виражається прислівниками типу *there, here, home*, що виражають неозначений напрямок або іменником *downtown*;

(в) TO TAKE + SOMEONE/SOMETHING + **WITH + SOMEONE (ME, HER ETC.)** – коли напрямок, у якому здійснюється дія, виражається присвійним займенником.

2. Визначте, якими граматичними засобами відображаються семантичні відмінки в іспанському (а), німецькому (б) або французькому (в) варіантах українського речення: Хлопчик пише ручкою лист(а) матері у кімнаті батька ввечері.

(a) Un niño escribe una carta a su madre con un bolígrafo en la habitación de su padre.

(б) Ein Junge schreibt abends im Zimmer seines Vaters mit einem Stift einen Brief an seine Mutter.

(в) Le soir un garçon écrit une lettre à sa mère avec un stylo dans la chambre de son père.

Заповніть таблицю:

Семантичний відмінок	Формальна ознака	
	українська	іспанська / німецька / французька
Агентив (А)		
Об'єктив (О)		
Реципієнт (R)		
Інструмент (І)		
Локатив (L)		
Час (Т)		
*Посесив (Р)		

Для заповнення таблиці дивіться підрозділ 6.2. «Структурна лінгвістика і навчання мові» ([СЛТП, стор. 104](#)).

3. Якими граматичними відмінками відображаються подані нижче семантичні відмінки у знайомій вам мові?

Семантичний відмінок	Граматичний відмінок	Приклад
Експерієнсер		
Джерело		
Реципієнт		
Напрямок або мета		
Стимул		
Образ дії		
Мета		
Причина		

Для заповнення таблиці дивіться підрозділ 6.2. «Структурна лінгвістика і навчання мові» ([СЛТП, стор. 104](#)).

6.3. Структурна лінгвістика і процес перекладу

Цей блок присвячено третьому питанню теми 6 ([СЛТП, стор. 109](#)), у якому розглянуто особливості використання трансформаційної моделі у перекладі. Ця модель відображає у спрощеному вигляді процес аналізу синтаксичної структури вихідного речення перекладачем, визначення змісту на основі цього аналізу та побудови речення мовою перекладу. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань щодо можливостей трансформаційної моделі, а також на розвиток навичок її застосування у перекладі.

Рекомендована література: [1](#), [48](#)

Питання для обговорення

1. Чим відрізняється процес породження з погляду теорії генеративних граматик від процесу породження у сфері перекладу?
2. Які сильні та слабкі сторони має трансформаційна модель процесу перекладу?

Практичні завдання

1. Опишіть процес перекладу поданих нижче речень з використанням трансформаційної моделі, як це було показано вище:

(1) Nothing can replace the ability to connect, observe, and create with peers that comes from being physically together, nor the opportunity to grow professionally by learning from leaders and mentors.

(2) Despite the actions of the protesters, in the hours before the chaos, security had appeared tight, with the roads closed for about a block around the parliament area and armed police pairs guarding every entrance into the area.

2. Як можна граматично трансформувати наведені вище речення таким чином, щоб їхній зміст залишався без змін? Наведіть приклади.

Для зручності виконання цього завдання рекомендується повторити розділ 6.3 «Системна тріада: структура, суб'єкт і субстанція» ([СЛТП, стор. 109](#)).

ЗАНЯТТЯ 7

Тема: Моделі в лінгвістичних дослідженнях.

Основним методом структурної лінгвістики є метод моделювання. Його застосовують для відображення інтелектуальних процесів, пов'язаних із використанням мови, а також репрезентації різних мовних явищ, таких як словотвір, словозміна, синтаксис. Такі моделі мають як теоретичне – створення нових лінгвістичних теорій, – так і практичне значення, тобто на їх основі розробляють комп'ютерні системи опрацювання природномовної інформації.

Мета: Закріпити на практиці теоретичні знання щодо можливостей методу моделювання у лінгвістиці, а також розвинути навички формулювання гіпотез, на основі яких відбувається побудова моделей.

Попередні інструкції:

- Повторіть теоретичний матеріал лекції 7 на тему «Моделі в лінгвістичних дослідженнях».
- За необхідності прогляньте презентацію на тему «Моделі в лінгвістичних дослідженнях» для остаточного закріплення теоретичного матеріалу.
- Вивчіть визначення термінів, що зустрічаються в теоретичному матеріалі теми 7.
- Для виконання практичних завдань використовуйте робочий лист на [стор. 152](#). Лист можна роздрукувати або редагувати у pdf файлі.

7.1. Поняття моделювання і моделі

Цей блок присвячено першому питанню теми 7 ([СЛТП, стор. 112](#)), у якому розглядаються співвідношення понять моделювання та моделі. Також надаються теоретичні знання щодо моделювання як методу наукового пізнання та класифікації видів моделювання та моделей залежно від тих чи інших критеріїв. Пропоновані дискусійні питання спрямовані на уміння виробляти власні думки щодо застосування моделей у лінгвістиці, а практичні завдання

мають на меті закріплення навичок репрезентації тих чи інших мовних явищ у вигляді моделей.

Рекомендована література: [1](#), [5](#), [38](#), [59](#)

Питання для обговорення

1. Яке теоретичне та практичне значення мають моделі у лінгвістичній галузі?
2. Які властивості мови, на ваш погляд, відображає модель породжувальної граматики та який реальний об'єкт вона заміщує?
3. У вигляді чого можна реалізувати модель системи мови у системній тріаді «структура – суб'єкт – субстанція»?

Практичні завдання

1. Подано знакові моделі разом із їхньою інтерпретацією українською мовою:

$A \text{ } 1 \text{ } B - A \text{ з'їло } B.$

$C : (A \text{ } 1 \text{ } B) - C \text{ зробило так, щоб } A \text{ з'їло } B.$

Нехай тепер 2 означає «побачити», а 3 – «мати». Побудуйте аналогічні моделі для передання змісту наведених нижче фраз, використовуючи символи B (ворона), Л (лисиця) і С (сир) на позначення відповідних іменників:

1. Був у ворони сир.	4. Ворона показала сир лисиці.
2. Помітила сир лисиця.	5. Лисиця відібрала сир.
3. Лисиця постаралася попастися на очі вороні.	6. Ворона побачила лисицю.

Проінтерпретуйте зашифрований зміст, що містять подані нижче знакові моделі:

1. $L : (L \text{ } 3 \text{ } C)$

3. $L \text{ } 1 \text{ } C$

2. $L : (B \text{ } 2 \text{ } C)$

4. $B : (L \text{ } 1 \text{ } C)$

Під час побудови знакової моделі, що відображає зміст того чи іншого речення, слід мати на увазі, що предикати можуть інтерпретуватися таким чином:

- а) А постаралася попастися на очі Б – А зробило так, щоб А побачило Б;
- б) А показало щось Б – А зробило так, щоб А побачило Б;

в) А відібрало щось – А зробило так, щоб А мало Б.

Виконуючи зворотне завдання, тобто визначити інтерпретацію символічного запису, також слід пам'ятати, що вирази за своїм змістом можуть відповідати одночасно різним предикатам. Наприклад, виразу «А зробило так, щоб А мав щось»: *відібрати* («А відібрало щось»), *узяти* («А узяло щось»), *забрати* («А забрало щось») тощо.

2. Подано такі речення, що містить ті чи інші логічні твердження:

(1) Усі малі діти нерозумні.

(2) Усі, хто приборкує крокодилів, заслуговують на повагу.

(3) Усі нерозумні люди не заслуговують на повагу.

Нехай символами позначено: (C) – «малі діти», (S) – «розумні люди», (T) – «ті, хто приборкує крокодилів», (R) – «ті, хто заслуговують на повагу». Уведемо символ « $\bar{}$ », що заперечує твердження: $\bar{C}$ – «не малі діти», $\bar{S}$ – «нерозумні люди», $\bar{T}$ – «ті, хто не приборкує крокодилів» і $\bar{R}$ – «ті, хто не заслуговує на повагу». Символ « $\subseteq$ » позначає відношення включення.

Проінтерпретуйте зміст таких формальних записів:

Запис	Інтерпретація
$S \subseteq \bar{C}$	
$\bar{R} \subseteq \bar{T}$	
$R \subseteq \bar{S}$	

Визначте зміст групи формальних записів:

$$\left. \begin{array}{l} (C \subseteq \bar{S}, \bar{S} \subseteq \bar{R}) \Rightarrow C \subseteq \bar{R} \\ (T \subseteq R, R \subseteq S) \Rightarrow T \subseteq S \\ (\bar{S} \subseteq \bar{R}, \bar{R} \subseteq \bar{T}) \Rightarrow \bar{S} \subseteq \bar{T} \\ (R \subseteq S, S \subseteq \bar{C}) \Rightarrow R \subseteq \bar{C} \end{array} \right\} \Rightarrow C \subseteq \bar{T}; T \subseteq \bar{C}.$$

Запис	Інтерпретація

Наведемо приклад побудови знакових моделей, що відображають той чи інший зміст:

(1) Усі малі діти нерозумні = Усі малі діти належать до нерозумних = $C \subseteq \bar{S}$.

(2) Усі, хто приборкує крокодилів, заслуговують на повагу = Усі, хто приборкує крокодилів, належать до тих, хто заслуговує на повагу = $T \subseteq R$.

(3) Усі нерозумні люди не заслуговують на повагу = Усі нерозумні належать до тих, хто не заслуговує на повагу = $\bar{S} \subseteq \bar{R}$.

7.2. Гіпотетико-дедуктивний метод

Цей блок присвячено другому питанню теми 7 ([СЛТП, стор. 118](#)), у якому розглядаються сутність гіпотетико-дедуктивного методу та його застосування у лінгвістиці. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань і навичок застосування зазначеного методу для побудови гіпотез, що пояснюють певні закономірності у структурі та функціонуванні природної мови.

Рекомендована література: [1](#), [10](#)

Питання для обговорення

1. Схарактеризуйте своїми словами сутність гіпотетико-дедуктивного методу.
2. Яку роль відіграє гіпотетико-дедуктивний метод у структурній лінгвістиці?
3. Як відбувається формулювання гіпотези і що саме для цього потрібно під час проведення наукових досліджень?

Практичні завдання

1. Німецьке слово **Die Losung** має жіночий рід. В українській мові слово **лозунг** сходить до цього німецького слова. Сформулюйте гіпотезу, яка пояснює чому слово лозунг стало словом чоловічого роду.

Для побудови гіпотези, що пояснює зміну граматичного роду в українській мові, необхідно визначити:

- ознаки жіночого роду в німецькій мові;
- ознаки, за якими слова зараховують до граматичного роду в українській мові;
- які слова іншомовного (необов'язково німецькою) походження в українській мові є винятком.

2. У наведеному нижче списку все слова підкоряються певному правилу, за яким в односкладових словах у родовому відмінку наголос може падати або на основу, або на закінчення:

Блат, болт, гриб, кіт, м'яч, полон, піп, піт, руль, світ, спирт, хміль, джміль, шторм, шум, щит.

Сформулюйте це правило у вигляді гіпотези, що пояснює падіння наголосу на різні частини слів.

Для виконання цього завдання рекомендується розподілити слова на два класи залежно від наголосу (*світ* – *сві́ту*; *щит* – *щита́*). Знайдіть те спільне, що об'єднує семантичні групи в межах кожного класу і протиставляє самі ці класи один одному.

Також рекомендується перевірити, на які з цих ознак може спиратися правило: довжина слова, характер кінцевої приголосної, характер кореневої голосної, наявність тих чи інших суфіксів або префіксів, походження слова (питоме чи запозичене), наявність того чи іншого стилістичного забарвлення, лексичне значення, лексико-граматичні особливості.

3. У поданих нижче відіменникових прикметниках наголос падає на:

- основу: фондовий, карликовий, маковий;
- суфікс: парниковий;
- закінчення: боковий, голосовий, жировий.

Для виконання цього потрібно провідмінювати іменники, від яких походить той чи інший іменник, та визначити куди падає у них наголос під час відмінювання. Сформулюйте правило у вигляді гіпотези та перевірте, чи працює воно на інших словах, [наведених у словнику MakeWord](#).

7.3. Моделювання в лінгвістиці

Цей блок присвячено третьому питанню теми 7 ([СЛТП, стор. 124](#)), у якому розглядається особливості застосування моделей у теоретичній та прикладній лінгвістиці. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань про головні особливості застосування методу

моделювання у лінгвістиці, а також на розвиток навичок використання певних моделей на практиці.

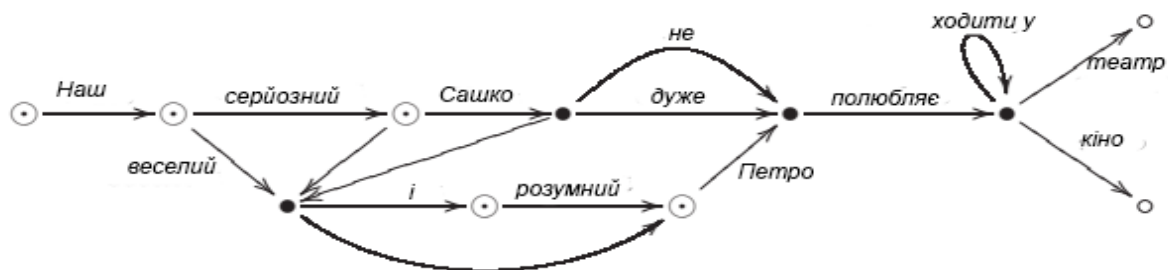
Рекомендована література: [1](#), [16](#), [51](#)

Питання для обговорення

1. Що є предметом моделювання в лінгвістиці?
2. Схарактеризуйте поняття «чорної скриньки» у моделюванні.
3. За яких умов модель відповідає реальному об'єкту?
4. Схарактеризуйте наукове і практичне значення моделей, розроблених у лінгвістичній галузі.

Практичні завдання

1. Подано модель породжувальної граматики у вигляді схеми, за якою можна отримати чисельну кількість речень:

1а. Побудуйте усі можливі речення за цією моделлю.

1б. Визначте, які правильні та неправильні речення можна отримати.

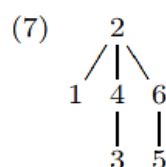
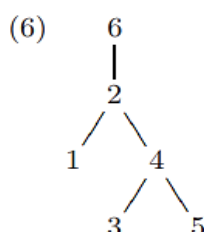
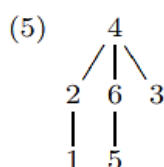
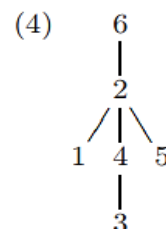
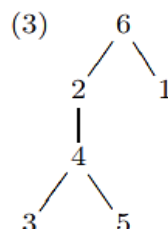
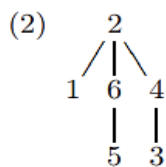
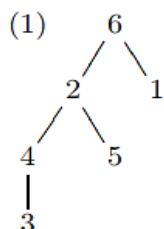
1в. Змініть схему так, щоб вона породжувала лише правильні речення.

Побудова речення починається з тих точок, які обведені кружком. З кожної точки можна йти по одній зі стрілок, виписуючи при цьому слово, яке написано на ній (якщо воно є). Слово в реченні вважається останнім, коли досягаємо точки, з якої не виходить жодної стрілки. Породжувані речення можуть бути як правильними, так і неправильними з погляду граматики. Для того, щоб модель породжувала лише правильні речення потрібно прибрати лише одну стрілку.

2. Нижче подано речення та відповідні їм **графи**⁶, що відображають синтаксичну структуру. Встановіть відповідність наведених речень цим графам, а також укажіть закономірності, що забезпечують відповідність:

⁶ Графом називають сукупність об'єктів із зв'язками між ними.

1. Дорогий подарунок моєму другові з Гонконгу затримався.
2. Я побачив у міському парку маленьку дівчинку.
3. Сильна людина легко підніме цю валізу.
4. Він опублікує це оголошення в нашій газеті.

Заповніть таблицю відповідності між реченнями і графами:

<i>Номер речення</i>	<i>Номер графа</i>

Під час встановлення відповідності речень наведеним графам необхідно врахувати такі моменти:

- кожний граф налічує 6 цифр, що відповідає загальній кількості слів у реченні, не враховуючи прийменників;
- кожна цифра відповідає номеру місця, яке посідає те чи інше слово в реченні;
- графи схематично зображують синтаксичну будову речень, тобто з погляду їх підметів, присудків, додатків тощо;
- семантичним ядром речення є предикат, що задає комунікативну ситуацію;
- ліва гілка від вершини відповідає підмету, права – додатку, а крайня права – всім іншим членам речення.

Розберемо приклад розв’язання пропонованого завдання для речення «Молодий математик легко розв’язав це рівняння». Пронумеруємо кожне слово:

Молодий (1) математик (2) легко (3) розв'язав (4) це (5) рівняння (6).
Так, вершиною графа є слово (4), тобто підмет *розв'язав*. Верхня ліва гілка відповідає підмету математик (2), а нижня ліва – означенню *молодий*. Від вершини (4) утворюються дві гілки: права (6) і крайня права (3). Від правої (6) утворюється ще одна гілка (5). Отже, аналізоване речення відповідає графу № 5.

ЗАНЯТТЯ 8

Тема: Побудова лінгвістичних моделей.

Створення лінгвістичних моделей не є самоціллю, за їх допомогою розв'язуються певні завдання. Одні моделі мають науково-теоретичний характер, тобто підтверджують гіпотези, створюють нові теорії, а інші – практичний характер, наприклад створення систем автоматизованого перекладу, експертних систем для аналізу усного та писемного мовлення, тональності текстів тощо. Крім цього, методи моделювання використовують у психолінгвістиці, статистичних дослідженнях текстових корпусів, криптографії для дешифрування текстів тощо.

Мета: Закріпити на практиці теоретичні знання щодо застосування моделей у лінгвістиці, а також розвинути навички їхньої побудови на конкретних завданнях.

Попередні інструкції:

- Повторіть теоретичний матеріал лекції 8 на тему «Побудова лінгвістичних моделей».
- За необхідності прогляньте презентацію на тему «Побудова лінгвістичних моделей» для остаточного закріплення теоретичного матеріалу.
- Вивчіть визначення термінів, що зустрічаються в теоретичному матеріалі теми 8.
- Для виконання практичних завдань використовуйте робочий лист на [стор. 157](#). Лист можна роздрукувати або редагувати у pdf файлі.

8.1. Лінгвістична модель та вимоги до неї

Цей блок присвячено першому питанню теми 8 ([СЛТП, стор. 131](#)), у якому розглядаються вимоги до лінгвістичних моделей, а також наведено деякі приклади їх практичного застосування. Пропоновані дискусійні питання та практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань і навичок застосування на практиці лінгвістичних моделей, що відображають певні закономірності у структурі та функціонуванні природної мови.

Рекомендована література: [1](#), [51](#)

Питання для обговорення

1. На основі поданої дефініції схарактеризуйте ознаки поняття лінгвістичної моделі.
2. Які властивості мови є предметом лінгвістичного моделювання?
3. З якою метою створюється та використовується ідеальний образ модельованого об'єкта?
4. Чому для репрезентації лінгвістичних моделей використовують мову математики?

Практичні завдання

1. Подано слова грузинською мовою разом із їхніми відповідниками українською мовою:

mravalsauḱunovani	багатовіковий
ṭomi	том
ṭiraḟi	тираж
didṭiraḟiani	багатотиражний
sauḱune	вік, сторіччя
didmnišvnelovani	багатозначний
saxe	вид
mravalsaxovani	багатоманіття
ozaxi	родина
mravalṭomiani	багатотомний
ataṣi	тисяча
tvali	поверх

*Побудуйте формальну модель, яка утворює грузинські прикметники з префіксами, відповідними українському **багато-**.*

Для виконання цього завдання необхідно проаналізувати наведений вище мовний матеріал:

- визначити грузинські відповідники до українського префіксу *багато-*;
- з'ясувати, в яких випадках потрібно вживати той чи інших грузинський префікс (можливо, це пов'язано зі семантикою прикметника, наприклад: багатовіковий – що має / налічує багато століть);
- виокремити в структурі грузинських слів суфікси, що є формальними показниками прикметників;

- визначити морфологічну структуру грузинських прикметників, які мають бути відображені у формальній моделі;
- на основі отриманої інформації прописати алгоритм утворення грузинських дієслів;
- побудувати формальну модель утворення грузинських прикметників та визначити її складники.

2. Побудуйте грузинські прикметники за моделлю, утвореною у завданні 1: багатородинний, багатотисячний, багатоповерховий, тисячний та родинний.

З'ясуйте, що означають грузинські слова *didi* та *mravali*?

8.2. Лінгвістична модель і «чорна скринька»

Цей блок присвячено другому питанню теми 8 ([СЛТП, стор. 137](#)), у якому розглядаються моделюванню явищ або процесів, що не піддаються безпосередньому спостереженню. Це явище відомо під назвою «чорна скринька». Такою «чорною скринькою» в лінгвістиці є інтелектуальні процеси, що пов'язані з використанням мови. Пропоновані дискусійні питання та практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань і навичок побудови моделей, що відображають ефект «чорної скриньки» під час інтелектуального опрацювання мови людиною або комп'ютерною системою.

Рекомендована література: [1](#), [30](#), [51](#)

Питання для обговорення

1. Схарактеризуйте зв'язок понять «лінгвістична модель» та «чорна скринька». У чому полягає теоретичне значення принципу «чорної скриньки» в лінгвістиці?
2. Чому модель має бути формальною? У чому полягає формалізація досліджуваного предмета або явища?
3. Чому ідеалізація реального об'єкта є необхідною вимогою для побудови моделі? Поясніть поняття ідеалізації.
4. У чому полягає наукова і практична цінність моделі, зокрема у галузі лінгвістики?

5. Схарактеризуйте наукове значення методу моделювання у галузі перекладознавства.

Практичні завдання

1. *Змодельуйте процес семантико-синтаксичного аналізу поданих речень, що реалізує модель «чорної скриньки», користуючись наведеними нижче прикладами.*

1. Він особливо цінував глибоку повагу дітей до літніх людей.
2. Машину директора ретельно оглядають механіки.
3. Хлопці дуже люблять фільми про шпигунів.
4. Дівчинка смажить біфштекс із баранини для свого брата.
5. Сестри Попелюшки шили сукні з мереживними воланами у найкращого кравця.
6. Широке використання людством техніки вимагає точної відповідності стандартів міжнародним нормам.

Для виконання цього завдання рекомендується використовувати наведені нижче приклади:

- цифри 1, 2, 3 і т. д., що позначають номер кожного слова у реченні;
- символи: –, ~, ⊥, || на позначення відношень між словами.

Приклад 1:

Вхід моделі:	Марина готує синові обід.
Нумерація слів:	Марина – (1); готує – (2); синові – (3); обід – (4)
Формальна структура:	(1) – (2) (2) ~ (3) (2) ⊥ (4)

Приклад 2:

Вхід моделі:	Син Марії швидко зробив домашнє завдання.
Нумерація слів:	Син – (1); Марії – (2); швидко – (3); зробив – (4); домашнє – (5); завдання – (6)
Формальна структура:	(1) (2) (1) – (4) (4) (3) (4) ⊥ (6) (5) (6)

З'ясуйте, які саме відношення позначено символами:

Символ	Значення
–	

~	
⊥	

Відношення між символами можна описувати формулюваннями на кшталт: «X виконує дію Y», «Дія X виконується над об'єктом Y» тощо.

2. *Визначте, якими саме граматичними конструкціями відображаються в реченнях чотири типи відношень, що розглядалися у завданні 1.*

Тип відношення	Конструкція	Приклад мовної реалізації конструкції

Для цього можна використовувати позначення типу *N* (іменник), *V* (дієслово), *A* (прикметник), *Adv* (прислівник) тощо. Для позначення комбінації елементів використовувати знак «+» (наприклад, конструкція *N+V*, що позначає поєднання іменника з дієсловом, відображає тип відношення «X виконує дію Y»). Нижче подано приклад заповнення таблиці:

Тип відношення	Конструкція	Приклад мовної реалізації конструкції
X виконує дію Y	<i>N+V</i>	Марина готує; Син зробив

3. *Сформулюйте алгоритм, що характеризує принцип «чорної скриньки» під час семантико-синтаксичного аналізу речень у завданні 1.*

Алгоритм можна сформулювати словесно, спираючись на наведені вище приклади 1 і 2. Формулюючи алгоритм, слід зазначити такі моменти:

- яку лінгвістичну інформацію отримує модель семантико-синтаксичного аналізу на вході;
- яким чином інформація опрацьовується моделлю, тобто які відбуваються перетворення;
- що саме є результатом опрацювання лінгвістичної інформації на виході моделі.

8.3. Моделі у наукових дослідженнях

Цей блок присвячено третьому питанню теми 8 ([СЛТП, стор. 143](#)), у якому розглядаються питання теоретичного і практичного використання моделей у наукових дослідженнях системи мови. Пропоновані дискусійні питання та

практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань і навичок побудови формальних моделей для дослідження структури та закономірності функціонування системи мови.

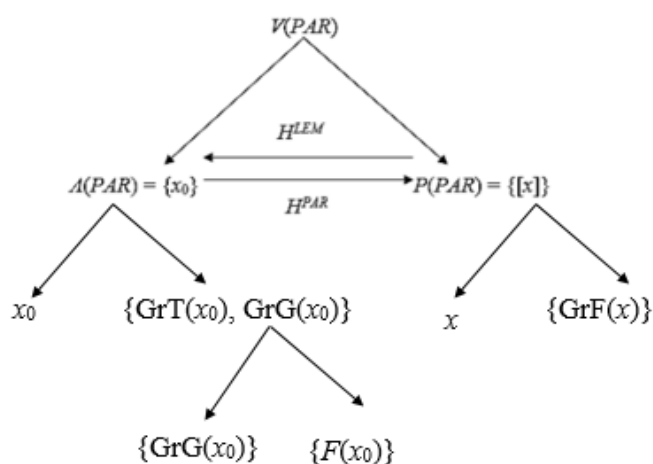
Рекомендована література: [1](#), [30](#)

Питання для обговорення

1. Які переваги надає метод моделювання у лінгвістичних дослідженнях та в яких випадках його використовують?
2. Що необхідно зробити перед тим, як будувати ту чи іншу лінгвістичну модель?
3. Чи є коректним стверджувати, що формальна модель мови є аналогом природної мови?
4. Які функції природної мови можуть бути предметом лінгвістичного моделювання?
5. Які лінгвістичні дослідження не вимагають методу моделювання?

Практичні завдання

Нижче подано модель, яка відображає у формальному вигляді систему словозміни:

Визначте усі можливі значення параметрів моделі для наведених іменників:

блат, болт, верблюд, гриб, депо, джміль, кермо, кіт, кольє, м'яч, мужва, народ, піп, піт, полон, світло, сором, спирт, страх, таксі, фарба, хміль, штани, шторм, шум, ягода.

Для виконання цього завдання потрібно виконати аналіз лінгвістичного матеріалу:

– зробити класифікацію наведених іменників за їхніми словозмінними характеристиками, тобто розподілити їх по граматичних типах $GrT(x_0)$ та групах $GrG(x_0)$:

$GrT(x_0)$	$GrG(x_0)$	Іменники

Першим кроком у виробленні класифікації іменників є визначення слів, які є відмінюваними, а які – невідмінюваними. Визначені слова розподіляються по відповідних групах, а саме: відмінювані (ГТВ1) та невідмінювані іменники (ГТВ2). Другим кроком є розкладання ГТВ1 на відповідні граматичні групи, залежно від словозмінних характеристик, наприклад: відмінюються лише за одниною (ГГ1О), множиною (ГГ2М), обома числами (ГГ3П) тощо.

– провідмінювати іменники та визначити набір квазіфлексій $F(x_0)$ для кожної групи іменників $GrG(x_0)$:

$GrG(x_0)$	$F(x_0)$

Під час визначення набору квазіфлексій слід пам'ятати, що цей термін означає змінювану частину слова, і вона може збігатися із закінченням (*сестра* – *сестри*, *сестри*...), так і охоплювати частину основи іменника (*рід* – *роду*, *роду*...). Детально про квазіфлексії можна прочитати в [СЛТП, стор. 134](#) або [СЛТП, стор. 86](#).

– подати параметри граматичної форми $GrF(x)$, що входить до словозмінної парадигми (на прикладі лише одного іменника з кожної граматичної групи):

x	$GrF(x)$

Наприклад, для іменників *сестра*, *риба*, *ворона*; *окуляри*; *мука* граматична інформація щодо словозмінної парадигми матиме такий вигляд:

x	$GrF(x)$

<i>сестра</i>	{singular, plural}
<i>окуляри</i>	{Ø, plural}
<i>мука</i>	{singular, Ø}

ЗАНЯТТЯ 9

Тема: Класифікація лінгвістичних моделей.

На сьогодні існує безліч лінгвістичних моделей, і тому подання вичерпної класифікації всіх їх можливих типів є доволі складним завданням. У цьому розділі подано основні критерії, за якими класифікуються лінгвістичні моделі, і коротко охарактеризовано особливості їх типів. Кожен із них має своє призначення, і тому ця інформація є визначальною для вибору необхідних моделей для досягнення мети теоретичного або прикладного дослідження.

Мета: Закріпити на практиці теоретичні знання щодо класифікації лінгвістичних моделей, а також розвинути навички їхньої побудови на конкретних завданнях.

Попередні інструкції:

- Повторіть теоретичний матеріал лекції 9 на тему «Класифікація лінгвістичних моделей».
- За необхідності прогляньте презентацію на тему «Класифікація лінгвістичних моделей» для остаточного закріплення теоретичного матеріалу.
- Вивчіть визначення термінів, що зустрічаються в теоретичному матеріалі теми 9.
- Для виконання практичних завдань використовуйте робочий лист на [стор. 161](#). Лист можна роздрукувати або редагувати у pdf файлі.

9.1. Базова класифікація

Цей блок присвячено першому питанню теми 9 ([СЛТП, стор. 150](#)), у якому розглядається класифікація моделей за загальними критеріями (охоплення структури мови, типологічний статус, гносеологічний статус, мета наукового дослідження тощо). Пропоновані дискусійні питання та практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань і навичок застосування на

практиці лінгвістичних моделей, що відображають певні закономірності у структурі та функціонуванні природної мови.

Рекомендована література: [1](#), [25](#), [30](#)

Питання для обговорення

1. Які типи лінгвістичних моделей ґрунтуються на принципі «чорної скриньки»?
2. Які типи лінгвістичних моделей можуть бути використані у галузі перекладознавства та комп'ютерної лінгвістики?
3. До якого типу лінгвістичних моделей належать словники? Які елементи включає модель словника?

Практичні завдання

1. Побудуйте описову модель лексико-семантичної підсистеми, що репрезентована дієсловами, утвореними від іменників та прикметників:

бешкетувати, глохнути, голодувати, байдикувати, пиляти, звіріти, лютувати, потребувати, шуміти, сумувати, кам'яніти, рибалити, блаженствувати, боронувати, товстіти, бинтувати, стовбеніти, свердлити.

Для виконання цього завдання необхідно проаналізувати семантику наведених дієслів та зробити наступні кроки:

- розподіліть дієслова таким чином, щоб у межах кожної групи слова мали лише одну пояснювальну конструкцію, причому ця конструкція не може бути застосована до інших груп дієслів;
- навести до кожної групи пояснювальну конструкцію:

Група дієслів	Пояснювальна конструкція

Наприклад, пояснювальна конструкція може мати такий вигляд: «їдальня – місце, де їдять», тобто «місце, де роблять щось». За допомогою цієї конструкції пояснюється семантика інших слів, таких як *спальня, відпочивальня, убиральня, умивальня*.

Для аналізу наведених вище дієслів рекомендується використовувати [СУМ 11](#) або інші україномовні ресурси.

2.* Побудуйте формальну модель, яка відображає набуття словом набору граматичних та лексичних властивостей, на основі інформації, що подана у наведеній нижче [словниковій статті](#):

ВОДА

1. Прозора, безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем.

2. *перев. мн.* Водна маса джерел, озер, річок, морів, океанів.

3. *тільки мн.* Лікувальні мінеральні джерела, а також курорт з такими джерелами.

4. *тільки мн., мед.* Навколоплідна рідина.

Щоб побудувати модель, за якою слова набувають набір граматичних та лексичних властивостей, необхідно виконати такі кроки:

(1) виокремити граматичні та лексичні властивості, що зафіксовані у словниковій статті;

(2) визначити компоненти, що складають модель, ґрунтуючись на аналізі словникової статті;

(3) визначити параметри до цих компонентів;

(4) подати модель у вигляді символного або математичного запису.

Для побудови моделі можна використати, наприклад, теорію семантичних станів Володимира Широкова (детально про семантичні стани [можна прочитати тут](#)). Терміном **семантичний стан** позначається сукупність усіх можливих лексичних та граматичних характеристик, які реалізує мовна одиниця у різних контекстах, що можна відобразити у такому вигляді:

$$s(x) = g(x) \cdot l(x),$$

де x – мовна одиниця, $s(x)$ – семантичний стан одиниці, $g(x)$ – граматичний компонент, а $l(x)$ – лексичний компонент семантичного стану. Перший компонент включає усі формальні властивості (граматичні форми), що може набувати одиниця у контексті, а другий відображає її змістові характеристики, тобто лексичну семантику.

Кількість семантичних станів у мовних одиниць може бути різною. Формально комплекс семантичних станів для будь-якої мовної одиниці можна подати таким чином:

$$S(x) = s_1(x) + \dots + s_n(x) \equiv g_1(x) \cdot l(x) + \dots + g_n(x) \cdot l(x),$$

Формально будь-який семантичний стан можна подати як двокomпонентну структуру, що складається з граматичного (формального) та змістового (лексичного) компонентів. Найповнішою колекцією семантичних станів є великі академічні тлумачні словники. Нижче наведено приклад семантичних станів слова *хліб*, виявлених на основі інформації зі словникової статті:

ХЛІБ

1. Харчовий продукт, який випікають з учиняного борошна.
2. *тільки одн.* Зерно, з якого виготовляють борошно; збіжжя, пашниця.
3. *перев. мн. хліба́, хліби́, ів.* Зернові культури (жито, пшениця, ячмінь, овес) на пні, у стеблі.
4. *перев. одн., перен., розм.* Засоби до існування; матеріальне забезпечення, заробіток.
5. *перен., розм.* Харчі, їжа.

Отже, слово *хліб* може набувати п'яти семантичних станів, залежно від свого контексту:

- $s_1(\text{хліб})$ = Харчовий продукт, який випікають з учиняного борошна;
 $s_2(\text{хліб})$ = *одн.* Зерно, з якого виготовляють борошно; збіжжя, пашниця;
 $s_3(\text{хліб})$ = *мн.* Зернові культури (жито, пшениця, ячмінь, овес) на пні, у стеблі;
 $s_4(\text{хліб})$ = *одн.* Засоби до існування; матеріальне забезпечення, заробіток;
 $s_5(\text{хліб})$ = Харчі, їжа.

Розкладання семантичних станів на граматичний та лексичний компоненти відбувається таким чином:

$g_1(\text{хліб}) = \{\text{хліб}, \text{хліби}\}$, $l(\text{хліб})$ = Харчовий продукт, який випікають з учиняного борошна;

$g_2(\text{хліб}) = \{\text{хліб}\}$, $l(\text{хліб}) = \text{Зерно, з якого виготовляють борошно; збіжжя, пшениця;}$

$g_3(\text{хліб}) = \{\text{хліби}\}$, $l(\text{хліб}) = \text{. Зернові культури (жито, пшениця, ячмінь, овес) на пні, у стеблі;}$

$g_4(\text{хліб}) = \{\text{хліб}\}$, $l(\text{хліб}) = \text{Засоби до існування; матеріальне забезпечення, заробіток;}$

$g_5(\text{хліб}) = \{\text{хліб}\}$, $l(\text{хліб}) = \text{Харчі, їжа.}$

Нехай існує додатковий елемент $f(x)$, що містить параметри граматичного стану $g(x)$. Залежно від того, які граматичні характеристики беруться до уваги, такими параметрами можуть бути належність до частини мови, граматичні категорії, синтаксичні характеристики тощо. У контексті цього завдання враховуються належність до частини мови pos та граматична категорія числа $gcat$. Отже, модель семантичного стану матиме такий вигляд:

$$s(x) = f(x)g(x) \cdot l(x), \text{ де } f(x) = \langle pos, gcat \rangle$$

Наприклад, елемент $f(x)$ і другого семантичного стану набуває таких значень параметрів $pos = noun$ і $gcat = \{sing., pl.\}$ для першого семантичного стану та $pos = noun$ і $gcat = \{sing., \emptyset\}$:

$$f_1(\text{хліб}) = \langle noun, \{sing., pl.\} \rangle, f_2(\text{хліб}) = \langle noun, \{sing., \emptyset\} \rangle$$

Це означає, що аналізоване слово у лексичному значенні «харчовий продукт», може вживатися у формі як однини, так і множини (якщо це різновид того самого продукту), а у другому лексичному значенні «зерно, з якого виготовляють борошно» слово вживається лише в однині.

Аналогічним чином розпишіть семантичні стани для слова *вода* за поданим вище прикладом.

9.2. Класифікація за об'єктом моделювання

Цей блок присвячено другому питанню теми 9 ([СЛТП, стор. 156](#)), у якому розглядається класифікація моделей залежно від того, які відтворюють мовні процеси і явища, дослідницькі процедури та готові описи. Пропоновані дискусійні питання та практичні завдання спрямовані на закріплення

теоретичних знань і навичок побудови на практиці лінгвістичних моделей, що відтворюють інтелектуальні операції під час дослідження природної мови.

Рекомендована література: [1](#), [25](#), [30](#)

Питання для обговорення

1. Схарактеризуйте різницю між моделями граматичної правильності та функціональними моделями.
2. Визначте спільні і відмінні риси, що мають між собою породжувальні та розпізнавальні моделі.
3. Схарактеризуйте прикладне значення моделі «Смисл ↔ Текст» у комп'ютерній лінгвістиці та перекладознавстві.

Практичні завдання

1. *Сформулюйте граматичні правила, щоб модель породжувала речення зі структурою типу:*

Qualified managers provide adequate support.

Для виконання цього завдання дивіться приклад у підрозділі 9.2. «Класифікація за об'єктом моделювання» ([СЛТП, стор. 158](#)). Перш за все необхідно визначити синтаксичну структуру та її твірні елементи, такі як іменник (*N*), прикметник (*A*) та дієслово (*V*).

2. *Побудуйте максимально можливу кількість спільних за змістом речень за поданою семантичною мережею:*

Наведена семантична мережа відображає семантичну структуру типу «певні обставини не дають змогу певному суб'єкту виконати дію по відношенню до певного об'єкта», тобто комунікативне ядро цієї фрази виражається словом *заважати*. Зображена семантична структура відображає

причинно-наслідковий зв'язок, який може відтворюватися низкою синтаксичних конструкцій, таких як наприклад:

(А) не дало змогу (Б) зробити (В).

(А) зробило (Б) неможливим здійснення (В).

Через (А) (Б) не вдалося зробити (В).

3. Побудуйте можливі ідентичні за змістом тексти перекладу для поданих нижче англійських речень з оповідання «*Doctor in the House*»:

1. It is the physical contact with the examiners that makes oral examinations so unpopular with the students.

2. The written answers have a certain remoteness about the examiners, and mistakes and omissions, like those of life, can be made without the threat of immediate punishment.

3. There were six candidates from other hospitals waiting to go in with me, all of them in their best clothes.

Для виконання цього завдання необхідно виконати лінгвістичний аналіз, що має на меті:

– побудувати семантичну мережу, в якій потрібно вказати зв'язок елементів, що складають зміст речення;

– визначити комунікативно-домінантний елемент у семантичній мережі;

– побудувати синонімічні речення англійською мовою, так щоби зміст залишався таким самим;

– подайте переклад побудованих речень у тому числі засобами машинного перекладу.

Для виконання цього завдання дивіться приклад у підрозділі 9.2. «Класифікація за об'єктом моделювання» ([СЛТП, стор. 159](#)). Під час побудови семантичної мережі можна також спиратися на приклад у другому завданні. Для експерименту з побудови синонімічних речень рекомендується використовувати [цей ресурс](#).

9.3. Класифікація за способом побудови і аналізу мовних об'єктів

Цей блок присвячено першому питанню теми 8 ([СЛТП, стор. 131](#)), у якому розглядаються вимоги до лінгвістичних моделей, а також наведено деякі приклади їх практичного застосування. Пропоновані дискусійні питання та практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань і навичок застосування на практиці лінгвістичних моделей, що відображають певні закономірності у структурі та функціонуванні природної мови.

Рекомендована література: [1](#), [25](#), [30](#)

Питання для обговорення

1. Як можуть взаємно доповнюватися індуктивні та дедуктивні моделі?
2. Чи можуть під час певного дослідження застосовуватися у той самий час статичні і динамічні моделі? Наведіть приклади.

Практичні завдання

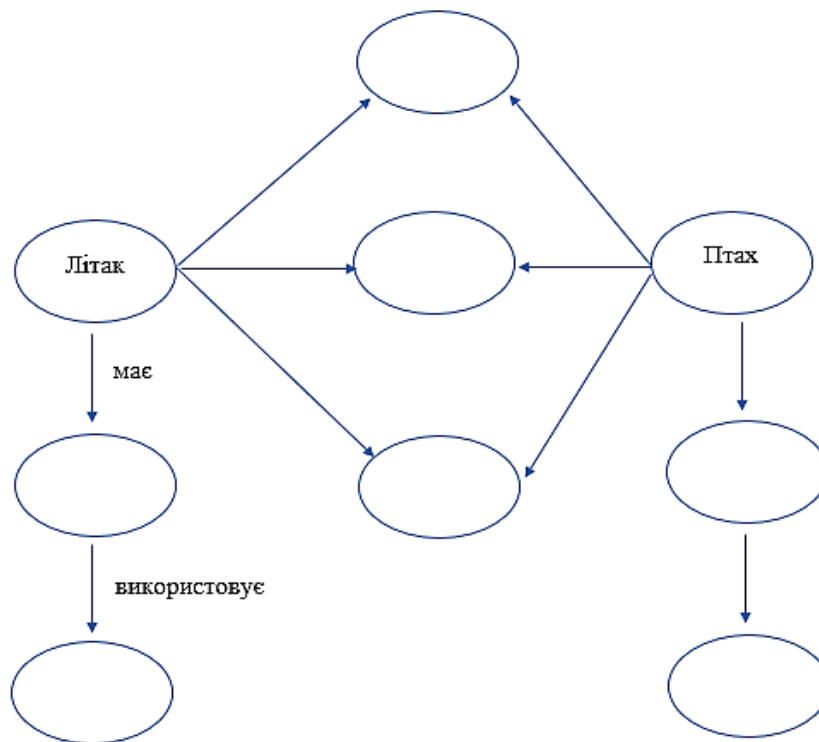
1. Побудуйте модель, що розподіляє подані нижче слова за певними лінгвістичними ознаками:

гора, хлопчик, дівчина, машина, дерево, трава, залізо, старий, кошеня, горбик.

Потрібно виокремити не менше п'яти таких ознак. З'ясуйте, чи існують відношення між окремими ознаками (наприклад, одна ознака є найбільш загальною, а інша – вужчою).

Як найбільш загальну ознаку можна навести «істота», а вужчих – «люди» і «тварини». Модель можна побудувати у вигляді графа, вершиною якого є, наприклад «об'єкт» або «об'єкт світу». Для виявлення ознак можна користуватися ресурсами, такими як [СУМ 11](#) або [«Горох»](#).

*2. Побудуйте модель у вигляді семантичної мережі, що відображає спільні та відмінні елементи значень для слів **літак** і **птах***

Овали позначають елементи значення, а стрілки – відношення між елементами. Відношення можуть бути різними, наприклад:

- елемент класу (належить до класу);
- атрибутивні зв'язки (має, використовує, вміє тощо);
- значення властивості (має властивість чогось);
- зв'язок типу «частина – ціле»;
- функціональні зв'язки (виробляє, впливає);
- кількісні (більше, менше, дорівнює);
- просторові (далеко від, близько від, над);
- часові (раніше, пізніше, протягом);
- логічні зв'язки (і, або, не) тощо.

ЗАНЯТТЯ 10

Тема: Формальні мови і формальні граматики.

Формальними мовами називають природні мови, які описані з використанням мови математики й логіки. Функціонування формальної мови забезпечується за допомогою формальної граматики, набору правил утворення ланцюжків, що можуть мати вигляд певних синтаксичних конструкцій. Як було зазначено раніше, теорія формальних граматик Ноама Хомського має в основі припущення, що в мозку людині наявний «лінгвістичний механізм», який відповідає за опанування мови. Деякі положення цієї теорії на сьогодні залишаються актуальними та використовуються у розв'язанні завдань прикладної та комп'ютерної лінгвістики.

Мета: Закріпити на практиці теоретичні знання щодо формальних мов та формальних граматик, а також розвинути навички їхньої побудови на конкретних завданнях.

Попередні інструкції:

- Повторіть теоретичний матеріал лекції 10 на тему «Формальні мови і формальні граматики».
- За необхідності прогляньте презентацію на тему «Формальні мови і формальні граматики» для остаточного закріплення теоретичного матеріалу.
- Вивчіть визначення термінів, що зустрічаються в теоретичному матеріалі теми 10.
- Для виконання практичних завдань використовуйте робочий лист на [стор. 165](#). Лист можна роздрукувати або редагувати у pdf файлі.

10.1. Поняття формальної мови та формальної граматики

Цей блок присвячено першому питанню теми 10 ([СЛТП, стор. 166](#)) про те, що являють собою формальна мова та формальна граматика. Пропоновані дискусійні питання та практичні завдання спрямовані на опанування теоретичного матеріалу з пропонованої тематики, а також навички побудови правил утворення послідовностей (ланцюжків) формальними мовами.

Рекомендована література: [1](#), [56](#)

Питання для обговорення

1. Що є предметом формальної теорії мов? Що означає побудувати ланцюжок мови?
2. Опишіть процес побудови ланцюжка мови. Коли можна вважати завершеним процес утворення ланцюжка?
3. Що являє собою правило формальної граматики?

Практичні завдання

1. Які з перелічених ланцюжків формальної мови можна отримати з літери D, застосовуючи будь-яке число разів правила 1 – 5:

bb, bbc, bbcd, bbcd, bd, cbd, bdc, b, cdb, cb, cc, ccd, ccdbb, ccccd?

1. $D \rightarrow AB$	3. $B \rightarrow b$	5. $D \rightarrow d$
2. $A \rightarrow CD$	4. $C \rightarrow c$	

Як приклад, можна використовувати алгоритм для породження ланцюжка cdb:

Крок1: вибираємо перше правило $D \rightarrow AB$, щоб замінити початковий елемент D на послідовність символів AB:

$D \rightarrow AB$

Крок 2: вибираємо з таблиці третє правило, наприклад $B \rightarrow b$, щоб замість символу B отримати b:

$AB \rightarrow Ab$

Крок 3: вибираємо друге правило $A \rightarrow CD$, для того щоб із Ab отримати CDb, тобто:

$Ab \rightarrow CDb$.

Далі застосовуємо відповідні правила, поки не отримаємо ланцюжок із малих літер. На кожному кроці дозволяється замінювати лише один символ. Таким чином, процес породження ланцюжка cdb матиме такий вигляд:

$D \rightarrow AB \rightarrow Ab \rightarrow CDb \rightarrow Cdb \rightarrow cdb$.

2. Укажіть у таблиці, які з перелічених вище ланцюжків належать та які не належать формальній мові:

Належать формальній мові	Не належать формальній мові

Належними до заданої формальної мови є ті ланцюжки, які відповідають заданим правилам граматики (див. таблицю у завданні 1). Одним із прикладів такого ланцюжка є cdb . Для заповнення таблиці потрібно побудувати усі можливі ланцюжки за допомогою заданих правил, дотримуючись наведеного алгоритму. Під час побудови можна застосовувати те саме правило на різних кроках. Нижче подано приклад багаторазового використання першого та другого правила:

$D \rightarrow AB \rightarrow CDB \rightarrow CABB \rightarrow CDBB \rightarrow \dots$

Далі великі символи можна замінити на маленькі, в результаті чого ланцюжок формальної мови набуде остаточного вигляду.

3. Можна доповнити подані вище правила 1 – 5 правилами 6, 7 і 8 такого вигляду:

$b \rightarrow$ дієслово третьої особи однини теперішнього часу

$c \rightarrow$ прикметник чоловічого роду однини

$d \rightarrow$ іменник чоловічого роду однини

Побудувати наведені нижче фрази, використовуючи правила 1 – 8:

Молодий хлопець співає

Молодий вродливий хлопець співає, танцює

Сильний молодий вродливий хлопець співає, танцює, сміється.

Для виконання цього завдання можна використовувати алгоритм із завдання 1, для того щоб отримати комбінації маленьких літер. А далі, використовуючи правила 6-8 маленькі символи послідовно замінюються на відповідні слова. В результаті цього мають бути отримані наведені вище речення.

10.2. Породжувальна грамика як один із типів формальних грамик

Цей блок присвячено другому питанню теми 10 ([СЛТП, стор. 174](#)), що знайомить із теорією породжувальних грамик Ноама Хомського та наводить приклади її застосування під час породження речень. Пропоновані дискусійні

питання та практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань про породжувальні граматики, що відображають у формальному вигляді принцип функціонування мови як системи.

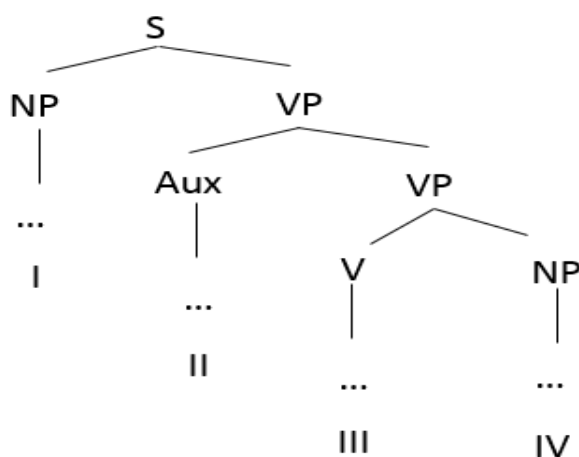
Рекомендована література: [1](#), [5](#), [9](#), [54](#)

Питання для обговорення

1. Схарактеризуйте призначення теорії породжувальної граматики Ноама Хомського.
2. Що дала теорія породжувальних граматик сучасній лінгвістиці?
3. Які слабкі сторони можна виокремити у теорії породжувальних граматик?
4. За допомогою чого забезпечується перехід від глибинної до поверхневої структури?
5. Що є мовною компетенцією та мовною діяльністю у розумінні Ноама Хомського?

Практичні завдання

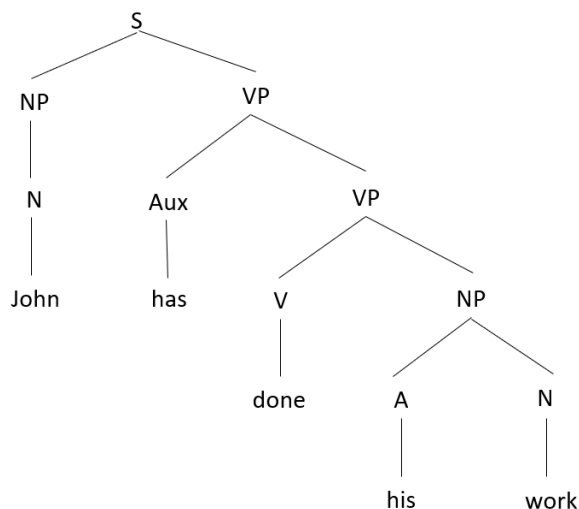
1. *Доповніть глибинну структуру термінальними та нетермінальними елементами в I, II, III та IV таким чином, щоб можна було побудувати наведені нижче речення:*

- (1). Any specialist should follow the instructions.
- (2). The patient was given first aid.
- (3). A grey horse chewed hay.
- (4). My pilots have passed medical tests.

Для виконання цього завдання необхідно ввести додаткові нетермінальні елементи, такі як: N (іменник), A (прикметник) і DET (детермінант). Зазначені елементи можуть складати групу підмета NP, тобто можливі такі варіації: а) NP → A + N або б) NP → DET + N.

Стосовно групи присудка VP, вона може розкладатися таким чином: а) VP → Aux + VP, як це показано вище на схемі, або б) VP → V + NP, або в) VP → V + N. Перший випадок має місце тоді, коли синтаксична конструкція включає допоміжне дієслово та іншу групу присудка, другий – коли наявне лише дієслово та інша група підмета, третій – якщо в синтаксичній структурі речення група присудка складається лише з дієслова та іменника. Наприклад, глибинна структура речення «John has done his work» матиме такий вигляд:

2. Нижче подано англійські речення, для яких потрібно побудувати систему правил бази і подати його у вигляді ланцюжка:

- (1). I work.
- (2). Try pressing “Return” in this window.
- (3). Abrams became a manager.
- (4). Abrams will interview Browne by Monday.
- (5). Kim knows when to sleep.

Правила бази складаються з лівої та правої частин. Ліва містить нетермінальний елемент, який може бути замінено іншими, застосовуючи інше правило. Праву частину можуть складати як термінальні, так і нетермінальні

елементи. Для побудови системи правил необхідно ввести елементи, що складають синтаксичну структуру речення:

NP – група підмета

VP – група присудка

N – іменник

V – дієслово

PP – прийменникова група

P – прийменник

DET – детермінант

Як приклад, проаналізуємо структуру такого речення «Abrams became a manager». Її складають група підмета NP й група присудка VP, тобто $S \rightarrow NP + VP$, де NP – Abrams, а VP – became a manager. У свою чергу, групу підмета складає іменник Abrams, що можна подати таким чином:

$NP \rightarrow N$

$N \rightarrow \text{Abrams.}$

Аналогічним чином аналізуємо групу присудка VP. Її складниками є дієслово та група підмета:

$VP \rightarrow V + NP$

$V \rightarrow \text{became.}$

Друга група підмета включає детермінант, тобто неозначений артикль та іменник:

$NP \rightarrow \text{DET} + N$

$\text{DET} \rightarrow a$

$N \rightarrow \text{manager.}$

Виходячи з вищесказаного, наведемо повний перелік правил, за якими можна побудувати аналізоване речення:

1. $S \rightarrow NP + VP$

2. $NP \rightarrow N$

3. $NP \rightarrow \text{DET} + N$

4. $VP \rightarrow V + NP$

5. $N \rightarrow \text{Abrams} \mid \text{manager}$

6. $V \rightarrow \text{became}$

7. $\text{DET} \rightarrow a$

Отже, процес побудови аналізованого речення за поданими правилами матиме такий вигляд:

$S \rightarrow NP + VP \rightarrow N + VP \rightarrow \text{Abrams} + VP \rightarrow \text{Abrams} + V + NP \rightarrow \text{Abrams} + \text{became} + NP \rightarrow \text{Abrams} + \text{became} + \text{DET} + N \rightarrow \text{Abrams} + \text{became} + a + N \rightarrow \text{Abrams} + \text{became} + a + \text{manager}.$

3. Побудуйте схеми глибинної структури для речень із завдання 2 у вигляді дерева безпосередніх складників.

Для побудови схеми глибинної структури рекомендується використовувати приклад із завдання 1.

10.3. Передумови виникнення породжувальної граматики

Цей блок присвячено третьому питанню теми 10 ([СЛТП, стор. 182](#)), у якому розглядаються витoki теорії породжувальних граматик Ноама Хомського. Пропоновані дискусійні питання та практичні завдання спрямовані на закріплення теоретичних знань і навичок основних положень теорії породжувальних граматик, що відображають у формальному вигляді принцип функціонування мови як системи.

Рекомендована література: [1](#), [6](#), [17](#), [39](#)

Питання для обговорення

1. У чому полягає основна ідея теорії породжувальних граматик Ноама Хомського?
2. За рахунок чого дитина за відносно короткий проміжок часу засвоює мову?
3. Які характерні помилки притаманні людині під час вивчення рідної мови?
4. Які недоліки у теоріях попередників Ноама Хомського ви можете навести?

Практичні завдання

1. Аналогічним чином пропишіть семантичні ознаки для слів та подайте речення, в яких враховано прописані семантичні ознаки.

голова, паркан, пустир, око.

Як приклад, розглянемо слово «обличчя» у сенсі, в якому можна проілюструвати реченням: «Маруся втерла вологе обличчя рукавом». Опишемо це значення як сукупність семантичних ознак «передня частина (1) голови людини (2)». У цьому визначенні вказано на зв'язок «обличчя» з головою. Це виключає уживання слова в цьому значенні у реченні на кшталт «Обличчя руки було дуже брудним».

2. Подано речення зі словом «ліс», що були згенеровані трансформаційно-породжувальною граматиною, які є граматично правильними, але в той самий час невірними з приводу семантики:

- (1). Сьогодні я йшов по лісу футбольного поля.
- (2). Зелений ліс трави літає недалеко від річки.
- (3). Поле – це ліс посеред міста.
- (4). Польовий ліс використовується для будівництва.

Пропишіть семантичні ознаки слова «ліс» для семантичного компонента трансформаційної граматики, які мають бути враховані під час побудови речень та не допускати побудову семантично невірних речень.

Для виконання завдання можна користуватися ресурсами, такими як [СУМ 11](#) або [«Горих»](#).

ЗАНЯТТЯ 11

Тема: Побудова моделей породжувальної граматики.

Породжувальні граматики становлять окремий напрям сучасної лінгвістики, завданням якого вважається моделювання інтелектуальних процесів, пов'язаних з використанням мови. З огляду на це мова розглядається як механізм, здатний формувати складні лінгвістичні об'єкти (речення) за певним шаблоном та відповідно до заданих правил. Апарат теорії породжувальних граматик Ноама Хомського застосовують для опису як природних, так і штучних мов (наприклад мов програмування). У цьому розділі детально розглядаються питання побудови моделей породжувальної граматики різного типу. У центрі уваги перебуває типологія породжувальних граматик Ноама Хомського, і кожний аналізований тип передбачає свій підхід до створення моделі.

Мета: Закріпити на практиці теоретичні знання щодо використання породжувальних граматик, а також розвинути навички їхньої побудови на конкретних завданнях.

Попередні інструкції:

- Повторіть теоретичний матеріал лекції 11 на тему «Побудова моделей породжувальної граматики».
- За необхідності прогляньте презентацію на тему «Побудова моделей породжувальної граматики» для остаточного закріплення теоретичного матеріалу.
- Вивчіть визначення термінів, що зустрічаються в теоретичному матеріалі теми 11.
- Для виконання практичних завдань використовуйте робочий лист на [стор. 169](#). Лист можна роздрукувати або редагувати у pdf файлі.

11.1. Елементи моделі породжувальної граматики

Цей блок присвячено першому питанню теми 11 ([СЛТП, стор. 187](#)), у якому розглядаються складники породжувальної граматики та їх призначення.

Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на опанування теоретичного матеріалу з теорії породжувальних граматик, а також навички утворення механізму побудови ланцюжків цими граматиками.

Рекомендована література: [1](#), [5](#), [52](#)

Питання для обговорення

1. Чи може бути мова нескінченною, тобто породжувати нескінченну кількість ланцюжків?

2. З яких елементів складається модель породжувальної граматики Хомського? Поясніть їхні функції.

3. Опишіть процес породження ланцюжка. Наведіть власні приклади.

4. Із чого складаються правила породжувальної граматики? Наведіть власні приклади.

Практичні завдання

1. Побудуйте механізм формування українського речення у вигляді формальної граматики, яка має породжувати висловлення типу:

«жінки + шукали + милих + братів».

Для виконання цього завдання необхідно визначити зміст елементів породжувальної граматики, для того щоб вона формувала заданий ланцюжок:

(1) Початковий символ (або аксіома): S ;

(2) Словник нетермінальних елементів: N ;

(3) Словник термінальних елементів: T ;

(4) Опишіть правила, за якими має відбуватися побудова речень: P .

Розберемо приклад побудови породжувальної граматики, яка може утворювати речення типу «Діти малюють кольоровими олівцями»:

(1) Початковий символ (або аксіома): $S \rightarrow NP + VP$, де NP – група підмета, а VP – група присудка;

(2) Словник нетермінальних елементів N , що можуть складати NP та VP , включає:

– N_1 : будь-який іменник у називному відмінку множини

– V : будь-яке дієслово третьої особи множини;

– N_2, N_3, N_4, N_5 : іменники у непрямих відмінках множини, де індекс позначає номер відповідного відмінка;

– A_1, A_2, A_3, A_4, A_5 : прикметники у прямому і непрямих відмінках множини, де індекс позначає номер відповідного відмінка;

(3) Словник термінальних елементів T містить множину слів, що складають речення: *діти, малюють, кольоровими, олівцями*.

(4) Правила, за якими має відбуватися побудова речень P , можна подати таким чином:

$$1. S \rightarrow NP + VP$$

$$2. NP \rightarrow N_1 | N_2 | N_3 | N_4 | N_5$$

$$3. NP \rightarrow A_1 + N_1 | A_2 + N_2 | A_3 + N_3 | A_4 + N_4 | A_5 + N_5$$

$$4. VP \rightarrow V + NP$$

$$5. V \rightarrow \text{малюють}$$

$$6. N_1 \rightarrow \text{діти}$$

$$7. N_5 \rightarrow \text{олівцями}$$

$$8. A_5 \rightarrow \text{кольоровими}$$

2. Вкажіть, яким чином з вихідної структури S відповідно до правил, описаних у завданні 1, можна отримати ланцюжок:

ЖІНКИ + ШУКАЛИ + МИЛИХ + БРАТІВ.

Скількома способами це можна зробити? Наведіть відповідні послідовності перетворень.

Процес породження ланцюжка полягає у послідовній заміні нетермінальних елементів на термінальні або на інші нетермінальні елементи. Процес вважається завершеним тоді, коли всі нетермінальні елементи буде замінено на термінальні. Наведемо процес породження речення «Діти малюють кольоровими олівцями»:

$$S \rightarrow NP + VP \rightarrow N_1 + VP \rightarrow N_1 + V + NP \rightarrow N_1 + V + A_5 + N_5$$

$$\rightarrow \text{Діти} + V + A_5 + N_5 \rightarrow \text{Діти} + \text{малюють} + A_5 + N_5$$

$$\rightarrow \text{Діти} + \text{малюють} + \text{кольоровими} + N_5$$

$$\rightarrow \text{Діти} + \text{малюють} + \text{кольоровими} + \text{олівцями}$$

Отже, для утворення наведеного речення послідовність застосування правил є такою: (1) – (2) – (4) – (3) – (6) – (5) – (8) – (7). Це один із прикладів послідовностей, можливі інші, зокрема:

$$\begin{aligned} S &\rightarrow NP + VP \rightarrow N_1 + VP \rightarrow \text{Діти} + VP \rightarrow \text{Діти} + V + NP \\ &\rightarrow \text{Діти} + \text{малюють} + NP \rightarrow \text{Діти} + \text{малюють} + A_5 + N_5 \\ &\rightarrow \text{Діти} + \text{малюють} + \text{кольоровими} + N_5 \\ &\rightarrow \text{Діти} + \text{малюють} + \text{кольоровими} + \text{олівцями} \end{aligned}$$

У цьому випадку правила використовуються у такій послідовності: (1) – (2) – (6) – (4) – (5) – (3) – (8) – (7).

3. Вкажіть, яким чином з вихідної структури S відповідно до цих правил можна отримати ланцюжок:

ЗЕЛЕНІ + КОНІ + МАХАЛИ + ГОЛОВАМИ + КОПИТАМИ + ХВОСТАМИ.

Скількома способами це можна зробити? Наведіть відповідні послідовності перетворень.

Для виконання цього завдання рекомендується використовувати приклади з завдань 1 і 2.

11.2. Класифікація породжувальних граматик

Цей блок присвячено другому питанню теми 11 ([СЛТП, стор. 192](#)), у якому розглядається типологія породжувальних граматик Ноама Хомського. Пропоновані дискусійні питання та практичні завдання спрямовані на опанування теоретичного матеріалу з відповідної тематики, а також навички побудови правил для породжувальних граматик різного типу.

Рекомендована література: [1](#), [15](#)

Питання для обговорення

1. За яким принципом визначається належність граматики до того чи іншого типу у ієрархії Хомського?

2. Чим відрізняється побудова правил у регулярній, контекстно-незалежній, контекстно-вільній та універсальній граматиках?

3. Яким чином задається вплив контексту на побудову речення у граматиці типу 1?

Практичні завдання

1. Побудуйте контекстно-вільну граматику, так щоб вона породжувала речення:

Mary saw Bob.

Mary ate an apple.

Did Mary eat an apple.

Mary.

Eat Mary.

Схарактеризуйте зміст елементів породжувальної граматики, для того щоб вона формувала речення:

- Початковий символ (або аксіома): S ;
- Словник нетермінальних елементів: N ;
- Словник термінальних елементів: V ;
- Опишіть правила, за якими має відбуватися побудова речень: P .

Для виконання цього завдання дивіться приклад у навчальному посібнику ([СЛТП, стор. 194](#)).

2. Побудуйте контекстно-залежну граматику та схарактеризуйте зміст її елементів:

- Початковий символ (або аксіома): S ;
- Словник нетермінальних елементів: N ;
- Словник термінальних елементів: V ;
- Опишіть правила, за якими має відбуватися побудова речень: P .

Граматику потрібно побудувати так, щоб вона могла формувати речення:

Собака їла м'ясо.

Дівчина написала листа.

Контекст у граматиці має бути прописаний таким чином, щоб не виходили речення типу:

М'ясо з'їло комаху.

Лист написав дівчину.

Для виконання цього завдання дивіться приклад у навчальному посібнику ([СЛТП, стор. 195](#)).

3. Побудуйте граматику типу 0, так щоб вона породжувала речення на кшталт:

Кішка спіймала мишу.

Схарактеризуйте зміст елементів цієї породжувальної граматики:

- Початковий символ (або аксіома): S ;
- Словник нетермінальних елементів: N ;
- Словник термінальних елементів: V ;
- Опишіть правила, за якими має відбуватися побудова речень: P .

Для виконання цього завдання дивіться приклад у навчальному посібнику ([СЛТП, стор. 197](#)).

11.3. Види трансформацій в межах граматики

Цей блок присвячено третьому питанню теми 11 ([СЛТП, стор. 199](#)), у якому розглядаються види перетворень (трансформацій) синтаксичної конструкції в межах породжувальної граматики. Пропоновані дискусійні питання та практичні завдання спрямовані на опанування теоретичного матеріалу з пропонованої тематики, а також навички побудови трансформацій на конкретному мовному матеріалі.

Рекомендована література: [1](#), [14](#)

Питання для обговорення

1. Що лежить в основі трансформаційного процесу? Як співвідносяться між собою поняття *трансформації* і *трансформи*?

2. Чи є поняття *трансформації* та *перекладу* тотожними? Чи є між ними різниця? Наведіть свої приклади.

3. Для розв'язання яких лінгвістичних завдань можна використовувати метод трансформаційного аналізу?

Практичні завдання

1. Побудуйте можливі трансформації з поданих нижче ядерних речень та визначте глибинну структуру, що лежить в основі цих трансформацій:

- Ненависть скривила його обличчя.
- Сніг проломив павільйон.
- Туга стискає серце.
- Гуркіт грому трясє хатинку.
- Очікування гнітить його.

Під час виконання цього завдання слід мати на увазі, що перетворень може зазнавати не лише синтаксична структура в цілому, а й також окремі синтаксичні конструкції. У випадку з українською мовою можуть також відбуватися перетворення граматичних форм. Як приклад, побудуємо трансформації для ядерного речення «Друг допоміг мені зробити справу»:

- Допомога друга допомогла мені зробити справу.
- Завдяки допомозі друга я зробив справу.
- Мною було зроблено вправу завдяки допомозі друга.

2. Подано речення, у яких орудний відмінок останнього іменника має різні значення:

1. Студент дивує всіх чудовими успіхами.
2. Він чимчикував лісовою стежкою.
3. Я знав її маленькою дівчинкою.
4. Він читав книгу теплим вечором.
5. Машина промайнула чорною блискавкою.
6. Він рубав дерева гострим топірцем.
7. Я вважав його великим майстром.
8. Він виїхав нічним потягом.

Трансформуйте ці речення, зберігаючи їх первинний сенс, але замість орудного відмінка потрібно застосувати іншу граматичну конструкцію. Дозволяється трансформувати усе речення, а не лише конструкцію з орудним відмінком. Визначте глибинну конструкцію цих речень.

У наведених реченнях орудний відмінок реалізується у словосполученнях: *чудовими успіхами, лісовою стежкою, маленькою дівчинкою* і т. д. У першу чергу трансформацій зазнають саме ці словосполучення, а потім за необхідності – вся синтаксична структура речення. Наведемо деякі приклади трансформацій:

(1) Він приїхав до Києва ранковим потягом.

(2) Він дратував мене постійною присутністю.

Уведемо умовне позначення словосполучень AN_x , де x – номер відмінка. Отже, їх можна описати таким чином:

(1) Він приїхав до Києва *ранковим потягом* (AN_5).

(2) Він дратував мене *постійною присутністю* (AN_5).

Зазначені конструкції можна перетворити таким чином: (1) $AN_5 \rightarrow AN_6$, тобто *на ранковому потязу*; (2) $AN_5 \rightarrow AN_1$ *постійна присутність*. У синтаксичній структурі речення (1) трансформацій зазнає лише словосполучення, тоді як речення (2) внаслідок трансформації отримує нову структуру, пор.:

(1) Він приїхав до Києва *на ранковому потязу* (AN_6).

(2) Його *постійна присутність* (AN_1) дратувала мене.

3. Нижче подано словосполучення типу $N_1 + N_2$ (іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку):

1. допомога сусідів	6. книга сестри
2. прання білизни	7. рукав сорочки
3. шум вітру	8. лікування пацієнта
4. відро води	9. дім батька
5. радість зустрічі	10. стакан молока

Розкрийте значення родового відмінка у поданих словосполученнях, застосувавши відповідні трансформації:

Трансформація	Розшифрування
$N_1 + V$	суб'єкт виконує дію
$N_4 + V_{pl}$	над суб'єктом виконують дію
$N_1 + \text{частина} + N_2$	суб'єкт є частиною чогось цілого
$N_1 + \text{належить} + N_3$	суб'єкт належить іншому суб'єкту
$N_1 + \text{під час} + N_2$	суб'єкт проявляє себе під час події

Перебудуйте наведені словосполучення $N_1 + N_2$ відповідно до правил трансформації.

Наведемо деякі приклади виконання завдання, у якому потрібно зробити трансформацію словосполучення $N_1 + N_2$:

Вихідне словосполучення	Обрана трансформація	Результат
Малювання картини	$N_4 + V_{pl}$	Картину малюють
Спів птаха	$N_1 + V$	Птах співає
Книга сестри	$N_1 + \text{належить} + N_3$	Книга належить сестрі.

ЗАНЯТТЯ 12

Тема: Моделі у генеративній семантиці.

Одним із подальших напрямків розвитку теорії породжувальних граматик (кінець 1960-х – початок 1970-х рр.) стала генеративна або породжувальна семантика. Представники цього нового напрямку ставили за мету побудувати моделі мови за схемою «від значення до тексту» і навпаки – «від тексту до значення». Одним із відомих напрацювань у галузі формальної семантики є теорія відмінкової граматики Чарльза Філмора. Крім відмінкової граматики також відомими є модель семантики преференцій, модель концептуальної залежності та модель «Смисл ↔ Текст», які детально розглянуті нижче. У межах породжувальної семантики вчені проводили дослідження логічних аспектів граматичної структури та семантики речення. Отримані результати досліджень використовували в прикладній лінгвістиці й психолінгвістиці.

Мета: Закріпити на практиці теоретичні знання щодо використання моделей у генеративній семантиці, а також розвинути навички їхньої побудови на конкретних завданнях.

Попередні інструкції:

- Повторіть теоретичний матеріал лекції 12 на тему «Моделі у генеративній семантиці».
- За необхідності прогляньте презентацію на тему «Моделі у генеративній семантиці» для остаточного закріплення теоретичного матеріалу.
- Вивчіть визначення термінів, що зустрічаються в теоретичному матеріалі теми 12.
- Для виконання практичних завдань використовуйте робочий лист на [стор. 175](#). Лист можна роздрукувати або редагувати у pdf файлі.

12.1. Модель «Смисл ↔ Текст»

Цей блок присвячено першому питанню теми 12 ([СЛТП, стор. 205](#)), у якому розглядаються основні положення теорії «Смисл ↔ Текст». Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на опанування

теоретичного матеріалу, а також навички моделювання механізму, що перетворює задані сенси на відповідні їм тексти, а задані тексти – на відповідні їм сенси.

Рекомендована література: [1](#), [60](#)

Питання для обговорення

1. У чому полягає сутність МСТ та на який принципах вона ґрунтується?
2. Яку роль грає тлумачно-комбінаторний словник як компонент моделі МСТ?
3. Яке наукове значення, на вашу думку, має теорія МСТ?

Практичні завдання

1. Наведіть сполучення, які можна утворити з поданими нижче словами, використовуючи апарат лексичних функцій:

авторитет, агресія, висота, влада, грамотність, дощ, друг, дружба, кіно (фільм), мистецтво, шлюб.

Для виконання цього завдання рекомендується зробити таблицю, як це показано нижче. Як приклад, перелічимо та опишемо лексичні функції слова *страх* засобами МСТ.

ЛФ	Можливі значення ЛФ
Magn(страх)	бурхливий, забурний, забурунний, панічний
Oper(страх)	відчувати, терпіти, натерпітися
CausFunc(страх)	викликати, вселяти, наганяти
Func(страх)	охоплювати, підкрататися, піддаватися
FuncMagn(страх)	пробирати
FuncAntiMagn(страх)	ворушитися (в душі)
LiquFunc(страх)	побороти, подолати
Syn(страх)	боязкість, фобія

2. Перефразуйте подані речення без порушення сенсу, надаючи усі можливі варіанти:

1. Територія сучасної Франції менше, ніж нинішня територія Техасу.
2. Величезний пес темно-сірого кольору неспокійно бігав по подвір'ю.

3. Всі члени сім'ї відчували сильну тугу через раптовий виїзд дядька.
4. Найбільший інтерес викликали переговори, пов'язані з торгівлею.
5. До кімнати увійшов хлопчик з широким обличчям, з вузькими плечима.
6. Візьмемо кут А, цей кут є гострим.
7. Школярі змайстрували двадцять маленьких столів.
8. Зробимо наближене обчислення даної функції.
9. У пробірці утворилася густа маса, схожа на тісто.

Для виконання цього завдання дивіться перелік трансформацій у посібнику ([СЛТП, стор. 209](#)). Слід також мати на увазі, що можливі трансформації не обмежуються цим переліком.

3. *Перепарафразуйте речення у завданні 2 з використанням систем перепарафразування тексту (як приклад, можна взяти систему PARAPHRASER: <https://www.paraphraser.io/uk/paraphrase-tool>).*

12.2. Модель преференційної семантики

Цей блок присвячено другому питанню теми 12 ([СЛТП, стор. 214](#)), у якому розглядаються принципи функціонування моделі преференційної семантики. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на опанування теоретичного матеріалу, а також навички побудови моделі для опису семантики висловлювань.

Рекомендована література: [1](#), [62](#)

Питання для обговорення

1. У чому полягає теорія преференційної семантики Йоріка Уілкса?
2. Який сенс автор теорії вкладає в слово *преференція*?
3. Які чинники зумовили появу такого напрямку як породжувальна семантика?

Практичні завдання

1. *Подайте речення у вигляді шаблонів (фрейм 4) та визначте, які задовольняються при цьому преференції.*

The policeman interrogated the crook.

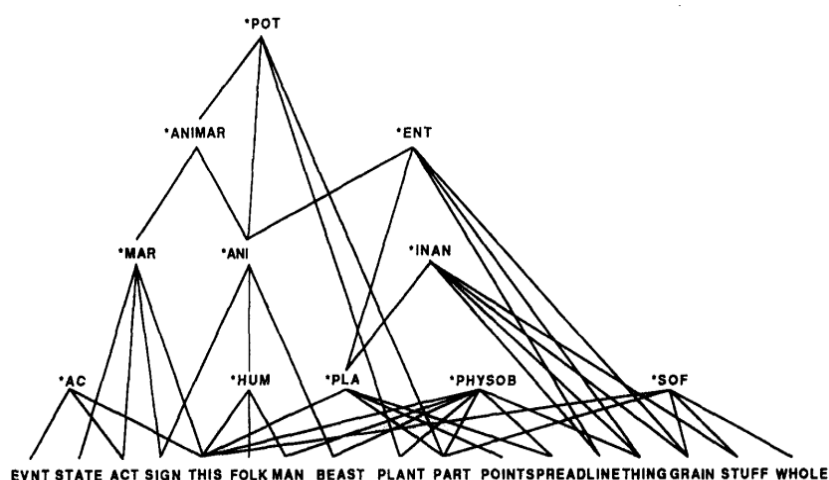
The chopper drinks gasoline.

Для виконання цього завдання потрібно визначити: (1) що можуть означати слова *crook* та *chopper*? та (2) Якому суб'єкту та об'єкту дії віддається у випадку дії, позначеної дієсловом *interrogate*? Детально про фрейм 4 можна прочитати у посібнику ([СЛТП, стор. 219](#)).

2. За допомогою графу визначте, яким семантичним примітивам можуть відповідати слова:

policeman, crook, chopper, gasoline.

Для виконання цього завдання необхідно використовувати граф і таблицю 12.2, що наведені у посібнику ([СЛТП, стор. 219](#)).

Як приклад: визначимо примітиви, яким відповідає слово *bag*. У першу чергу потрібно визначити відповідну вершину графа. Для цього необхідно звернутися до будь-якого тлумачного словника англійської мови (для цього прикладу взято [онлайн-словник Merriam-Webster](#)):

(1) знаходимо тлумачення слова *bag*: a usually flexible container that may be closed for holding, storing, or carrying something;

(2) далі переходимо до слова *container*, через яке визначається *bag*: one that contains: such as...;

(3) аналогічним чином, знаходимо тлумачення слова *one*: being a single unit or thing.

Таким чином, знайдено перший семантичний тип *thing*, якому відповідає слово *bag*. Можна далі продовжувати пошук інших семантичних примітивів, аналізуючи семантику *thing*:

- (1) an object or entity not precisely designated or capable of being designated;
- (2) an inanimate object distinguished from a living being.

Отже, аналізоване слово відповідає таким примітивам: THING, *INAN (будь-який неживий об'єкт), *PHYSOB (будь-який фізичний об'єкт) та *ENT (будь-яка сутність). Відповідно до наведеного графу, «шлях» до слова *thing* може бути таким:

- а) *ENT → THING → bag;
- б) *PHYSOB → THING → bag;
- в) *INAN → THING → bag;

3. Побудуйте прості шаблони для українських дієслів, що використовують у поданих нижче реченнях:

- рубати: Дяк заставляв Тараса рубати дрова;
- бити: Побила б тебе лиха година;
- поливати: Дерев'яну підлогу поливали водою;
- будувати: Будемо будувати дім.

Для побудови шаблонів рекомендується використовувати семантичні примітиви з таблиці 12.2 ([СЛТП, стор. 219](#)). Процес побудови шаблонів детально висвітлено у посібнику ([СЛТП, стор. 218](#)). Як приклад, побудуємо шаблон для слова *саджати*, що використовується в реченні «Син посадив дерево»:

(*ANI SUBJ) ((PLANT OBJE) (PLACE CAUSE))

Перша частина семантичної формули відображає бажаний об'єкт дії, друга – об'єкт дії, а третя – власне дію, що виконується по відношенню до об'єкта.

12.3. Модель концептуальної залежності

Цей блок присвячено третьому питанню теми 12 ([СЛТП, стор. 225](#)), у якому розглядається модель концептуальної залежності як спосіб відображення змісту висловлювань природної мови таким чином, щоб із них можна було зробити відповідні умовиводи. Пропоновані дискусійні питання і практичні завдання спрямовані на опанування теоретичного матеріалу, а також навички утворення моделі концептуальної залежності.

Рекомендована література: [1](#), [57](#)

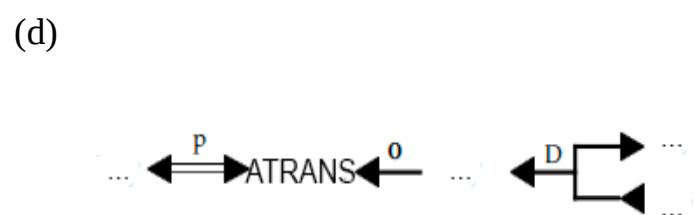
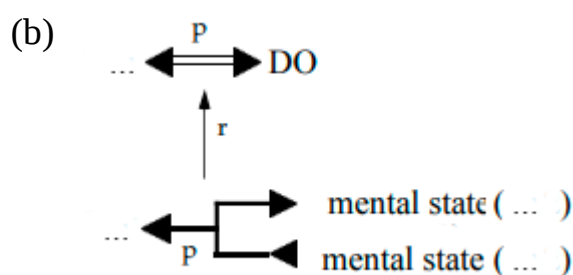
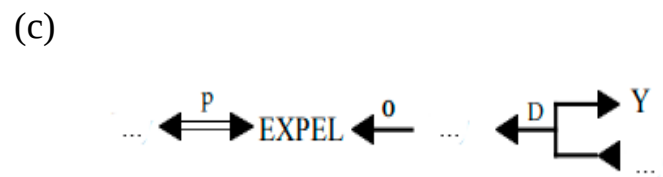
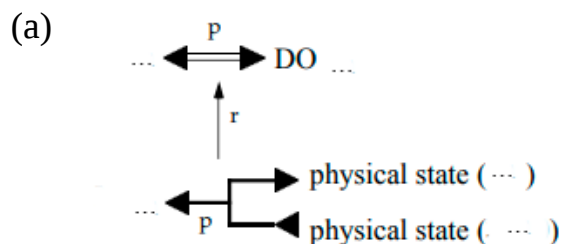
Питання для обговорення

1. Порівняйте особливості відображення сенсу (змісту) засобами моделі преференційної семантики та моделі концептуальної залежності.
2. За рахунок чого відбувається передача сенсу висловлювань у моделі концептуальної залежності?
3. Схарактеризуйте роль примітивів-дій у відтворенні сенсу речення або висловлювання за допомогою моделі концептуальної залежності.

Практичні завдання

1. Визначте, яким концептуальним схемам відповідають наведені нижче висловлювання:

1. Mary cried.
2. Mary took a book from John.
3. John killed Mary.
4. John made Mary happy.

2. Замість трьох крапок вставте необхідні елементи (наприклад, суб'єкт дії, об'єкт дії та інші параметри, що характеризують дію).

Для виконання цих завдань дивіться приклади у підрозділі 12.3 ([СЛТП](#), стор. 228 та 229).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

Основна:

1. Купріянов Є.В. Структурна лінгвістика в теорії та практиці : навчальний посібник / Є. В. Купріянов, Н. С. Угольнікова, О. М. Юрченко. Харків: НТУ «ХПІ», 2024. 256 с. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/074a2f79-9567-42b1-9ef2-ffd2b31a030d/content> (пп. [1.1](#), [1.2](#), [1.3](#), [2.1](#), [2.2](#), [2.3](#), [3.1](#), [3.2](#), [3.3](#), [4.1](#), [4.2](#), [4.3](#), [5.1](#), [5.2](#), [5.3](#), [6.1](#), [6.2](#), [6.3](#), [7.1](#), [7.2](#), [7.3](#), [8.1](#), [8.2](#), [8.3](#), [9.1](#), [9.2](#), [9.3](#), [10.1](#), [10.2](#), [10.3](#), [11.1](#), [11.2](#), [11.3](#), [12.1](#), [12.2](#), [12.3](#))

Додаткова:

2. Балко М. В. Граматична і семантична сполучуваність. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/9232/1/Balko%20M.%20V..pdf> (п. [3.1](#))

3. Васько В. Р. Функціональний та формальний підходи до інтерпретації одиниць субфонемного рівня в структурній лінгвістиці. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1169506#page=4&zoom=200,0,280> (п. [5.1](#))

4. Векуа Н. В. Лексико-семантична система української мови. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15968/Vekua.pdf?sequence=1#:~:text=Сукупність%20слів%20мови%20утворює%20її,язку%20%5B%2C%2011%5D.> (п. [1.3](#))

5. Висоцька В.А., Шестакевич Т.В., Щербина Ю.М. Застосування породжувальних граматик для моделювання синтаксису речення // Вісник Національного університету «Львівська політехніка», 2012. № 743: Інформаційні системи та мережі. С. 175-190. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/88f1dafc-973c-44fe-a2d3-2c15c7180ef7/content> (пп. [7.1](#), [10.2](#), [11.1](#))

6. Волкова І. В. Сутність мовних компетентностей та їх проекція на методику навчання мови. Наукові записки Національного університету

«Острозька академія». Серія «Філологічна». Острог: Вид-во НаУОА, 2017. Вип. 67. С. 73–76. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/162041312.pdf> (п. 10.3)

7. Вплив актуального членування речення на переклад. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/27712/1/Стаття.PDF> (п. 2.1)

8. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. 188 с. URL: [https://www.inmo.org.ua/assets/files/lib/Karpilovs'ka.%20Vstup%20do%20prykladnoyi%20linhvistyky%20\(2006\).pdf](https://www.inmo.org.ua/assets/files/lib/Karpilovs'ka.%20Vstup%20do%20prykladnoyi%20linhvistyky%20(2006).pdf) (п. 4.1)

9. Генеративізм. URL: <https://litmisto.org.ua/?p=15054> (п. 10.2)

10. Гіпотеза. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гіпотеза> (п. 7.2)

11. Глущенко В. А., Ледняк Ю. В., Овчаренко В. М., Рябініна І. М. Мова як система. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2022. 132 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/mova-yak-sistema.pdf> (п. 5.2)

12. Головні члени речення. URL: https://ukr-lifehacks.ed-era.com/rozdil-11/golovni_chleni (п. 3.2)

13. Дистрибутивний аналіз URL: <https://litmisto.org.ua/?p=15215> (п. 2.3)

14. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТВОРИ, 2020. 920 с. URL: https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/469/1/Словник_RD-Суч_лінгв_словник%20%281%29.pdf (пп. 1.1, 1.2, 1.3, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 4.3, 5.1, 6.2, 11.3)

15. Ієрархія Чомскі. URL: https://baklaniv.at.ua/TK/ierarkhiya_chomski.pdf (п. 11.2)

16. Калимон Ю. О. Моделювання: лінгвістичний аспект / Молодий вчений. 2019. № 4.2 (68.2). С. 88–91. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/793585> (п. 7.3)

17. Калько Р. М. Універсалізм Н. Хомського у межах когнітивної парадигми світової лінгвістики. Наукові записки національного університету «Острозька академія: Серія «Філологія», 1(64), 143–146. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/1781/1594> (п. 10.3)

18. Карпіловська Є. А. Здобутки академічної структурної та математичної лінгвістики у моделюванні українського дієслова. Українська мова. 2019. № 1. С. 18–35. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/1_19/4.pdf (п. 4.1)

19. Класифікація фразеологічних одиниць URL: <https://naurok.com.ua/klasifikaciya-frazeologichnih-odinic-286951.html> (п. 3.2)

20. Конкретно-наукові методи лінгвістичних досліджень: методичні рекомендації для студентів 1 курсу магістратури факультету іноземної та слов'янської філології / Уклад. Алексенко С.Ф. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2020. 44 с. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5e74240c-c4e4-4eb8-ba07-521fb84aeb3d/content> (п. 1.1)

21. Костусяк Н. М. Граматичні категорії української мови: типологія, структура, специфіка вияву // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Кропивницький, 2017. Вип. 154. С. 672–677. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/17918/1/Костусяк%202017%2c%20672-677.pdf> (п. 2.1)

22. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник – 2-ге видання / М. П. Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (пп. 1.1, 1.2, 2.1, 6.1)

23. Кравченко Н.К. Методи лінгвістичних досліджень. URL: <http://discourse.com.ua/lekcii/metodilingvistichnih-doslidzhen/> (п. 1.1)

24. Кульчицький І. М. Формальна модель відображення семантичних характеристик у словниках / І. М. Кульчицький, М. О. Лукач // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2014. № 805: Інформаційні системи та мережі. С. 298–305. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/e5045460-2e46-4a83-b6a2-5fd6dcb82d0a/content> (п. 4.2)

25. Кульчицький І. М. Концептуалізація понять «модель» та «моделювання» у наукових дослідженнях. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Інформаційні системи та мережі. 2015. № 829.

С. 273–284. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/12897/19kulchickiyimkonceptual.pdf> (пп. 9.1, 9.2, 9.3)

26. Купріянов Є. В. Інтегральний опис системи іспанської мови в парадигмі теорії семантичних станів і лексикографічних систем // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика». 2021. Т. 32 (71), № 5, ч. 2. С. 28-34. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/5_2021/part_2/7.pdf (п. 4.3)

27. Лексичне значення слова. Слово і контекст. Лексична сполучуваність. URL: <https://www.miyklas.com.ua/p/ukrainska-mova/10-klas/poniattia-normi-v-suchasni-ukrayinskii-literaturnii-movi-326692/normativne-i-nenormativne-movlennia-tipi-norm-leksichna-norma-326143/re-bc41d709-5a59-4d87-8c09-475b156fb891> (п. 3.1)

28. Лекція № 6. Порівняльно-історичне мовознавство середини і другої половини XIX ст. молодограматизм і його критика: [презентація]. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/519fd025-937b-4824-89b2-25f9b24f3a78> (п. 1.3)

29. Лінгвістично-інформаційні студії: праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України: у 5 т. Т. 2: Граматичні системи / заг. ред. В. А. Широков. Київ: УМІФ НАНУ, 2018. 300 с. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/58328155-61c3-462b-a7a8-922bcdd73bbf/content> (п. 5.3)

30. Лукач М. О. Типи лінгвістичних моделей та їх застосування для розв'язання лінгвістичних задач. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі. 2013. № 770. С. 143–153. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/0f655872-9aff-4779-b65b-132951ea0933/content> (пп. 8.2, 8.3, 9.1, 9.2, 9.3)

31. Математичні моделі й методи в лінгвістиці. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/journals/index.php/uamoderna/article/view/1060/1058> (п. 7.1)

32. Методи дослідження мови. URL:
https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/44200/1/Rahymova_Ukrainian_language.pdf#page=2&zoom=150,0,280 (п. 3.3)
33. Методи лінгвістичних досліджень. Порівняльно-історичний (компаративний) метод. URL: <https://naurok.com.ua/metodi-lingvistichnih-doslidzhen-porivnyalno-istorichniy-komparativniy-metod-317049.html> (п. 6.1)
34. Методи лінгвістичних досліджень. Частковонаукові методи дослідження мови. URL:
https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1045314/mod_resource/content/1/Лекція%205.pdf#page=2&zoom=150,0,0 (п. 2.3)
35. Мироненко Т. П., Добровольська Л. С. Синхронія та діяхронія у лінгвістиці // Національний університет «Одеська юридична академія». Вип. 2. Одеса: Фенікс, 2013. С. 89-98. URL:
<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/afccf6e2-13d1-4d5d-bc3b-d5b90b30cda6/content> (п. 5.1)
36. Мова як система. Основні та проміжні рівні. URL:
<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5db171e5-98e0-45af-90b3-74aaed7dccda/content> (п. 3.3)
37. Мовознавство загальне і часткове, теоретичне і прикладне. URL:
<https://bibl.com.ua/istoriya/6933/index.html?page=7> (п. 2.1)
38. «Модель» у металінгвістичній системі теоретичних постулатів. Граматичні студії : збірник наукових праць / наук. ред. А.П. Загнітко. Вінниця: ДонНУ. Вип. 2. С. 7–12. URL: <https://jgrst.donnu.edu.ua/article/view/3011> (п. 7.1)
39. Ноам Хомський і універсальна граматики. URL:
[https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Антропологія/Культурна_антропологія/Книга%3A_Культурна_антропологія_\(Wikibook\)/4%3A_Спілкування_та_мова/4.6%3A_Мова_та_думка](https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Антропологія/Культурна_антропологія/Книга%3A_Культурна_антропологія_(Wikibook)/4%3A_Спілкування_та_мова/4.6%3A_Мова_та_думка) (п. 10.3)
40. Ольховська Ю. Д. Синхронія / діяхронія: наступність і новаторство // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). 2016. № 5(2). С. 58–60. URL: http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2016/NV_2016_5-2/15.pdf (п. 5.1)

41. Основи наукових досліджень у лінгвістиці: Навчально-методичний посібник / Мартинюк А. П. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 40 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/b21bde3d-7db3-4d6f-86d2-9a01bd1a27b1/content#page=4&zoom=100,0,280> (п. 1.2)

42. Основні професійні поняття у концептуальній картині світу студента. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/15327/1/11.pdf> (пп. 1.1, 3.3)

43. Парадигма речення. URL: <https://litmisto.org.ua/?p=806> (п. 1.2)

44. Поділ слів на граматичні класи – частини мови. URL: <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/94-vseukrainska-studentska-internet-konferentsiia-dlia-mahistrantiv-problemy-i-perspektyvy-rozvytku-osvity-khkhi-stolittia-11-12-lystopada-2019/372-podil-sliv-na-gramatichni-klasi-chastini-movi> (п. 1.3)

45. Пономаренко С. Сучасна українська мова : Морфеміка. Дериватологія. Морфонологія: навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. – 300 с. URL: https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/64/1/Пономаренко%20С.%20Сучасна%20українська%20мова_%20морфеміка_дериватологія_морфонологія.pdf#page=137&zoom=200,0,280 (п. 1.2)

46. Прикладна лінгвістика. URL: <http://vstup.kpi.kharkov.ua/edprogram/prykladna-lingvistyka-bakalavr/> (п. 1.1)

47. Ревуцька С. К., Зінченко В. М., Герасименко О. Ю. Курс лекцій з дисципліни «Методологія лінгвістичних досліджень», ступінь магістр. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2022. 151 с. URL: http://elibrary.donnuet.edu.ua/2783/1/2022_KL_Revutska_Metodolohiia%20linhvistychnykh%20doslidzhen.pdf#page=51&zoom=150,0,280 (п. 4.1)

48. Синтаксичні граматичні трансформації. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/176.pdf> (п. 6.3)

49. Системний підхід. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Системний_підхід (п. 5.2)
50. Системні відношення в мові. URL:
<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3035/Tkachenko.pdf?sequence=1> (п. 1.2)
51. Сутність методу моделювання як науковий процес пізнання. Особливості наукового пізнання. URL:
<https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/25551> (пп. 7.3, 8.1, 8.2)
52. Татуревич Н. С. Еволюція основних положень генеративної граматики. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/42973168.pdf> (п. 11.1)
53. Тлумачна лексикографія. Кн. 3. Лінгвістично-інформаційні студії: Праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України: у 5 т. Т. 3: Динаміка лексико-семантичного складу Словника української мови у двадцяти томах. Київ: Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2018. 250 с. URL:
https://movoznavstvo.org.ua/files/tom_3_bk2_B5_print.pdf#page=240&zoom=150,0,0 (п. 4.3)
54. Тугай О. М. Концепція генеративної лінгвістики у сучасних мовознавчих студіях. URL:
https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/30388/1/O_Tuhai_PRSNO.pdf (п. 10.2)
55. Український правопис / Нац. акад. наук України; ред. Є. І. Мазніченко, В. Є. Македон, С. В. Шарабанова. Київ: Наукова думка, 2019. 390 с.
- С. 97. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Pravopys.2019/ukr.pravopys-2019.pdf#page=97&zoom=200,0,0>.
- С. 134. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Pravopys.2019/ukr.pravopys-2019.pdf#page=134&zoom=200,0,250>.
- С. 146. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Pravopys.2019/ukr.pravopys-2019.pdf#page=146&zoom=200,0,250>.

[objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Pravopys.2019/ukr.pravopys-2019.pdf#page=146&zoom=200,0,0](https://objects.mon/sites/1/zagalna%20serednya/Pravopys.2019/ukr.pravopys-2019.pdf#page=146&zoom=200,0,0). (п. [2.1](#))

56. Формальні мови, граматики та автомати: Навчальний посібник / Гавриленко С.Ю. Харків: НТУ «ХПІ», 2021. 133 с. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/5847efdd-6ff5-4f7f-9de8-6f6555ad4cc0/content> (п. [10.1](#))

57. Conceptual dependency theory. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Conceptual_dependency_theory (п. [12.3](#))

58. Grammatical case. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Grammatical_case (п. [6.2](#))

59. Language. Information. System / V. Shirokov; Ukrainian Linguistic Information Fund of the NAS of Ukraine. Kyiv: Akademperiodyka, 2021. 160 p. URL: https://ulif.mon.gov.ua/system/files/blok-shirokov_book.pdf#page=47&zoom=150,0,0 (пп. [4.2](#), [5.2](#), [5.3](#), [7.1](#))

60. Meaning–text theory. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Meaning%E2%80%93text_theory (п. [12.1](#))

61. Universal language. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Universal_language (п. [2.2](#))

62. Yorick Wilks obituary. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2023/jun/09/yorick-wilks-obituary> (п. [12.2](#))

ДОДАТОК: РОБОЧІ ЛИСТИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Робочий лист до практичного заняття 1

ПІБ студента	
Академічна група	

Сучасні наукові парадигми у лінгвістиці

1. Подайте власні визначення до термінів: структурна лінгвістика, генеративна лінгвістика, формальна лінгвістика, функціональна лінгвістика та когнітивна лінгвістика.

Термін	Визначення

2. Визначте, що є спільного і відмінного у таких напрямках, як порівняльно-історичне мовознавство, лінгвістична типологія та контрастивна лінгвістика.

Порівняльно-історичне мовознавство	Лінгвістична типологія	Контрастивна лінгвістика
Спільне		

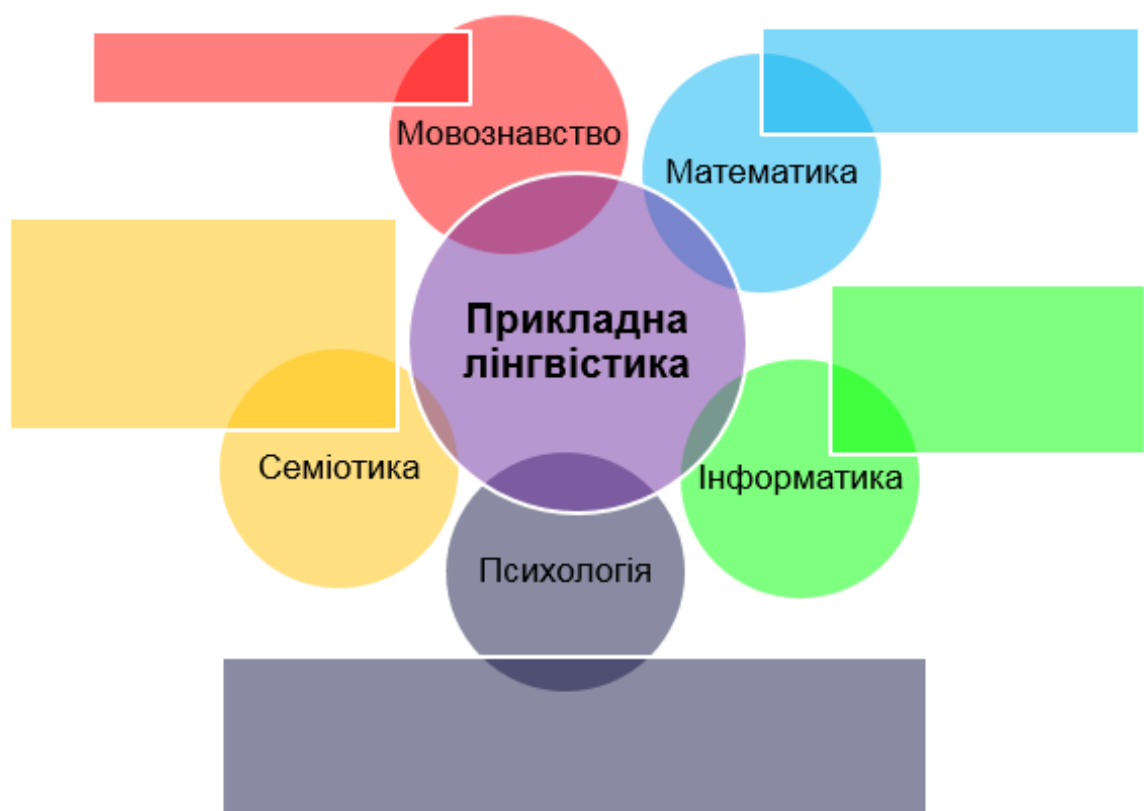
Відмінне		

3. Заповніть таблицю про напрямки лінгвістики, утворені на стику зі суміжними науками:

Напрямок	Час виникнення	Засновник напрямку	Які проблеми розглядає?
Психолінгвістика			
Соціолінгвістика			
Нейролінгвістика			
Етнолінгвістика			

Математична лінгвістика			
Квантитативна лінгвістика			

4. Схарактеризуйте зв'язки прикладної лінгвістики з іншими галузями знань:

Структурний підхід у лінгвістиці

1. Нижче перелічено характеристики парадигматичних і синтагматичних відношень, але у змішаному порядку. Визначте їх належність до певного типу відношення та подайте їх у таблиці:

характерним є взаємовиключення («або – або»), угруповання чи асоціація, «горизонтальні», лінійність (послідовність), засновані на виборі, ніколи не зустрічаються у мовленні, неспостережувані, характерна спільна зустрічальність («і – і»), засновані на комбінаториці (сполучуваності)

елементів), спостережувані, реалізуються у мові й мовленні (у тексті), «вертикальні».

Синтагматичні відношення	Парадигматичні відношення
<i>Властивості</i>	
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.

2. Розподіліть у таблиці подані нижче характеристики відношень у системі мови:

парадигматичні (в основному), включення та входження, не можуть поєднуватися один з одним, ієрархічні, синтагматичні, можуть поєднуватися один з одним.

Відношення між одиницями мовної системи	
між одиницями різних рівнів	між одиницями одного рівня

3. Наведіть елементи парадигми для різних мовних одиниць англійської та української мов:

- ✓ фонеми [a];
- ✓ дієслова *to work*, *працювати*;
- ✓ лексеми: *to go*, *ходити*;
- ✓ речення: *The workers build a house* та *Робочі будують дім*.

Мовна одиниця	Парадигма

Основні принципи лінгвістичного структуралізму

1. Наведіть у таблиці нижче характерні риси молодогограматизму та структуралізму:

№	Молодограматизм	Структуралізм
1		
2		
3		
4		
5		

2. Визначте місце голосних: українських [a], [o], [y], [e], [u], [i], німецьких [ü] та [ö], а також англійських [ɑ:], [ə:], [ə], [ɔ], [ʌ] та [æ] за вказаними ознаками:

Піднесення	Ряд					
	Високий		Середній		Низький	
	Нелаб.	Лабіал.	Нелаб.	Лабіал.	Нелаб.	Лабіал.
Високе						
Середнє						
Низьке						

3. Визначте місце елементів у лексичній системі української мови (на прикладі назв істот):

бик, бичок, вовк, вовчиця, вовчєня, корова, собака (чол. р., жін. р.), пес, тапір, телиця, теля (чол. р.), щєня.

‘adult’		‘young’	
‘male’	‘female’	‘male’	‘female’

4. Визначте місце слів на позначення родинних відносин у лексичній системі англійської мови:

spouse, mother, father, sister, sibling, son, son-in-law, daughter, daughter-in-law, step-son.

‘close relative’		‘distant relative’	
‘male’	‘female’	‘male’	‘female’

————— ∞ —————

Робочий лист до практичного заняття 2

ПІБ студента	
Академічна група	

Празька лінгвістична школа

1. За рахунок чого можна розрізняти схожі за звуковим складом слова у таких логопедичних скоромовках, і які диференційні ознаки реалізують фонemi у цих словах:

1. У дворі собача будка, в Петрика співуча дудка. Рекс почує звуки дудки, зразу вибігає з будки (Ю. Рібцун).

2. Заплетена в Катрусі кіска. Готова йти на пашу кізка. Напаслась кізонька й брикає, а поруч дівчинка стрибає. Розвеселилась дуже кізка і розплелась в Катрусі кіска. (Ю. Рібцун).

3. Каже Кишинка: – Калинка – не малинка! – Так, так, Кишинко, гірка калинка! (Г. Бойко).

4. За рецептом на базарі Дятел вибрав окуляри, натягнув собі на ніс, полетів трудитись в ліс. У осінню хмуру пору хитрий жук зашивсь під кору, дятел глянув, сів на сук, носом тук – і згинув ЖУК. Ось які-то окуляри вибрав дятел на базарі. 2. *Визначте, за якими лінгвістичними ознаками можна об'єднати подані іменники у відповідні лексико-граматичні розряди:*

книга, бібліотека, автомобіль, світлофор, метро, вулиця, людина, штурман, сміливець, красуня, хатня робітниця, комаха, Василь, Карпати, золото, нафта, сіль, доброта, молодість, темрява, чорнота, білизна, біг, плавання, сон, зліт.

book, library, car, traffic light, subway, street, man, navigator, brave, beauty, domestic worker, insect, Basil, Carpathians, gold, oil, salt, kindness, youth, darkness, blackness, underwear, running, swimming, dream, take off.

Buch, Bibliothek, Auto, Ampel, U-Bahn, Straße, Mensch, Navigator, Draufgänger, Schönheit, Hausmädchen, Insekt, Vasyl, Karpaten, Gold, Öl, Salz, Freundlichkeit, Jugend, Dunkelheit, Schwärze, Leinen, Laufen, Schwimmen, Schlaf, Abheben.

Назва лексико-граматичного розряду	Слова, що входять до лексико-граматичного розряду

3. Порівняйте наведені нижче дієслівні форми польської мови та їхні українські відповідники. Вкажіть формальні ознаки, які відображають граматичне значення особи, числа, часу? Як виявляється у тому й іншому випадку значення чоловічого роду?

Czytałem	Я читав
Czytałam	Я читала
Czytałeś	Ти читав
Czytałaś	Ти читала
Czytał	Він читав
Czytała	Вона читала
Czytaliśmy	Ми читали
Czytaliście	Ви читали
Czytali	Вони читали

4. Наведіть власні приклади, які відображають асиметрію мовного знаку, дотримуючись таких умов:

- а) одна форма знаку включає кілька значень;
- б) одне й те саме значення може бути відображено кількома формами;
- в) дві однакові форми мають різний зміст.

5. Побудуйте речення відомою вам мовою, у яких:

- а) тему / рему складають: одне слово; два-три-чотири слова; складно-підрядне речення;
- б) можуть бути кілька тем і рем.

Копенгагенський структуралізм (гloseматика)

1. Спробуйте виявити залежності (інтердепенденція, детермінація та констеляція) у наведеному нижче тексті:

Садок вишневий коло хати, // Хрущі над вишнями гудуть, // Плугатарі з плугами йдуть, // Співають ідучи дівчата, // А матері вечерять ждуть.

Сем'я вечеря коло хати, // Вечірня зіронька встає. // Дочка вечерять подає, // А мати хоче научати, // Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати // Маленьких діточок своїх; // Сама заснула коло їх. // Затихло все, тільки дівчата // Та соловейко не затих.

1а. Які формальні ознаки обумовлюють наявність тих чи інших залежностей?

2. З якими елементами пов'язані виділені дієслова у поданому реченні? З якими іншими частинами мови вони можуть поєднуватися в реченні? Наведіть конкретні приклади:

Jeremy Hunts **tells** the BBC he **needs** to **show** the world the numbers add up, but warns difficult decisions on tax and spending lie ahead.

2а. Проаналізуйте відповідні дієслова в інших мовах, наприклад, українській.

Слово	Формула сполучення	Приклади сполучень

3. З якими відмінками поєднуються прийменники *an, auf, für, hinter, in, über, neben, unter, vor, zwischen*? Продемонструйте на конкретних прикладах.

Прийменник	Відмінок	Приклади речень

Американський дескриптивізм

1. Подано український текст такого змісту:

Я глянув і побачив будинок. І сходинок. Я побачив там двері. А біля будинку стоять два хлопчики. І грають на трубі. Тільки вони нічого не грають. Бо вони дуже великі та сірі. Бо вони – статуї. Я стояв на сходах.

Нижче подано варіанти цього самого тексту різними мовами:

Польська:

Spojrzałem i zobaczyłem dom. I kroki. Zobaczyłem drzwi. A przed domem stoją dwaj chłopcy. I grają na trąbce. Tylko, że oni nie grali w nic. Bo to są bardzo duże i szare. Bo to są posągi. Stałem na schodach.

Португальська:

Olhei e vi uma casa. E os passos. Eu vi uma porta. E havia dois rapazes à porta de casa. E eles estão a tocar trompete. Só que eles não tocam nada. Porque são muito grandes e cinzentos. Porque são estátuas. Eu estava de pé nos degraus.

Шведська:

Jag tittade och såg ett hus. Och stegen. Jag såg en dörr. Två pojkar stod utanför huset. Och de spelar trumpet. Men de spelar ingenting. För att de är väldigt stora och grå. För att de är statyer. Jag stod på trappan.

Виокреміть із цих текстів усі можливі частини мови (ЧМ: іменники, прикметники, дієслова, частки тощо). Впишіть їх у таблицю:

Мова							
-------------	--	--	--	--	--	--	--

Українська							
Польська							
Португальська							
Шведська							

2. Які, на вашу думку, формальні показники допомагають виокремити частини мови у наведених вище текстах?

Робочий лист до практичного заняття 3

ПІБ студента	
Академічна група	

Мова як системно-структурне утворення

1. Утворіть парадигми різного типу (словотвірну, словозмінну і лексичну) для поданих нижче слів українською мовою:

блат, болт, гриб, кіт, народ, м'яч, полон, піп, піт, кермо, світло, спирт, сором, хміль, джміль, шторм, шум, щит.

Словотвірна: сукупність однокореневих слів.

--

Словозмінна: парадигма відмінювання / дієвідмінювання, тобто усіх словозмінних форм.

--

Лексична: сукупність слів, об'єднаних за якоюсь семантичною ознакою (синоніми, антоніми, семантичні групи тощо);

--

2. Розподіліть слова у завданні 1 по відповідних семантичних групах.
Наприклад, слова **спирт** і **піт** входять до групи «Назви речовин, субстанцій».

Семантична група	Слова

3. Для утворення прикметників чоловічого роду використовуються суфікси -ов-, -ев-, -ан-, -н-, -ін-, -інн-, -ин- і, відповідно, закінчення -ий та -ій, як це показано нижче:

кавуновий, барабанний, ватний, верхній, вечірній, винний, зовнішній, вчорашній, задній, марний, олівцевий, кіношний, крайній, літній, мідний, новорічний, нинішній, осінній, передній, післязавтрашний, тодішній, хвойний, шоколадний.

3а. Користуючись правописом, визначте правила (алгоритм) утворення прикметника, які зумовлюють вибір того чи іншого суфікса і закінчення.

3б. За якими параметрами (напр.: основа слова, семантика, кількість складів, частина мови тощо) здійснюється вибір суфікса і закінчення? Обґрунтуйте свій вибір і надайте у таблиці параметри та їхні можливі значення:

Параметр	Значення параметра	Суфікс	Закінчення
----------	--------------------	--------	------------

Конститутивні та неконститутивні одиниці мови

1. У наведених нижче словах виокреміть суфікси та визначте, які значення реалізує суфікс у складі того чи іншого слова.

children, bookish, worked, Chinese, reading, usefully, worker, easiness, childhood, better, impossible, chosen; unspoken, government, closest, wisdom, writes, upbringing; available, hairy, rooms, speechless, recommendation, fashionable, discover, pleasantly.

Слово	Суфікс	Значення, що реалізує суфікс у складі слова

2. Наведіть характеристику суфіксів із завдання 1.

Суфікс	Тип суфікса	Що позначає слово, з яким сполучається суфікс	Частина мови, до якої належить слово	Яке значення набуває слово після додання суфікса

3. Розбийте поданий нижче текст на речення, а самі речення – на лексичні синтагми.

Я серед нив

Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, наливої зеленим хлібом. Безконечні стежки водять мене. по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі та хлюпають ними аж у краї неба.

На небі – сонце, серед нив я. Більше нікого. Іду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Тихо пливе блакитними річками льон. Так тихо й спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен і попливти. А там ячмінь хилиться та тче з тонких вусів зелений серпанок. Волошки дивляться в небо. Тепер пішла пшениця. Біжить за вітром, немов табун лисиць, і блищить на сонці хвилясті хребти. А я все йду.

Урешті зупиняюся. Мене спиняє біла піна гречок, запашна її легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою й слухаю.

Повні вуха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна.

Вкажіть, за якими ознаками може відбуватися поділ на синтагми. Порахуйте кількість фонетичних слів у кожній синтагмі.

Основні напрямки вивчення системи мови

1. Визначте, які із запропонованих ознак є означальними для розподілу слів за певними частинами мови:

Ознака	Відповідь: так / ні	Обґрунтуйте відповідь та надайте приклади
Семантичні класи слів		
Формальні класи слів		
Граматичні класи слів		
Мають єдність лексичного значення		
Мають спільне категоріальне значення		
Мають спільні морфологічні категорії		
Мають спільну систему парадигм словозміни		
Мають спільні словотвірні форманти		
Мають спільні синтаксичні функції		

2. Визначте, за якими семантичними ознаками можна об'єднати подані нижче дієслова стану у відповідні групи:

admire, adore, appear, believe, belong, care for, consist, contain, depend, deserve, desire, detest, dislike, enjoy, expect, feel, forget, hate, hear, include, involve, know, lack, like, look, love, mean, notice, possess, prefer, realize, recognize, remember, resemble, respect, see, smell, sound, taste, think, understand, want, wish.

Сформулюйте назви ознак та розподіліть наведені дієслова у таблицю:

Ознака 1: _____	Ознака 2: _____	Ознака 3: _____	Ознака 4: _____	Ознака 5: _____

молочниця, дочитати, золотистий, позолотити, перемалював, синюватий, золотитися, театральний, квіткою, зробити, зеленесенький, обійти, безхмарний, надламати, найкращий, собачий, зареєструвати, куряча, дослухати, виспівати, тепліший, зроблений, тесак, викрадач.

[illegible]

Робочий лист до практичного заняття 4

ПІБ студента	
Академічна група	

Структурна лінгвістика: її предмет, завдання і методи

1. Виконайте компонентний аналіз слів, інтегральною семою яких є «предмет меблі для сидіння», а саме визначте диференційні семи, за якими ці слова відрізняються одне від одного:

stool, chair, armchair, sofa, rocking chair, high chair, love seat, lawn chair.

Фрагмент визначення	Сема №	Сема

Після цього заповніть таблицю та впишіть до неї усі семи, які були виокремлені для всіх слів. Якщо те чи інше слово має відповідну сему, позначте відповідну клітинку знаком «+», якщо ні – знаком «-»:

Слово	C1	C2	C3	C4	...	...	...	...	...	...	...	...

*Поясніть, чому деякі слова можуть мати спільні диференційні семи?
Надайте стислий аналіз отриманої таблиці.*

2. Подані речення, які начебто мають однакову синтаксичну будову:

(1) Рахунок складається бухгалтером.

(2) Людина зачісується гребінцем.

(3) Микола повернувся старим.

Визначте, чи відповідають подані речення одній глибинній структурі? Як можна перетворити структуру речення, для того щоб це визначити?

3. Як можна перефразувати, тобто синтаксично перетворити, наведені словосполучення, не змінюючи при цьому їхній зміст? Поясніть ці перетворення.

(1) Вити по-вовчому.

(2) Порада лікаря.

(3) Командирський наказ.

4. Скільки речень (поверхневих структур) можна побудувати з наведеного вихідного речення (глибинної структури):

High voltage caused fatal failure.

Спробуйте зобразити вихідне речення (глибинну структуру) у вигляді дерева, як на рис. 4.3.

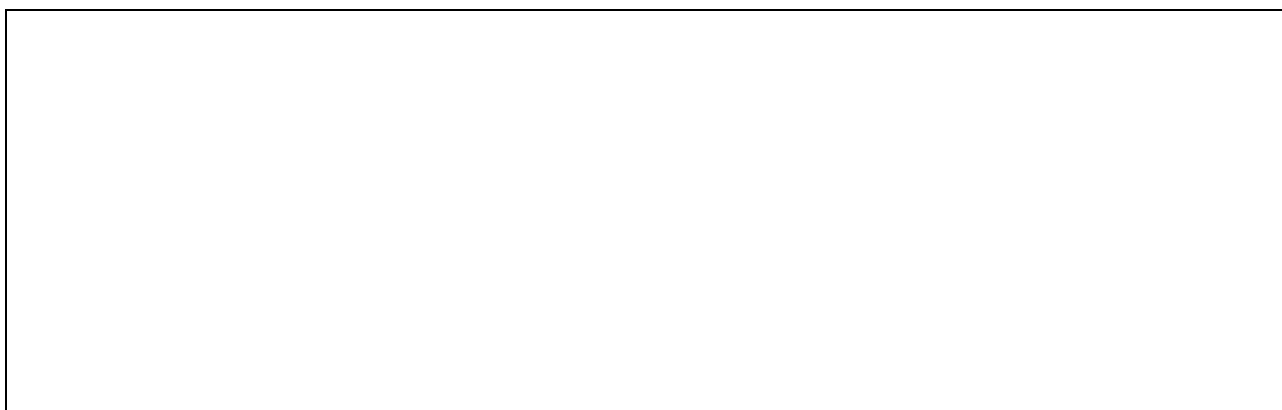

Структура і система: співвідношення понять

1. Подано українські іменники, що належать, відповідно, першій, другій, третій та четвертій відмінам:

бідолаха, в'яз, ведмежа, вовча, глибочінь, глуш, голуб, далеч, дуб, зайча зброяр, здобич, зелень, кача, княжа, коровай, красень, мова, надія, небожа, палац, паморозь, північ, подорож, поріг, рік, рілля, розбишака, розкіш, сирота, собача, староста, сув'язь, суша, хмара, шпача.

Подайте у вигляді тріади «структура – субстанція – суб'єкт» систему розподілення українських іменників за відмінами.

2. У словотвірній системі сучасної української мови утворення фемінітивів (бандуристка, доповідачка, лікарка) відбувається за певними правилами:

автор, вершник, виборець, депутат, дизайнер, директор, дякон, доцент, засновник, керівник, лідер, очільник, патрон, плавець, поет, речник, рятувальник, учень, фахівець.

Схарактеризуйте нижче елементи цієї системи:

Структура:

Субстанція:

Суб'єкт:

Граматика і словник як дві підсистеми мови

1. Нижче подано низку деяких визначень для дієслова «йти» та іменника «хліб» зі словника української мови (sum.in.ua). Оберіть для них параметри словозміни. Визначте кількісний склад їхньої парадигми залежно від лексичного значення.

ІТИ (ЙТИ), іду (йду), ідеш (йдеш); мин. ч. ішов (йшов), ішла (йшла), ішло (йшло), ішли (йшли); наказ. сп. іди (йди); недок.

1. Ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі (про людину або тварин).

2. Рухатися в якомусь напрямі (про види транспорту та інші засоби пересування).

3. Виходити, вирушати в певному напрямі, до кого-небудь. <...>

9. *за кого і без додатка.* Брати шлюб (про жінку); виходити заміж. <...>

15. Наставати, наближатися (про певний відрізок часу, період життя, розвитку, про якусь подію).

ХЛІБ

1. Харчовий продукт, що випікається з борошна. *Хліб усьому голова.*

// перен. Основний життєво необхідний харчовий продукт. Картопля – половина хліба.

// Виріб з борошна певної форми (паляниця, буханець, коровай тощо). На столі лежав ясний да високий хліб.

// Тісто, приготовлене для випікання таких виробів. Стала хліб місити, піч затопила, в хаті убрала, – так мені любо!

2. *тільки одн.* Зерно, з якого виготовляють борошно. Швидше й швидше летять ешелони, хліб, і вугіль, і нафту везуть...

3. *перев. мн.* хліба, хліби, *ів.* Зернові культури. *Хліби зійшли, Радіють люде, бога просять...*

// перев. одн. Необмолочені зернові. *Коли б я хліба не возив, То що б стеріг тоді кудлатий.*

// перев. одн. Урожай зернових. *Моя мати між двома хлібами вмерла: одного не дочекала, а другий уже минувся.*

4. *перев. одн., перен., розм.* Засоби до існування; заробіток. *Коли людина має цікаву роботу, ...коли вона не має побоювань про завтрашній хліб, фізично здорова...*

5. *перен., розм.* Харчі, їжа. *Чий хліб їси, під того й дудочку скачи!*

2. Розпишіть у таблиці нижче парадигму словозміни відповідно до кожного значення:

ІТИ (ЙТИ)

Знач. №	Парадигма

--	--

ХЛБ

Знач. №	Парадигма

ГД

Робочий лист до практичного заняття 5

ПІБ студента	
Академічна група	

Синхронія та діяхронія. Статика і динаміка

Нижче наведені твердження, що стосуються мови або мовлення. Визначте відповідність кожного твердження до певного поняття та впишіть їх у таблицю:

абстрактне поняття, відношення підпорядкованості елементів «від нижчого до вищого рівня», притаманна динаміка, відношення визначають послідовність елементів, притаманна статика, містить набір правил побудови лінгвістичних об'єктів, реалізація лінгвістичних явищ, конкретне явище, можна репрезентувати як породжувальний механізм, можна зобразити структуру як дерево безпосередніх складників.

Мова	Мовлення

Специфіка структурної і таксономічної лінгвістики

1. Заповніть таблицю «Таксономічна / структурна лінгвістика»

Таксономічна лінгвістика	Структурна лінгвістика
Предмет	
Метод опису мови	
Інтерпретація поняття системи	

Інтерпретація поняття структури	

2. Розподіліть подані нижче слова по парадигматичних типах, залежно від їхніх словозмінних характеристик:

верблюду, який, хто, фарба, лисий, мужва, хтось, п'ятий, п'ять, синій, три, чотири, депо, кольє, таксі, штани, ягода.

Для кожного типу вкажіть, за якими граматичними параметрами змінюються слова, що входять до нього:

Тип	Параметри	Слова

Системна триада: структура, суб'єкт і субстанція

1. Подайте у вигляді таблиці власні приклади словозмінної парадигми (будь-якою мовою) відповідно до теорії системи мови Володимира Широкова, так щоб були дотримані такі умови:

$$- c(x) = \emptyset;$$

Особа / число	$c(x)$	$f(x)$
1 особа однини	$\emptyset$	
2 особа однини	$\emptyset$	
3 особа однини	$\emptyset$	
1 особа множини	$\emptyset$	
2 особа множини	$\emptyset$	
3 особа множини	$\emptyset$	

$$- f(x) = \emptyset;$$

Особа / число	$c(x)$	$f(x)$
1 особа однини		$\emptyset$
2 особа однини		$\emptyset$

3 особа однини		Ø
1 особа множини		Ø
2 особа множини		Ø
3 особа множини		Ø

$$- c(x) = x - f(x);$$

Особа / число	$c(x)$	$f(x)$
1 особа однини		
2 особа однини		
3 особа однини		
1 особа множини		
2 особа множини		
3 особа множини		

2. Подано займенники і займенникові прислівники угорської мови разом із перекладами українською:

amely – який, hogy – як?, néhány – декілька, valamikor – коли-небудь, néhol – де-інде, aki – хто.

Перекладіть з угорської:

valamely, hol, ahogy, némely, valaki, hány

Визначте алгоритм утворення займенників та займенникових прислівників. Керуючись визначенням алгоритмом, утворіть від поданих українських відповідні угорські займенники та займенникові слова:

скільки-небудь, де, як-небудь, коли?, де-небудь, інколи.

Побудуйте формальну модель, яка відображає морфологічну структуру займенників та займенникових прислівників. Схарактеризуйте складники

системної тріади, що репрезентує словотвір: структура, суб'єкт і субстанція.

3.* Нижче подано фрази угорською мовою:

Az asztalon a térkép van.	На столі мапа.
Az asztalokban a térképek vannak.	У столах мапи.
A füzetnél az újság van.	Біля зошиту газета.
Az újságokon a füzetek vannak.	На газетах зошити.
Az ablakoknál a pad van.	Біля вікон лава.
A székeken a kasok vannak.	На стільцях кошики.

Побудуйте механізм породження речень угорською мовою. Для цього необхідно:

- Визначити граматичні правила побудови речень.
- З'ясувати засоби вираження категорій відмінка, числа.
- Побудувати синтаксичну структуру речення угорською мовою.
- Визначити складники механізму (у вигляді тріади).

Робочий лист до практичного заняття 6

ПІБ студента	
Академічна група	

Структурна лінгвістика і порівняльне мовознавство

1. На основі матеріалу наукової статті⁷ відтворіть історичну систему відмінювання українських іменників, які зараз належать до другої відміни.

Друга відміна сучасної української мови включає переважно іменники чол. р. з нульовим закінченням (*гай, явір, плуг, друг*), із закінченням *-о* (*тато, дядько, Павло*), одиничні на *-е* (*вітрище*) та субстантиви сер. роду із флексіями *-о* (*озеро, вікно, відро*), *-е* (*серце, море, поле*) і *-я* (*колосся, обличчя, між гір'я*). Історично вона склалася шляхом об'єднання іменників зі старими основами на: 1) **-о-*, **-jo-*; 2) **-й-*; 3) **-ї-*; 4) **-п-*; 5) **-s-*.

Розподіліть знайдені іменники по п'яти групах, що репрезентують відповідну основу, та подайте до них відповідний набір флексій:

Стара основа	Слова	Набір флексій						

Опишіть історичну систему відмінювання іменників, використовуючи модель словозміни (див. підрозділ 5.3) та теорію системи мови Володимира Широкова, визначаючи зміст кожного складника системної тріади:

Структура:

--

Субстанція:

⁷<http://dspace.cuspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1784/1/Історичні%20коментарі%20відмінкових%20закінчень%20іменників%20української%20мови%20%28друга%20відміна%29.pdf>

Суб'єкт:

2. В угорській мові, так само як і в українській, можна утворювати від одних слів інші різними способами: а) додаванням до кореня різних суфіксів або закінчень; б) з'єднанням декількох коренів у складне слово тощо. Нижче подано слова угорською мовою та їх переклад українською:

háború	війна	körről	про коло, про кільце
háborúról	про війну	bátor	сміливий
bűn	вина	bátorságról	про сміливість
bűntelen	безвинний	bátortalan	несміливий
bűnről	про вину	föld	земля, поле
út	дорога, шлях	földtelen	безземельний
útról	про дорогу, про шлях	sötét	темний
kör	коло, кільце	sötétség	темнота

Побудуйте модель утворення слів, яку можна застосувати як для угорської, так і української мов. Для цього потрібно:

– Проаналізувати морфологічну структуру угорських слів та порівняйте її зі структурою в українській мові.

– Визначити правила використання тих чи інших суфіксів в угорській мові (суб'єкт).

Суфікс	Сема

– Визначити компоненти, які мають бути присутніми у морфологічній моделі (структура).

--

– Схарактеризувати реалізацію компонентів моделі в угорській та українській мовах (субстанція).

--

Структурна лінгвістика і навчання мові

1. Визначте усі можливі семантичні відмінки (партиципанти), яких потребують наведені нижче англійські дієслова. Як виявлені відмінки можна передати засобами української мови?

To bring, to buy, to create, to detect, to destroy, to enjoy, to feel, to love, to paint, to receive, to take.

Примітка: у відмінковій граматиці Чарльз Філмор виокремлює такі семантичні відмінки: агент, експерієнсер, інструмент, джерело, напрямок, локатив, час, стимул, об'єктив, природня сила, реципієнт, спосіб дії, мета, причина. Стислу довідку про семантичні відмінки [можна знайти тут](#).

Під час виконання цього завдання можна [використовувати «The Britannica Dictionary»](#) або інший ресурс, що надає приклади вживання дієслів.

Дієслово	Семантичні відмінки імен

Якими граматичними засобами відображаються виявлені семантичні відмінки:

Семантичний відмінок	Граматичні засоби

2. Визначте, якими граматичними засобами відображаються семантичні відмінки в іспанському (а), німецькому (б) або французькому (в) варіантах українського речення: Хлопчик пише ручкою лист(а) матері у кімнаті батька ввечері.

(a) Un niño escribe una carta a su madre con un bolígrafo en la habitación de su padre.

(б) Ein Junge schreibt abends im Zimmer seines Vaters mit einem Stift einen Brief an seine Mutter.

(в) Le soir un garçon écrit une lettre à sa mère avec un stylo dans la chambre de son père.

Заповніть таблицю:

Семантичний відмінок	Формальна ознака	
	українська	іспанська / німецька / французька
Агентив (A)		
Об'єктив (O)		
Реципієнт (R)		
Інструмент (I)		
Локатив (L)		
Час (T)		
*Посесив (P)		

3. Якими граматичними відмінками відображаються подані нижче семантичні відмінки у знайомій вам мові?

Семантичний відмінок	Граматичний відмінок	Приклад
Експерієнсер		
Джерело		
Реципієнт		
Напрямок або мета		
Стимул		

Образ дії		
Мета		
Причина		

Структурна лінгвістика і процес перекладу

1. Опишіть процес перекладу поданих нижче речень з використанням трансформаційної моделі, як це було показано вище:

(1) Nothing can replace the ability to connect, observe, and create with peers that comes from being physically together, nor the opportunity to grow professionally by learning from leaders and mentors.

(2) Despite the actions of the protesters, in the hours before the chaos, security had appeared tight, with the roads closed for about a block around the parliament area and armed police pairs guarding every entrance into the area.

2. Як можна граматично трансформувати наведені вище речення таким чином, щоб їхній зміст залишався без змін? Наведіть приклади.

Робочий лист до практичного заняття 7

ПІБ студента	
Академічна група	

Поняття моделювання і моделі

1. Подано знакові моделі разом із їхньою інтерпретацією українською мовою:

$A \rightarrow B$ – A з'їло B .

$C : (A \rightarrow B)$ – C зробило так, щоб A з'їло B .

Нехай тепер 2 означає «побачити», а 3 – «мати». Побудуйте аналогічні моделі для передання змісту наведених нижче фраз, використовуючи символи B (ворона), L (лисиця) і C (сир) на позначення відповідних іменників:

1. Був у ворони сир.	4. Ворона показала сир лисиці.
2. Помітила сир лисиця.	5. Лисиця відібрала сир.
3. Лисиця постаралася попастися на очі вороні.	6. Ворона побачила лисицю.

1.	4.
2.	5.
3.	6.

Проінтерпретуйте зашифрований зміст, що містять подані нижче знакові моделі:

1. $L : (L \rightarrow C)$	3. $L \rightarrow C$
2. $L : (B \rightarrow C)$	4. $B : (L \rightarrow C)$

1.	3.
2.	4.

2. Подано такі речення, що містить ті чи інші логічні твердження:

- (1) Усі малі діти нерозумні.
- (2) Усі, хто приборкує крокодилів, заслуговують на повагу.
- (3) Усі нерозумні люди не заслуговують на повагу.

Нехай символами позначено: (C) – «малі діти», (S) – «розумні люди», (T) – «ті, хто приборкує крокодилів», (R) – «ті, хто заслуговують на повагу». Уведемо символ « $\bar{}$ », що заперечує твердження: $\bar{C}$ – «не малі діти», $\bar{S}$ – «нерозумні люди», $\bar{T}$ – «ті, хто не приборкує крокодилів» і $\bar{R}$ – «ті, хто не заслуговує на повагу». Символ « $\subseteq$ » позначає відношення включення.

Проінтерпретуйте зміст таких формальних записів:

Запис	Інтерпретація
$S \subseteq \bar{C}$	
$\bar{R} \subseteq \bar{T}$	
$R \subseteq \bar{S}$	

Визначте зміст групи формальних записів:

$$\left. \begin{array}{l} (C \subseteq \bar{S}, \bar{S} \subseteq \bar{R}) \Rightarrow C \subseteq \bar{R} \\ (T \subseteq R, R \subseteq S) \Rightarrow T \subseteq S \\ (\bar{S} \subseteq \bar{R}, \bar{R} \subseteq \bar{T}) \Rightarrow \bar{S} \subseteq \bar{T} \\ (R \subseteq S, S \subseteq \bar{C}) \Rightarrow R \subseteq \bar{C} \end{array} \right\} \Rightarrow C \subseteq \bar{T}; T \subseteq \bar{C}.$$

Запис	Інтерпретація

Гіпотетико-дедуктивний метод

1. Німецьке слово **Die Losung** має жіночий рід. В українській мові слово **лозунг** сходить до цього німецького слова. Сформулюйте гіпотезу, яка пояснює чому слово лозунг стало словом чоловічого роду.

2. У наведеному нижче списку все слова підкоряються певному правилу, за яким в односкладових словах у родовому відмінку наголос може падати або на основу, або на закінчення:

Блат, болт, гриб, кіт, м'яч, полон, піп, піт, руль, світ, спирт, хміль, джміль, шторм, шум, щит.

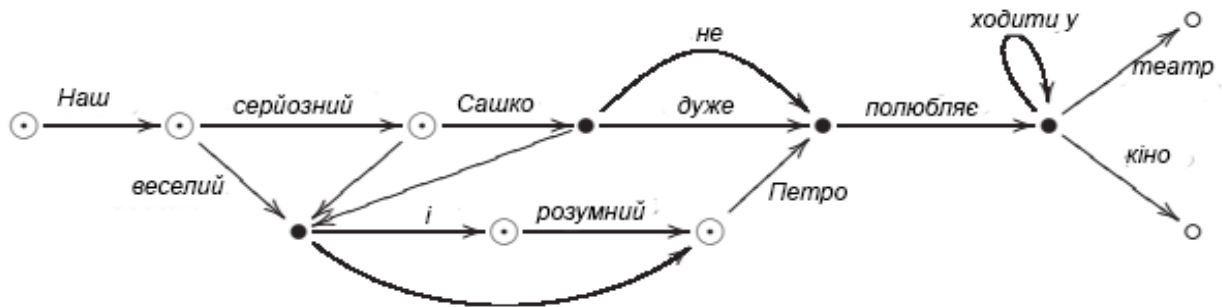
Сформулюйте це правило у вигляді гіпотези, що пояснює падіння наголосу на різні частини слів.

3. У поданих нижче відіменникових прикметниках наголос падає на:

- основу: фондовий, карликовий, маковий;
- суфікс: парниковий;
- закінчення: боковий, голосовий, жировий.

Модельовання в лінгвістиці

1. Подано модель породжувальної граматики у вигляді схеми, за якою можна отримати чисельну кількість речень:

1а. Побудуйте усі можливі речення за цією моделлю.

1б. Визначте, які правильні та неправильні речення можна отримати.

1в. Змініть схему так, щоб вона породжувала лише правильні речення.

– закінчення: боковий, голосовий, жировий.

2. Нижче подано речення та відповідні їм **графи**⁸, що відображають синтаксичну структуру. Встановіть відповідність наведених речень цим графам, а також укажіть закономірності, що забезпечують відповідність:

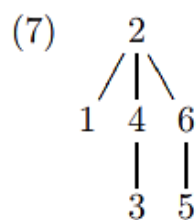
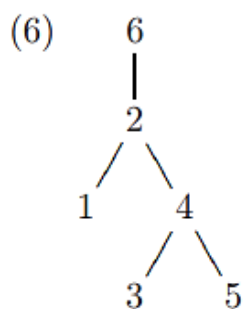
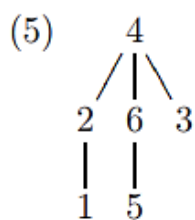
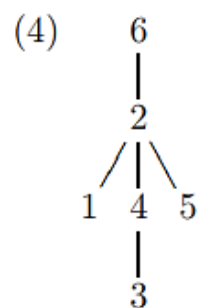
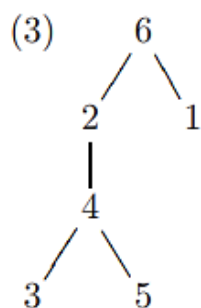
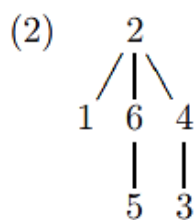
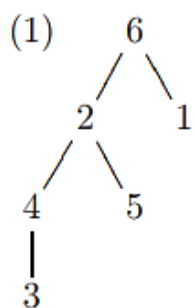
1. Дорогий подарунок моєму другові з Гонконгу затримався.

2. Я побачив у міському парку маленьку дівчинку.

3. Сильна людина легко підніме цю валізу.

4. Він опублікує це оголошення в нашій газеті.

⁸ Графом називають сукупність об'єктів із зв'язками між ними.

Заповніть таблицю відповідності між реченнями і графами:

Номер речення	Номер графа

Робочий лист до практичного заняття 8

ПІБ студента	
Академічна група	

Лінгвістична модель та вимоги до неї

1. Подано слова грузинською мовою разом із їхніми відповідниками українською мовою:

mravalsauḡunovani	багатовіковий
ṭomi	том
ṭiraḡi	тираж
didṭiraḡiani	багатотиражний
sauḡune	вік, сторіччя
didmniṣvnelovani	багатозначний
saxe	вид
mravalsaxovani	багатоманіття
ozaxi	родина
mravalṭomiani	багатотомний
atasi	тисяча
tvali	поверх

Побудуйте формальну модель, яка утворює грузинські прикметники з префіксами, відповідними українському **багато-**.

--

2. Побудуйте грузинські прикметники за моделлю, утвореною у завданні 1: багатородинний, багатотисячний, багатоповерховий, тисячний та родинний.

З'ясуйте, що означають грузинські слова *didi* та *mravali*?

--

Лінгвістична модель і «чорна скринька»

1. Змодельуйте процес семантико-синтаксичного аналізу поданих речень, що реалізує модель «чорної скриньки», користуючись наведеними нижче прикладами.

1. Він особливо цінував глибоку повагу дітей до літніх людей.
2. Машину директора ретельно оглядають механіки.
3. Хлопці дуже люблять фільми про шпигунів.
4. Дівчинка смажить біфштекс із баранини для свого брата.
5. Сестри Попелюшки шили сукні з мереживними воланами у найкращого кравця.
6. Широке використання людством техніки вимагає точної відповідності стандартів міжнародним нормам.

--

З'ясуйте, які саме відношення позначено символами:

Символ	Значення
—	
~	
⊥	

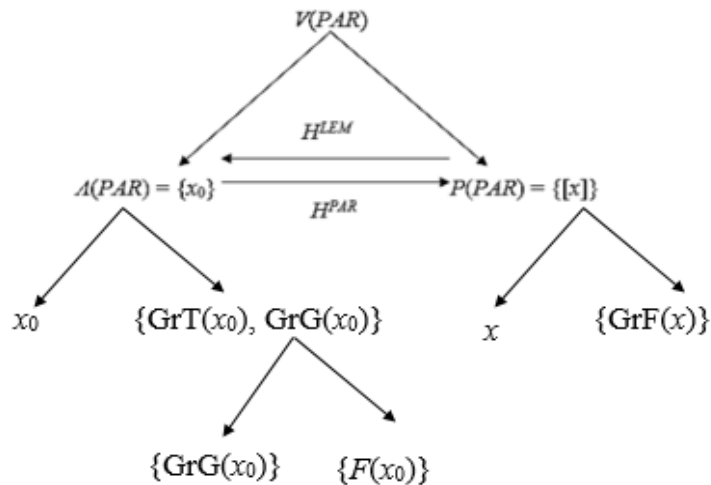
2. Визначте, якими саме граматичними конструкціями відображаються в реченнях чотири типи відношень, що розглядалися у завданні 1.

Тип відношення	Конструкція	Приклад мовної реалізації конструкції

3. Сформулюйте алгоритм, що характеризує принцип «чорної скриньки» під час семантико-синтаксичного аналізу речень у завданні 1.

Моделі у наукових дослідженнях

Нижче подано модель, яка відображає у формальному вигляді систему словозміни:

Визначте усі можливі значення параметрів моделі для наведених іменників:

блат, болт, верблюд, гриб, депо, джміль, кермо, кіт, кольє, м'яч, мужва, народ, піп, піт, полон, світло, сором, спирт, страх, таксі, фарба, хміль, штани, шторм, шум, ягода.

Для виконання цього завдання потрібно виконати аналіз лінгвістичного матеріалу:

– зробити класифікацію наведених іменників за їхніми словозмінними характеристиками, тобто розподілити їх по граматичних типах $GrT(x_0)$ та групах $GrG(x_0)$:

$GrT(x_0)$	$GrG(x_0)$	Іменники

– провідніювати іменники та визначити набір квазіфлексій $F(x_0)$ для кожної групи іменників $GrG(x_0)$:

$GrG(x_0)$	$F(x_0)$

– подати параметри граматичної форми $GrF(x)$, що входить до словозмінної парадигми (на прикладі лише одного іменника з кожної граматичної групи):

x	$GrF(x)$

Робочий лист до практичного заняття 9

ПІБ студента	
Академічна група	

Базова класифікація

1. Побудуйте описову модель лексико-семантичної підсистеми, що репрезентована дієсловами, утвореними від іменників та прикметників:

бешкетувати, глохнути, голодувати, байдикувати, пиляти, звіріти, лютувати, потребувати, шуміти, сумувати, кам'яніти, рибалити, блаженствувати, боронувати, товстіти, бинтувати, стовбеніти, свердлити.

Група дієслів	Пояснювальна конструкція

2.* Побудуйте формальну модель, яка відображає набуття словом набору граматичних та лексичних властивостей, на основі інформації, що подана у наведеній нижче [словниковій статті](#):

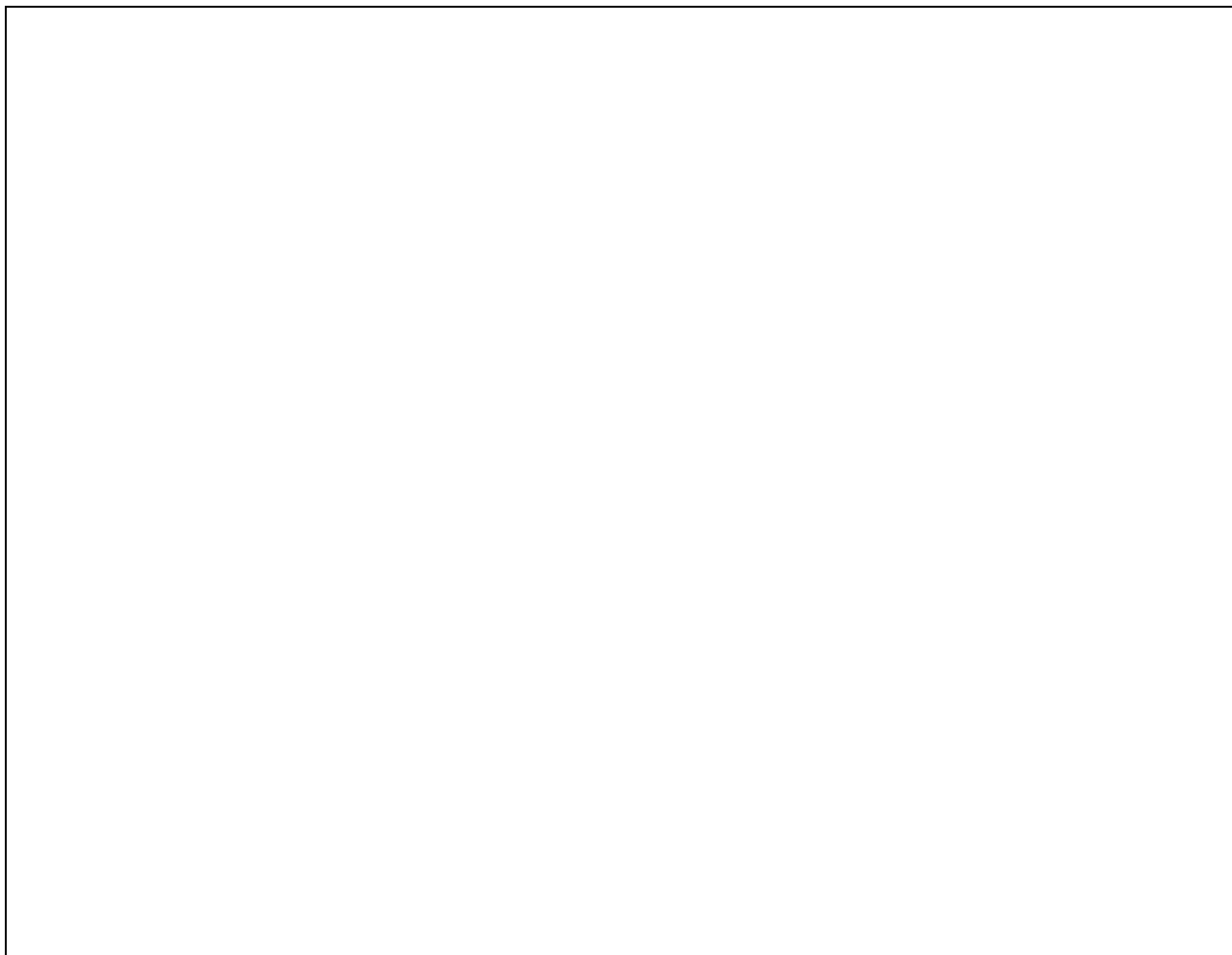
ВОДА

1. Прозора, безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем.

2. *перев. мн.* Водна маса джерел, озер, річок, морів, океанів.

3. тільки мн. Лікувальні мінеральні джерела, а також курорт з такими джерелами.

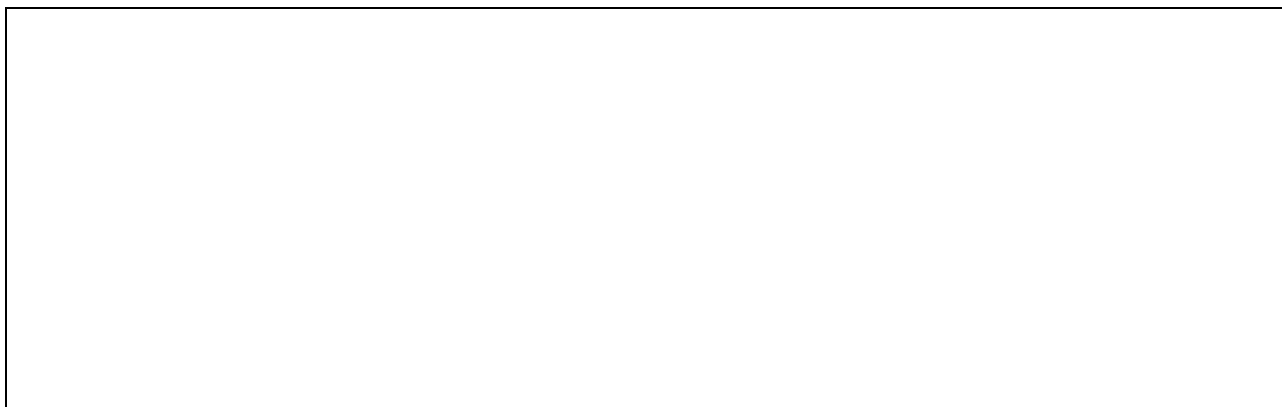
4. тільки мн., мед. Навколоплідна рідина.

Класифікація за об'єктом моделювання

1. Сформулюйте граматичні правила, щоб модель породжувала речення зі структурою типу:

Qualified managers provide adequate support.

2. Побудуйте максимально можливу кількість спільних за змістом речень за поданою семантичною мережею:

3. Побудуйте можливі ідентичні за змістом тексти перекладу для поданих нижче англійських речень з оповідання «Doctor in the House»:

1. It is the physical contact with the examiners that makes oral examinations so unpopular with the students.

2. The written answers have a certain remoteness about the examiners, and mistakes and omissions, like those of life, can be made without the threat of immediate punishment.

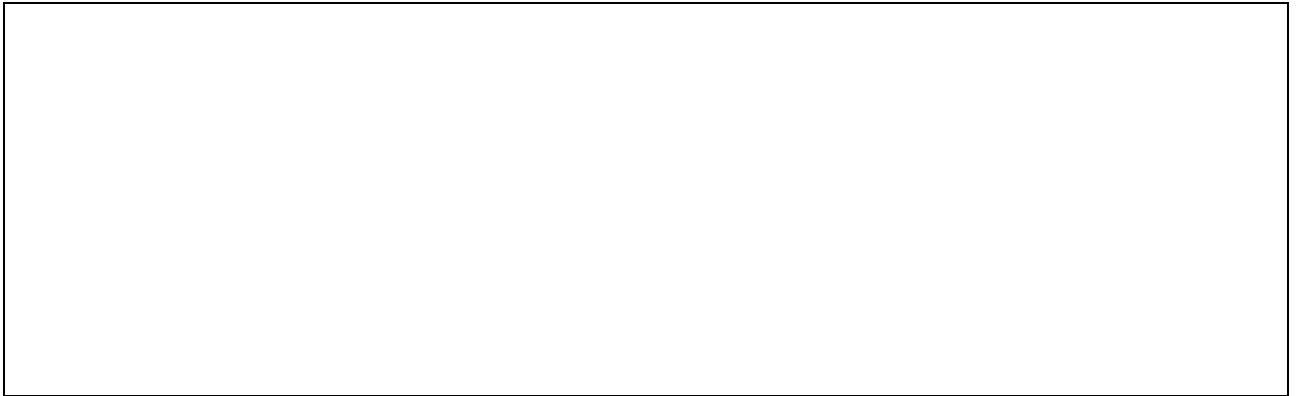
3. There were six candidates from other hospitals waiting to go in with me, all of them in their best clothes.

Класифікація за способом побудови і аналізу мовних об'єктів

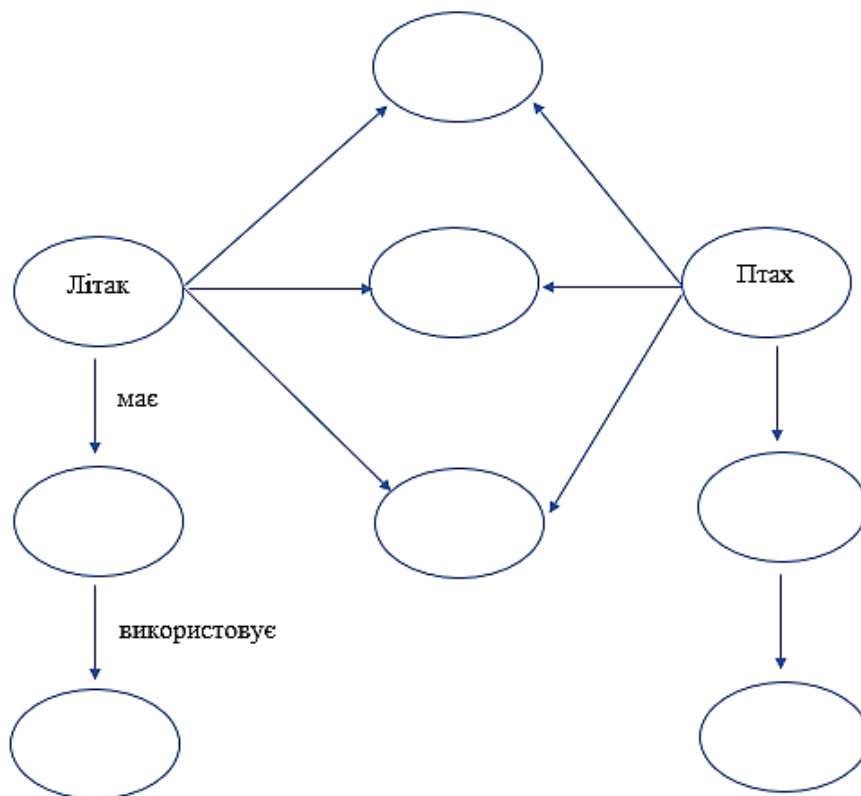
1. Побудуйте модель, що розподіляє подані нижче слова за певними лінгвістичними ознаками:

гора, хлопчик, дівчина, машина, дерево, трава, залізо, старий, кошеня, горбик.

Потрібно виокремити не менше п'яти таких ознак. З'ясуйте, чи існують відношення між окремими ознаками (наприклад, одна ознака є найбільш загальною, а інша – вузькою).

2. Побудуйте модель у вигляді семантичної мережі, що відображає спільні та відмінні елементи значень для слів **літак** і **птиця**

Робочий лист до практичного заняття 10

ПІБ студента	
Академічна група	

Поняття формальної мови та формальної граматики

1. Які з перелічених ланцюжків формальної мови можна отримати з літери D , застосовуючи будь-яке число разів правила 1 – 5:

bb, bbc, bbcd, bbcd, bd, cbd, bdc, b, cdb, cb, cc, ccd, ccdbb, ccccd?

1. $D \rightarrow AB$	3. $B \rightarrow b$	5. $D \rightarrow d$
2. $A \rightarrow CD$	4. $C \rightarrow c$	

2. Укажіть у таблиці, які з перелічених вище ланцюжків належать та які не належать формальній мові:

Належать формальній мові	Не належать формальній мові

3. Можна доповнити подані вище правила 1 – 5 правилами 6, 7 і 8 такого вигляду:

b → дієслово третьої особи однини теперішнього часу

c → прикметник чоловічого роду однини

d → іменник чоловічого роду однини

Побудувати наведені нижче фрази, використовуючи правила 1 – 8:

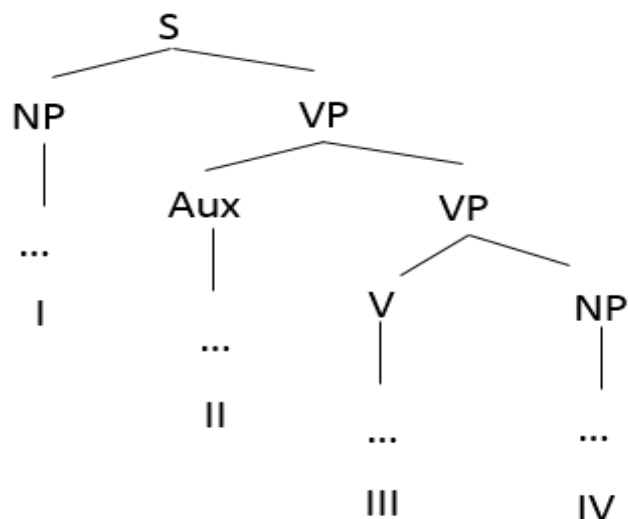
Молодий хлопець співає

Молодий вродливий хлопець співає, танцює

Сильний молодий вродливий хлопець співає, танцює, сміється.

Породжувальна граматики як один із типів формальних граматики

1. Доповніть глибинну структуру термінальними та нетермінальними елементами в I, II, III та IV таким чином, щоб можна було побудувати наведені нижче речення:

- (1). Any specialist should follow the instructions.
- (2). The patient was given first aid.
- (3). A grey horse chewed hay.
- (4). My pilots have passed medical tests.

2. Нижче подано англійські речення, для яких потрібно побудувати систему правил бази і подати його у вигляді ланцюжка:

- (1). I work.
- (2). Try pressing “Return” in this window.
- (3). Abrams became a manager.
- (4). Abrams will interview Browne by Monday.
- (5). Kim knows when to sleep.

Передумови виникнення породжувальної граматики

1. Аналогічним чином пропишіть семантичні ознаки для слів та подайте речення, в яких враховано прописані семантичні ознаки.

голова, паркан, пустир, око.

2. Подано речення зі словом «ліс», що були згенеровані трансформаційно-породжувальною граматиною, які є граматично правильними, але в той самий час невірними з приводу семантики:

- (1). Сьогодні я йшов по лісу футбольного поля.
- (2). Зелений ліс трави літає недалеко від річки.
- (3). Поле – це ліс посеред міста.
- (4). Польовий ліс використовується для будівництва.

Пропишіть семантичні ознаки слова «ліс» для семантичного компонента трансформаційної граматики, які мають бути враховані під час побудови речень та не допускати побудову семантично невірних речень.

Робочий лист до практичного заняття 11

ПІБ студента	
Академічна група	

Елементи моделі породжувальної граматики

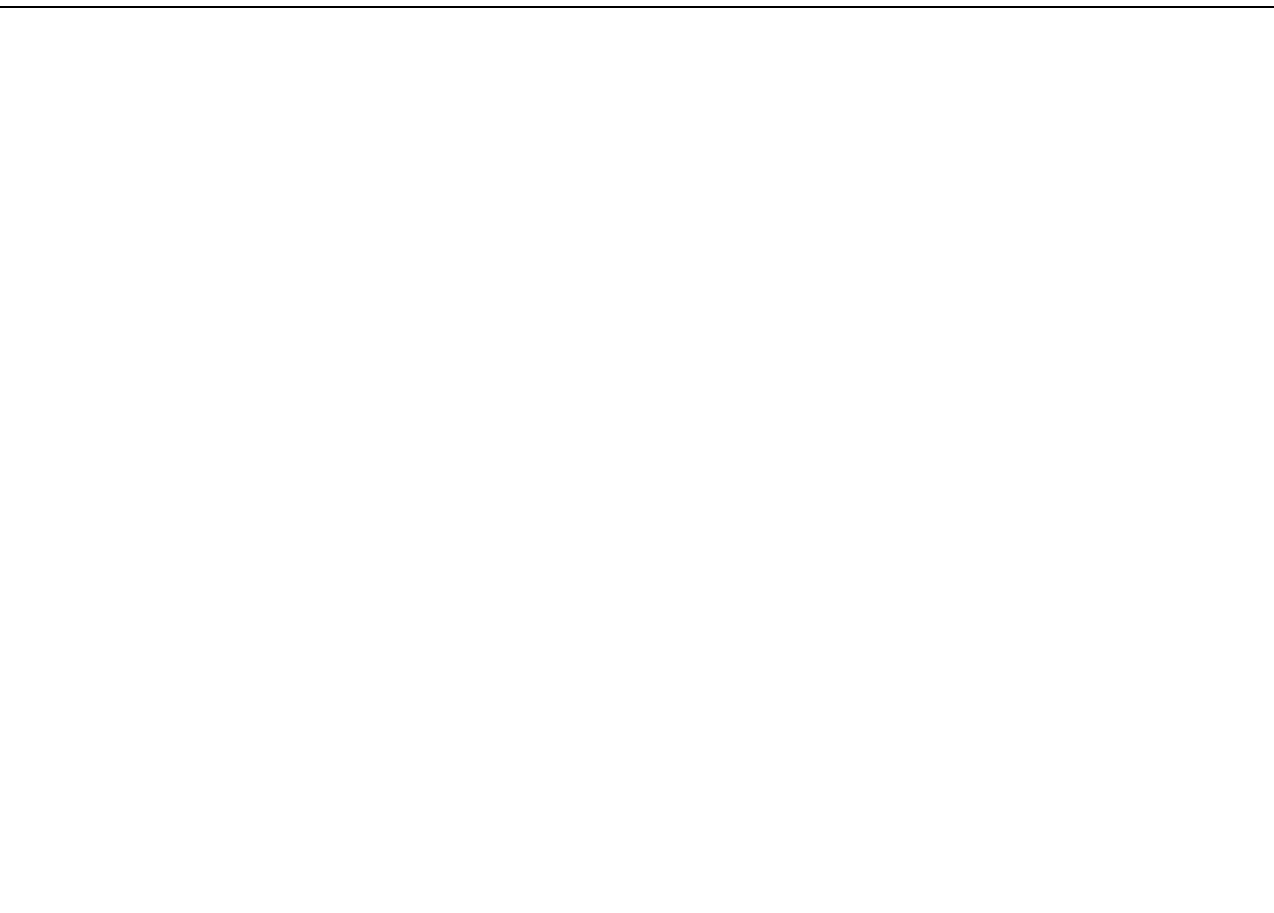
1. Побудуйте механізм формування українського речення у вигляді формальної граматики, яка має породжувати висловлення типу:

«жінки + шукали + милих + братів».

2. Вкажіть, яким чином з вихідної структури S відповідно до правил, описаних у завданні 1, можна отримати ланцюжок:

ЖІНКИ + ШУКАЛИ + МИЛИХ + БРАТІВ.

Скількома способами це можна зробити? Наведіть відповідні послідовності перетворень.

Скількома способами це можна зробити? Наведіть відповідні послідовності перетворень.

Класифікація породжувальних граматики

1. Побудуйте контекстно-вільну граматику, так щоб вона породжувала речення:

Mary saw Bob.

Mary ate an apple.

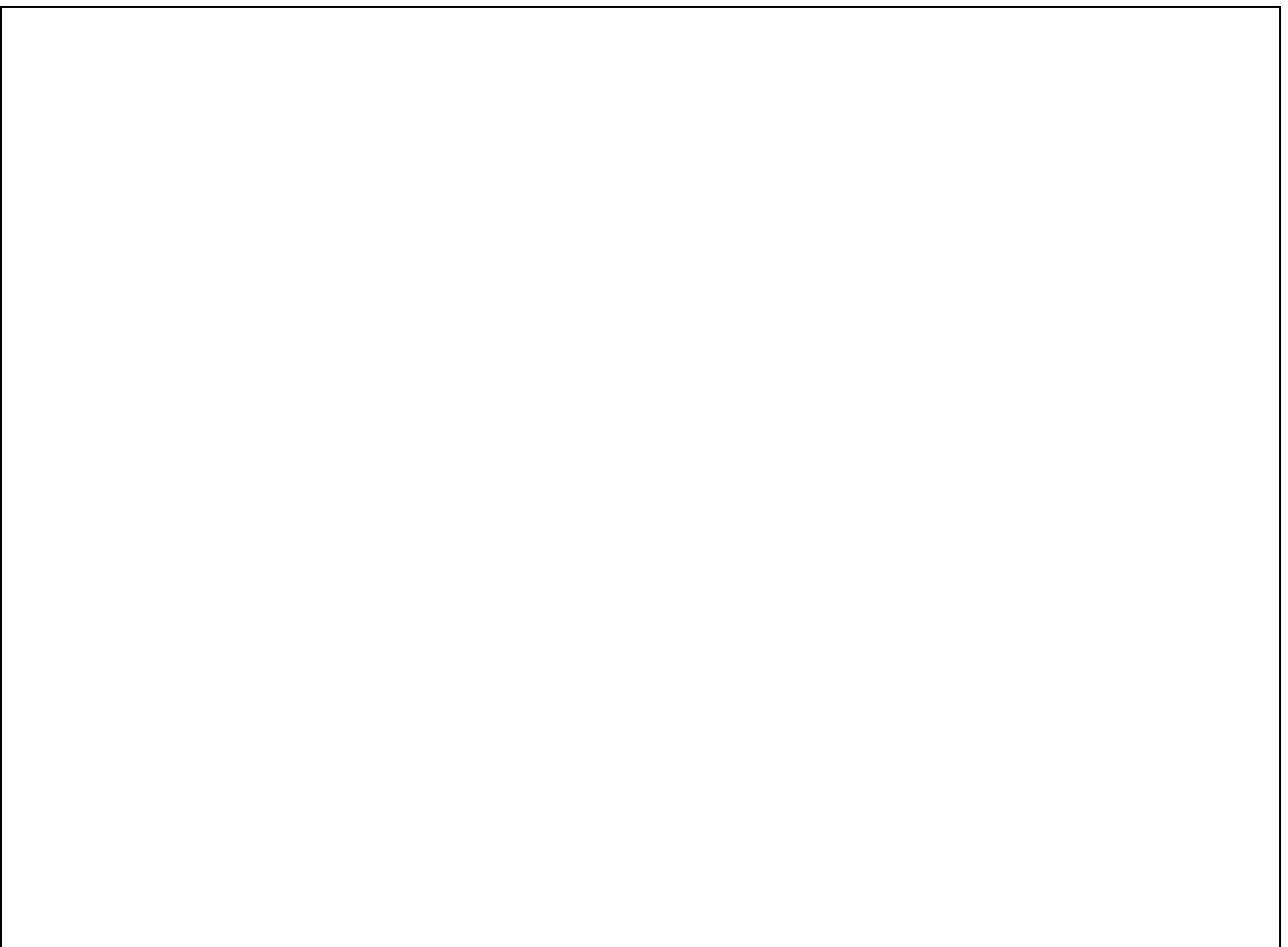
Did Mary eat an apple.

Mary.

Eat Mary.

Схарактеризуйте зміст елементів породжувальної граматики, для того щоб вона формувала речення:

- Початковий символ (або аксіома): S ;
- Словник нетермінальних елементів: N ;
- Словник термінальних елементів: V ;
- Опишіть правила, за якими має відбуватися побудова речень: P .

2. Побудуйте контекстно-залежну граматику та схарактеризуйте зміст її елементів:

- Початковий символ (або аксіома): S ;
- Словник нетермінальних елементів: N ;
- Словник термінальних елементів: V ;
- Опишіть правила, за якими має відбуватися побудова речень: P .

Граматику потрібно побудувати так, щоб вона могла формувати речення:

Собака їла м'ясо.

Дівчина написала листа.

Контекст у граматиці має бути прописаний таким чином, щоб не виходили речення типу:

М'ясо з'їло комаху.

Лист написав дівчину.

3. Побудуйте граматику типу 0, так щоб вона породжувала речення на кшталт:

Кішка спіймала мишу.

Схарактеризуйте зміст елементів цієї породжувальної граматики:

- Початковий символ (або аксіома): S ;
- Словник нетермінальних елементів: N ;
- Словник термінальних елементів: V ;
- Опишіть правила, за якими має відбуватися побудова речень: P .

Види трансформацій в межах граматики

1. Побудуйте можливі трансформації з поданих нижче ядерних речень та визначте глибинну структуру, що лежить в основі цих трансформацій:

- Ненависть скривила його обличчя.
- Сніг проломив павільйон.
- Туга стискає серце.
- Гуркіт грому трясє хатинку.
- Очікування гнітить його.

2. Подано речення, у яких орудний відмінок останнього іменника має різні значення:

1. Студент дивує всіх чудовими успіхами.
2. Він чимчикував лісовою стежкою.
3. Я знав її маленькою дівчинкою.
4. Він читав книгу теплим вечором.
5. Машина промайнула чорною блискавкою.
6. Він рубав дерева гострим топірцем.
7. Я вважав його великим майстром.
8. Він виїхав нічним потягом.

Трансформуйте ці речення, зберігаючи їх первинний сенс, але замість орудного відмінка потрібно застосувати іншу граматичну конструкцію.

Дозволяється трансформувати усе речення, а не лише конструкцію з орудним відмінком. Визначте глибинну конструкцію цих речень.

Розкрийте значення родового відмінка у поданих словосполученнях, застосувавши відповідні трансформації:

Трансформація	Розшифрування
$N_1 + V$	суб'єкт виконує дію
$N_4 + V_{pl}$	над суб'єктом виконують дію
$N_1 + \text{частина} + N_2$	суб'єкт є частиною чогось цілого
$N_1 + \text{належить} + N_3$	суб'єкт належить іншому суб'єкту
$N_1 + \text{під час} + N_2$	суб'єкт проявляє себе під час події

Перебудуйте наведені словосполучення $N_1 + N_2$ відповідно до правил трансформації.

Робочий лист до практичного заняття 12

ПІБ студента	
Академічна група	

Модель «Смисл ↔ Текст»

1. Наведіть сполучення, які можна утворити з поданими нижче словами, використовуючи апарат лексичних функцій:

авторитет, агресія, висота, влада, грамотність, дощ, друг, дружба, кіно (фільм), мистецтво, шлюб.

ЛФ	Можливі значення ЛФ

2. Перефразуйте подані речення без порушення сенсу, надаючи усі можливі варіанти:

1. Територія сучасної Франції менше, ніж нинішня територія Техасу.
2. Величезний пес темно-сірого кольору неспокійно бігав по подвір'ю.
3. Всі члени сім'ї відчували сильну тугу через раптовий виїзд дядька.
4. Найбільший інтерес викликали переговори, пов'язані з торгівлею.
5. До кімнати увійшов хлопчик з широким обличчям, з вузькими плечима.
6. Візьмемо кут А, цей кут є гострим.
7. Школярі змайстрували двадцять маленьких столів.
8. Зробимо наближене обчислення даної функції.
9. У пробірці утворилася густа маса, схожа на тісто.

3. Перефразуйте речення у завданні 2 з використанням систем перефразування тексту (як приклад, можна взяти систему PARAPHRASER: <https://www.paraphraser.io/uk/paraphrase-tool>).

Модель преференційної семантики

1. Подайте речення у вигляді шаблонів (фрейм 4) та визначте, які задовольняються при цьому преференції.

The policeman interrogated the crook.

The chopper drinks gasoline.

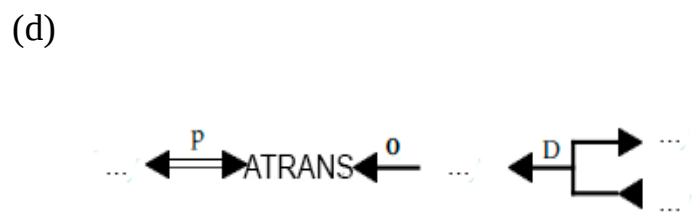
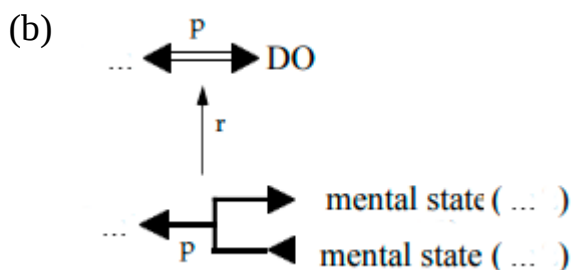
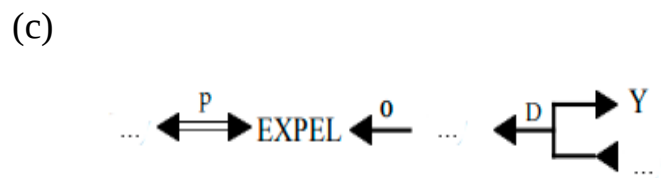
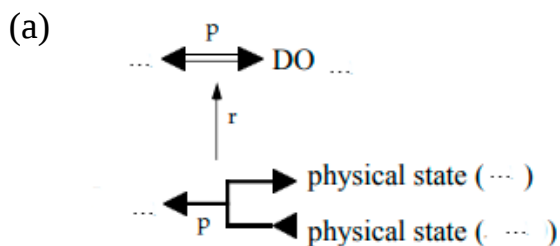
2. За допомогою графу визначте, яким семантичним примітивам можуть відповідати слова:

policeman, crook, chopper, gasoline.

Модель концептуальної залежності

1. Визначте, яким концептуальним схемам відповідають наведені нижче висловлювання:

1. Mary cried.
2. Mary took a book from John.
3. John killed Mary.
4. John made Mary happy.

2. Замість трьох крапок вставте необхідні елементи (наприклад, суб'єкт дії, об'єкт дії та інші параметри, що характеризують дію).

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ЗАНЯТТЯ 1	6
1.1. Сучасні наукові парадигми у лінгвістиці.....	6
1.2. Структурний підхід у лінгвістиці	9
1.3. Основні принципи лінгвістичного структуралізму	12
ЗАНЯТТЯ 2.....	15
2.1. Празька лінгвістична школа.....	15
2.2. Копенгагенський структуралізм (гloseматика)	20
2.3. Американський дескриптивізм	23
ЗАНЯТТЯ 3.....	27
3.1. Мова як системно-структурне утворення.....	27
3.2. Конститутивні та неконститутивні одиниці мови	30
3.3. Основні напрями вивчення системи мови	34
ЗАНЯТТЯ 4.....	37
4.1. Структурна лінгвістика: її предмет, завдання і методи.....	37
4.2. Структура і система: співвідношення понять	40
4.3. Граматика і словник як дві підсистеми мови	42
ЗАНЯТТЯ 5.....	44
5.1. Синхронія та діахронія. Статика і динаміка	45
5.2. Специфіка структурної і таксономічної лінгвістики	46
5.3. Системна тріада: структура, суб'єкт і субстанція.....	47
ЗАНЯТТЯ 6.....	52
6.1. Структурна лінгвістика і порівняльне мовознавство	53
6.2. Структурна лінгвістика і навчання мові	57
6.3. Структурна лінгвістика і процес перекладу	61
ЗАНЯТТЯ 7.....	62
7.1. Поняття моделювання і моделі	62
7.2. Гіпотетико-дедуктивний метод.....	65
7.3. Моделювання в лінгвістиці	66
ЗАНЯТТЯ 8.....	70
8.1. Лінгвістична модель та вимоги до неї.....	70
8.2. Лінгвістична модель і «чорна скринька»	72
8.3. Моделі у наукових дослідженнях	74
ЗАНЯТТЯ 9.....	77
9.1. Базова класифікація	77
9.2. Класифікація за об'єктом моделювання	81
9.3. Класифікація за способом побудови і аналізу мовних об'єктів	84

ЗАНЯТТЯ 10.....	86
10.1. Поняття формальної мови та формальної граматики	86
10.2. Породжувальна граMATика як один із типів формальних граматик	88
10.3. Передумови виникнення породжувальної граматики	92
ЗАНЯТТЯ 11	94
11.1. Елементи моделі породжувальної граматики	94
11.2. Класифікація породжувальних граматик.....	97
11.3. Види трансформацій в межах граматики.....	99
ЗАНЯТТЯ 12.....	103
12.1. Модель «Смисл ↔ Текст»	103
12.2. Модель преференційної семантики	105
12.3. Модель концептуальної залежності	107
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ.....	109
ДОДАТОК: РОБОЧІ ЛИСТИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	117
Робочий лист до практичного заняття 1	117
Робочий лист до практичного заняття 2	123
Робочий лист до практичного заняття 3	129
Робочий лист до практичного заняття 4	136
Робочий лист до практичного заняття 5	142
Робочий лист до практичного заняття 6	146
Робочий лист до практичного заняття 7	152
Робочий лист до практичного заняття 8	157
Робочий лист до практичного заняття 9	161
Робочий лист до практичного заняття 10	165
Робочий лист до практичного заняття 11	169
Робочий лист до практичного заняття 12	175

Навчальне видання

КУПРІЯНОВ Євген Валерійович
УГОЛЬНІКОВА Наталія Сергіївна
ЮРЧЕНКО Олена Миколаївна

ПРАКТИКУМ ЗІ СТРУКТУРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Навчально-методичний посібник
для студентів першого (бакалаврського) рівня підготовки спеціальності
035 «Філологія»

Відповідальна за випуск	доц. Бабкова Н. В.
Роботу до видання рекомендував	проф. Кіпенський А. В.

В авторській редакції

План 2025 р., поз. 28

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 5,1

Видавничий центр НТУ «ХП».

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 5478 від 21.08.2017 р.

61002, Харків, вул. Кирпичова, 2

Електронне видання